

NIEUWE INZICHTEN OVER DE OORSPRONG VAN HET SINT-VEERLEKAPITTEL IN GENT*

door

Georges DECLERCQ

De vernietiging van de *privilegia* van de Sint-Veerlekerk in de grote brand van Gent in 1176¹, is er op het eerste gezicht blijkbaar de oorzaak van dat we weinig weten over de vroegste geschiedenis van deze binnen het grafelijk *castrum* gelegen kollegiale kerk. Daar de Gentse burchtkerk echter reeds in de 10de eeuw vermeld wordt² en er in 1073 al sprake is

(*) Gebruikte afkortingen: ARA: Algemeen Rijksarchief (Brussel); H.M.G.O.G.: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent; H.S.E.B.: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge; RAB: Rijksarchief Brugge; RAG: Rijksarchief Gent; UBG: Universiteitsbibliotheek Gent.

(1) Oorkonde van Willem, aartsbisschop van Reims, a° 1179: *postmodum autem infortunio miserabili prefato oppido penitus igne consumpto, et iam dicta ecclesia in pulverem et in cinerem redacta, cum privilegia eiusdem ecclesie tam de scolis prelibatis quam de elemosinis sibi collatis fuissent in combustione et cibus ignis ...* (F. DE POTTER, *Petit cartulaire de Gand*, Gent, 1885, nr. I, p. 9 (onder de verkeerde datum 1178) en M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, in H.M.G.O.G., n.r., XVII (1963), nr. 4, p. 21). De datum van deze brand, 1176, wordt gegeven door de *Continuatio Aquicinctina* op de kroniek van Siebert van Gembloers: *in civitate Cameraco et castro Sancti Quintini, in Gandavo, in Betunia, multe ecclesie et domus sunt incense* (ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., VI, p. 415). Betreffende deze brand en de datum ervan, zie ook A. VERHULST, *Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12de eeuw*, in H.M.G.O.G., n.r., XIII (1959), p. 18 n. 62.

(2) *Miracula sancti Bavonis* (kort na 946): *in novo edificata castello aecclesia* (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 593). De in deze tekst verhaalde gebeurtenissen, nl. de terugkeer van de in 879 naar Laon gevluchte kloostergemeenschap van Sint-Baafs en het onderbrengen van de terug meegebrachte relieken van de hl. Bavo in de burchtkerk, spelen zich af voor het begin van het episcopaat van bisschop Transmar van Noyon-Doornik (937) en dienen, volgens recent onderzoek verricht door prof. dr. A. Verhulst en mezelf, wellicht in de jaren 920/30 gesitueerd te worden. De burcht, die wordt aangeduid als *novum castellum*, ontstond naar alle waarschijnlijkheid in de vroege 10de eeuw. De burchtkerk moet tegelijkertijd hiermee of korte tijd nadien gebouwd zijn. Cf. A. VERHULST-G. DECLERCQ, *Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking*, in J. DECAVELE (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 55-56. De lokale traditie van de Sint-Veerlekerk, opgetekend in de "Annalen van Sint-Veerle" (eerste helft 14de eeuw), dateert de stichting van de kerk rond dezelfde tijd, nl. in 912: *Fundatio ecclesie iuxta novum castrum in Gandavo* (Douai, Bibliothèque Municipale, ms. 796, f° 96v°). Deze annalen komen voor als toevoegingen bij de Annalen van Sint-Omaars in twee 15de-eeuwse afschriften van het *Liber Floridus* (het net geciteerde handschrift van Douai en Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 125r°-136v°, waar de nota van 912 evenwel ontbreekt), die onafhankelijk

van kanunniken die aan deze kerk verbonden waren³, neemt men door- gaans toch aan dat het Sint-Veerlekapittel vrij oud is. Jan Dhondt situeerde het ontstaan ervan meer bepaald in de 11de eeuw, evenwel zonder argu- menten voor deze visie te geven⁴. Anderen zijn voorzichtiger en stellen gewoon dat het kapittel voor 1073 ontstond⁵. In deze bijdrage willen wij aantonen dat het verkeerd is het ontstaan van dit kapittel zo vroeg te plaatsen. Niettegenstaande we uit de 11de-12de eeuw diverse vermeldingen van *canonici* van Sint-Veerle bezitten, menen wij immers te mogen stellen dat er bij de Sint-Veerlekerk geen kapittel was voor het begin van de 13de eeuw⁶.

1. ARGUMENTEN TEGEN HET BESTAAN VAN HET KAPITTEL IN DE 11de-12de EEUW

Een viertal argumenten pleiten tegen het bestaan van een kapittel in het Gentse *castrum* in de 11de-12de eeuw. Het is in de eerste plaats opvallend dat, hoewel in de periode 1071-1206 niet minder dan 34 grafelijke oorkonden te Gent uitgevaardigd werden en sommige daarvan zelfs expliciet in de burcht of in de Sint-Veerlekerk gedateerd zijn⁷, er in de getuigenlijsten

van elkaar teruggaan op een verloren model uit de eerste helft van de 14de eeuw (zie hierover J.P. GUMBERT, *Recherches sur le stemma des copies du Liber Floridus*, in *Liber Floridus Colloquium*, Gent, 1973, p. 38-39 en 43). Dat deze toegevoegde annalen, die duidelijk verwant zijn met de eveneens 14de-eeuwse *Annales Elmarenses* (uitgave Ph. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* Brussel, 1937, p. 74-115), afkomstig zijn uit het Sint-Veerlekapittel blijkt uit enkele 13de- en 14de-eeuwse nota's die handelen over de kerkwijding (1216), het overlijden van een deken (1266) en de opvolging van de proosten in de eerste helft van de 14de-eeuw (1317 en 1321).

(3) Optekening van de translatie van de relieken van de hl. Veerle, 12 juni 1073: *exposcentibus hoc fieri eo tempore huius ecclesie canonicis: Reinleuo, Azone, Fullerone, Otgero, Meinardo* (M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, s.l., 1950, nr. 144, p. 254).

(4) J. DHONDT, *Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle*, in *Revue du Nord*, XXX (1948), p. 154.

(5) Zie bijv. G. DE CLERCQ, *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis*, in *Nederlandsche Historiebladen*, II (1939), p. 124.

(6) De enige auteur die tot nu toe een soortgelijk standpunt ingenomen heeft, is O. OPPERMANN, *Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium und die Anfänge der Stadt Gent*, I, Utrecht-Leipzig-München, 1928, p. 480: "St. Pharaïldis war demnach noch im vorletzten Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts keine Stiftskirche, sondern eine von mehreren Pfarrgeistlichen bediente Pfarrkirche". Hij steunt zich voor deze uitspraak op een paar notities uit het *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij (zie verder p. 61 en n. 81-82) en op het ten onrechte vals verklaren van de in n. 1 vermelde oorkonde uit 1179.

(7) Van deze 34 oorkonden zijn er 5 gedateerd in de burcht of de grafelijke woning, 3 in de Sint-Veerlekerk en 2 in de kapel van het Gravensteen. Zie: F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre 1071-1128*, Brussel, 1938, p. LXXXIV en nrs. 75, 83, 95, 97 en 106; Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden van de graven van Vlaanderen Diederik en Filips van de Elzas. Een peiling naar de oorkondingsactiviteit van de grafelijke kanselarij in de periode 1128-1191, op grond van een diplomatisch en paleografisch onderzoek*, onuit-

van deze charters nooit sprake is van een proost of een deken van het Sint-Veerlekapittel. Deze vaststelling geldt trouwens ook voor de overige grafelijke oorkonden uit deze periode. Dit is vrij opmerkelijk, want dignitarissen van andere kapittels die aan grafelijke burchkerken verbonden waren (Sint-Donaas Brugge, Sint-Pieters Rijsel, Sint-Pieters Aire, ...) traden wel regelmatig op als getuigen in grafelijke charters⁸.

Een tweede aanduiding leiden we af uit de samenstelling van het domein van het Sint-Veerlekapittel. Daarin vinden we wel tienden terug⁹, maar niet het patronaatsrecht over één of meerdere parochies¹⁰. Daar het patronaatsrecht over een parochie ontstaan is uit het personaat over een *altare*, kunnen we hieruit opmaken dat Sint-Veerle nooit *altaria* in zijn bezit gehad heeft. Altaren vormen een typisch bestanddeel van het domein van instellingen die reeds bestonden in de 11de-12de eeuw¹¹. Zo bezat het Brugse Sint-Donaaskapittel er 14 in 1146¹², terwijl het kapittel van Rijsel er 28 had in 1144¹³ en dat van Harelbeke 9 in 1165¹⁴.

Als derde aanwijzing is er de reeds door G. Des Marez gedane vaststelling dat het statuut van de kapittelgronden en -huizen in de onmiddellijke omgeving van de Sint-Veerlekerk afwijkt van dat van de kanonikale huizen

gegeven doktoraatsverhandeling R.U.G., 1977-1978, II, p. 386-387 en 511; W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, I, Brussel, 1966, p. 491 en 605.

(8) Alleen voor de periode 1191-1206 bestaat een systematische ontleding van de getuigenlijsten van de grafelijke oorkonden: W. PREVENIER, *De oorkonden*, I, p. 417-430. Voor de periode 1071-1128 is men aangewezen op de index van F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, onder de trefwoorden „Aire“ (proost Jean), „Lille“ (proost Roger, die verkeerdelijk geklasseerd staat tussen de personen met de naam Robert), „Saint-Donatien“ (proosten Bertoux, Lietbert, Regnier en Roger; deken Hélias), „Saint-Nicolas“ (lees: Sint-Walburga Veurne; proosten Fromold en Herbert; deken Reinlofus) en „Saint-Omer“ (proosten Arnoul en Oger; deken Norbert). Voor de tussenliggende periode 1128-1191 konden we gebruik maken van het materiaal verzameld door Th. de Hemptinne en A. Verhulst met het oog op de uitgave van de oorkonden van de graven Diederik en Filips van de Elzas.

(9) Het Sint-Veerlekapittel bezat o.m. tienden te Lovendegem, Wetteren en Sleidinge; cf. L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde à Gand*, in *Annales de la Société Royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand*, 4 (1851-1852), p. 209.

(10) Zie de lijst van de parochies in de bisdommen Kamerijk en Doornik, met aanduiding van de houders van het patronaatsrecht, in A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, Parijs, 1908, p. 275-384 en 416-451. In werkelijkheid bezat het kapittel wel het patronaatsrecht over één parochie, nl. de eigen minuscule Sint-Veerleparochie, waarover evenwel ook de graaf steeds zekere rechten is blijven behouden; zie verder p. 99 e.v.

(11) Het volstaat om de uitgegeven cartularia van sommige instellingen na te zien, om vast te stellen dat de meeste altaarschenkeningen uit de tweede helft van de 11de en de eerste helft van de 12de eeuw dateren.

(12) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, III, Brussel, 1734, p. 44-45 (25 oktober 1146).

(13) E. HAÛTCOEUR, *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, I, Rijsel-Parijs, 1894, nr. XXV, p. 33-35 (3 maart 1144).

(14) G. DECLERCQ, *Een onuitgegeven bul van Alexander III voor het kapittel van Harelbeke (1174 of 1176)*, in *De Leiegouw*, XXV (1983), p. 137.

en gronden rond de meeste andere kollegiale kerken in Vlaanderen¹⁵. Bij deze laatste was er immers doorgaans sprake van de zgn. claustraliteit, die inhield dat de betrokken bezittingen genoten van de immuniteit en derhalve een enclave vormden, waarover de stadsmagistraat geen enkele jurisdictie kon uitoefenen¹⁶. De bezittingen van het Sint-Veerlekapittel binnen het Gentse burchtgebied daarentegen ontsnapten na de overdracht van het grootste deel van dit gebied aan de stad in 1274 op geen enkele manier aan het gezag van de stadsschepenen¹⁷.

Tenslotte is er het feit dat Sint-Veerle in 1177 blijkbaar geen schenking *ad sacrificium altaris* ontving van graaf Filips van de Elzas, toen deze op het punt stond naar Palestina te vertrekken. De graaf verleende een dergelijke schenking, die telkens bestond uit een jaarlijkse rente op de grafelijke inkomsten bestemd om brood en wijn voor het misoffer aan te kopen, aan niet minder dan 61 kerkelijke instellingen, w.o. 14 kapittels. Het betreft de kapittels van de grafelijke burchtkerken van Brugge (Sint-Donaas), Dowaii (Sint-Amatus), Rijsel (Sint-Pieters), Sint-Omaars (O.L.V.) en Veurne (Sint-Walburga), evenals de kathedraalkapittels van Atrecht, Doornik en Terwaan en de kollegiale kerken van Harelbeke, Kassel, Lens, Seclin, O.L.V. te Brugge en Sint-Pieters te Dowaii¹⁸. Naast het ontbreken van het Gentse Sint-Veerlekapittel, valt in deze lijst ook de afwezigheid van het kapittel van de grafelijke burcht van Aire-sur-la-Lys op. Aan het bestaan van dit kapittel in 1177 kan nochtans niet getwijfeld worden. Het werd gesticht in het midden van de 11de eeuw door graaf Boudewijn V (1035-1067)¹⁹ en Filips van de Elzas bracht in 1169 het aantal prebenden van 14 op 30²⁰. Op het eerste gezicht lijkt het niet voorkomen van Sint-

(15) G. DES MAREZ, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du Moyen-Age et spécialement en Flandre*, Gent-Parijs, 1898, p. 147.

(16) Sint-Donaas Brugge: J. DE SMET, *De evolutie van het Brugse stadsgebied*, in H.S.E.B., C (1963), p. 95-97; Rijsel: E. HAUTCOEUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, I, Rijsel-Parijs, 1896, p. 26-27; Aire: P. BERTIN, *Une commune Flamande-Artésienne: Aire-sur-la-Lys des origines au XVIIe siècle*, Arras, 1946, p. 81-91; Harelbeke: G. DECLERCQ, *Het ontstaan van het Sint-Salvatorskapittel in Harelbeke*, in De Leiegouw, XX, 1978, p. 172.

(17) Dit impliceert dat de betrokken kapittelbezittingen reeds voor deze overdracht niet over een eigen statuut beschikten. Betreffende deze overdracht, zie de oorkonde uitgegeven bij Ch.-L. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*, I, Gent, 1814, p. 445-447.

(18) Betreffende deze uitzonderlijke reeks schenkingen, zie H. PIRENNE, *La chancellerie et les notaires des comtes de Flandre avant le XIIIe siècle*, in Mélanges J. Havet, Parijs, 1895, p. 738-739; C. CALLEWAERT, *Chancellerie des comtes de Flandre*, in H. PIRENNE, *Album belge de diplomatique*, Jette-Brussel, planche XXII; L.M. DE GRUYSE, *The reform of Flemish judicial and fiscal administration in the reign of Philip of Alsace (1157/63-1191)*, doktoraatsverhandeling University of Minnesota, 1969, p. 266-278; Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, I, p. 6-9 (eerste kanselarijgroep) en Bijlage I (regestenlijst), nrs. 454-514.

(19) P. BERTIN, *Une commune Flamande-Artésienne*, p. 24-25; P. FEUCHERE, *La question de „l'Aria monasterio“ et les origines d'Aire sur la Lys*, in Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 28 (1950), p. 1073-1077.

(20) J. ROUYER, *Recherches historiques sur le chapitre et l'église collégiale d'Aire*, in Mémoires de la Société des Antiquaires de la Morinie, 10 (1858), nr. 3, p. 316-317. Later,

Veerle in de lijst van instellingen die een schenking *ad sacrificium altaris* ontvingen dus niet als een argument tegen het bestaan van dit kapittel in de 12de eeuw te kunnen worden aangewend. Een nader onderzoek van deze reeks schenkingen wijst evenwel het tegendeel uit.

Voor 48 van de 61 schenkingen uit 1177 is de grafelijke schenkingsooronde bewaard gebleven²¹. De overige 13 zijn deperdita, die ons — op één uitzondering na — bijna uitsluitend bekend zijn dank zij de optekening van de door de diverse grafelijke inningsbureau's jaarlijks uit te betalen bedragen in de oudste nagenoeg volledig bewaarde grafelijke rekening, de Grote Brief uit 1187²², en in latere documenten van de grafelijke comptabiliteit²³. In de Grote Brief van 1187 staan in totaal 57 jaarlijkse renten *ad sacrificium altaris* vermeld, verdeeld over de grafelijke inningsbureau's of *officia* te Dowaaï (spijker), Bapaume, Rijsel (spijker), Brugge (*Magna Brevia*) en Veurne (*scaccarium*)²⁴. Daarnaast zijn er evenwel ook 5 schenkingen uit 1177 — 4 oorkonden en 1 deperditum — die niet voorko-

in 1190, stichtte Filips van de Elzas nog eens 7 prebenden in dit kapittel (*Ibidem*, nrs. 7-8, p. 321-325). Samen met de prebende gesticht door de grafelijke vertrouweling Robrecht van Aire (*Ibidem*, nr. 5, p. 319-320) bracht dit het totaal aantal prebenden in het kapittel van Aire op 38.

(21) Voor de hiernavolgende feitelijke gegevens betreffende deze reeks schenkingen steunen we ons in belangrijke mate op het materiaal verzameld door Th. de Hemptinne en A. Verhulst voor de geplande uitgave van de oorkonden van Filips van de Elzas.

(22) Cf. A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief", et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962, p. 131-136. Drie van deze deperdita (voor het kapittel van Sint-Pieters te Dowaaï, de abdij van Hénin-Liétard en het klooster van Petegem bij Deinze) kennen we ook uit het archief van de betrokken instelling. Eén deperditum (voor de abdij van Longvillers) komt niet voor in de Grote Brief en is enkel bekend dank zij een latere bekrachtigingsooronde.

(23) Heel wat van deze renten worden in de eerste plaats nog nominatim vermeld in de latere Grote Brieven, zo o.m. in die van 1255 (RAG, fonds Gaillard, 72bis) en 1329 (R. MONIER, *Les institutions financières du comté de Flandre du XIe siècle à 1384*, Parijs, 1948, p. 90 en 92). Voor renten geheven op inkomsten afkomstig uit het zuidelijk deel van het graafschap dat in 1191 verloren ging, is men o.m. aangewezen op de rekeningen van het graafschap Artesië. Zo bevat de baljuwsrekening van Bapaume van 1304 dezelfde 10 renten *pour aministrations de pain et de vin dou don le conte Phelipe de Flandres* als de Grote Brief van 1187 (B. DELMAIRE, *Le compte général du receveur d'Artois pour 1303-1304*, Brussel, 1977, p. 186; te vergelijken met A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 159). Naast vermeldingen in rekeningen bestaan er in de grafelijke archieven van Vlaanderen en Artesië betreffende deze renten nog diverse andere documenten (voornamelijk kwitanties); zie bijv. J.M. RICHARD, *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Pas-de-Calais. Archives civiles. Série A, I*, Arras, 1878, p. 73, 194, 208 en 253, en C. DEHAISNES, *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. Série B, IV*, Rijsel, 1881, p. 15.

(24) A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 157 (spijker Dowaaï), 159 (Bapaume), 168 (spijker Rijsel), 177 (*Magna Brevia* te Brugge) en 184 (*scaccarium* Veurne). Voor één van deze renten, nl. die ten gunste van de Sint-Vaastabdij te Atrecht, dateert de bewaarde oorkonde niet uit 1177, maar uit 1183 (*Ibidem*, p. 132 n. 3). Met deze oorkonde meegerekend zijn er in totaal 62 schenkingen *ad sacrificium altaris* bekend.

men in de Grote Brief van 1187. Het betreft 3 schenkingen uit de grafelijke inkomsten te Hesdin en 2 die betaald moesten worden uit de inkomsten van het *officium* van Robertus van Metheca te Aire. Het ontbreken in de Grote Brief van de renten op de grafelijke ontvangsten te Hesdin is te verklaren doordat ten gevolge van het afscheuren van een stuk perkament de rekening van de "recette" van Hesdin, die zich op het einde van de recto-zijde van de rolrekening bevindt, niet volledig is bewaard gebleven²⁵. Het hiaat betreft meer bepaald de uitgaven in speciën, waartoe normaliter de betrokken renten moeten toe behoord hebben. Voor de afwezigheid van de renten op de grafelijke inkomsten te Aire moet de verklaring gezocht worden in het feit dat het inningsbureau in kwestie, nl. het *officium* van Robertus van Metheca, gewoon niet voorkomt in de Grote Brief zoals die ons thans bekend is. Deze bevat voor Aire wel een inningsbureau, dat een zekere Willelmus Berengarius als ontvanger had²⁶, maar gezien onder de uitgaven van dit *officium* geen renten *ad sacrificium altaris* vermeld worden en Willelmus Berengarius reeds als grafelijk *notarius* in functie was voor 1177, kan het niet vereenzelvigd worden met het *officium* dat in 1177 in handen was van Robertus van Metheca²⁷. Er moet in Aire, net als in diverse andere steden, dus meer dan één grafelijk inningsbureau bestaan hebben²⁸, waarvan het tweede blijkbaar behoort tot die enkele posten uit de Grote Brief van 1187 die door het afscheuren van stukken perkament verloren gingen en niet kunnen gereconstrueerd worden²⁹.

(25) Cf. *Ibidem*, p. 20-22, 25, 29 en 165. De instellingen die een rente op de grafelijke inkomsten te Hesdin ontvingen waren de priorij van Hesdin en de abdijen van Auchy en Longvillers. Uit de baljuwsrekening van Hesdin van 1303-1304 uitgegeven bij B. DELMAIRE, *Le compte général du receveur d'Artois*, p. 122, die op dit vlak evenwel niet zo duidelijk is als de in n. 23 geciteerde rekening van Bapaume, kan op basis van de vermelde bedragen opgemaakt worden dat dit blijkbaar de enige 3 instellingen waren die in 1177 een rente *ad sacrificium altaris* verwierven op de grafelijke inkomsten van Hesdin.

(26) *Ibidem*, p. 155-156.

(27) *Ibidem*, p. 108-109.

(28) Brugge telde bijv. 6 *officia*, Veurne 4 en Kortrijk 3; cf. *Ibidem*, p. 79-83.

(29) Betreffende de posten die verloren gingen en niet kunnen gereconstrueerd worden, zie *Ibidem*, p. 20-26. In de Grote Brief van 1255 worden voor Aire twee *officia* vermeld, nl. de *census* en het inningsbureau *Wlbruec* (RAG, fonds Gaillard, 72bis). A. Verhulst en M. Gysseling wijzen erop dat uit de vergelijking van deze tekst met de Grote Brief van 1187 blijkt dat, ten gevolge van het verlies van het zuidelijk deel van Vlaanderen in 1191, de organisatie van de grafelijke inkomsten van Aire tussen 1187 en 1255 ernstige wijzigingen heeft ondergaan en zij menen derhalve dat het meer dan waarschijnlijk is dat er in 1187 maar één *officium* bestond te Aire (*Le Compte Général de 1187*, p. 22 en 81-82 n. 8). Dit is evenwel in tegenspraak met hun mening dat het *officium* van Robertus van Metheca te Aire, dat vermeld wordt in twee oorkonden uit 1177 (cf. n. 30-31), niet te vereenzelvigen is met het in de Grote Brief van 1187 voorkomende *officium* van Willelmus Berengarius te Aire (*Ibidem*, p. 108-109). Bovendien wijst een vergelijking tussen de twee posten van Aire in de Grote Brief van 1255 met het *officium* van Willelmus Berengarius in de Grote Brief van 1187 (*Ibidem*, p. 155-156) uit dat dit *officium* overeenstemt met de *census* van 1255. Beide bevatten hoofdzakelijk inkomsten in speciën en inkomsten van dierlijke aard en sommige posten van 1187 vindt men letterlijk terug in 1255 (bijv. *ex Bosengem 13 s. 4 d.*). Dat in deze laatste rekening de meeste inkomsten en uitgaven van 1187 niet meer voorkomen is gewoon een gevolg van het

De twee instellingen die hun jaarlijkse rente te Aire moesten innen *ex officio Roberti de Metheca* zijn het domkapittel van Terwaan³⁰ en de abdijs van Saint-Augustin bij Terwaan³¹. Daar er geografisch een duidelijk verband bestaat tussen de ligging van de inningsbureau's die de renten *ad sacrificium altaris* uitbetaalden en die van de bij de respektieve officia begunstigde instellingen³² en het bijgevolg zo is dat kerkelijke instellingen, gelegen in plaatsen waarvan het lokale grafelijke officium belast was met de uitbetaling van dergelijke renten, steeds hun jaarlijkse rente bij dat plaatselijke inningsbureau dienden te innen³³, ligt het voor de hand aan te nemen dat ook het kapittel van Aire in 1177 van Filips van de Elzas een jaarlijkse rente *ad sacrificium altaris* op het officium van Robertus van Metheca moet ontvangen hebben³⁴. Deze veronderstelling wordt kracht bijgezet door de vaststelling dat Filips van de Elzas, die het aantal prebenden in het kapittel van Aire meer dan verdubbelde³⁵, zowat de grootste begunstiger was van deze instelling en in een paar van zijn oorkonden zelfs uitdrukkelijk stelde dat hij de kerk van Aire meer koesterde dan de andere kerken in Vlaanderen³⁶.

Het ontbreken van het kapittel van Aire in de lijst van de instellingen die in 1177 een rente *ad sacrificium altaris* verwierven, ontkracht dus onze argumentatie terzake i.v.m. Sint-Veerle helemaal niet. De afwezigheid van het Sint-Veerlekapittel in deze lijst kan ook niet verklaard worden door het feit dat de Grote Brief van 1187 niet volledig is bewaard gebleven. Daarnet hebben we er immers reeds op gewezen dat er geografisch een verband waar te nemen is tussen de ligging van de officia die dergelijke renten uitbetaalden en die van de bij elk officium begunstigde instellingen. Als

territoriaal verlies van 1191. De inningscentrale *Wlbruc* van 1255, die inkomsten in haver en kaas omvat, vertoont daarentegen geen enkele gelijkenis met het officium van Willelmus Berengarius uit 1187 en is bijgevolg te beschouwen als één van de verloren posten van de Grote Brief van 1187, of althans wat daar van overblijft.

(30) Th. DUCHET-A. GIRY, *Cartulaires de l'église de Térouane*, Saint-Omer, 1881, nr. 55, p. 46.

(31) H. NELIS, *Chartes inconnues de Philippe d'Alsace*, in H.S.E.B., 68 (1925), p. 150.

(32) Dit blijkt duidelijk als men de gegevens betreffende deze schenkingen in kaart brengt; voor een dergelijke kaart, die evenwel niet helemaal volledig is, zie L.M. DE GRUYSE, *The reform of Flemish judicial and fiscal administration*, p. 381.

(33) Cf. A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 157 (spijker Dowaa: kapittels van Sint-Amatus en Sint-Pieters), 168 (spijker Rijsel: Sint-Pieterskapittel), 177 (*Magna Brevia* te Brugge: kapittels van Sint-Donaas en O.L.V., Eekhoutabdij) en 184 (*scaccarium* Veurne: Sint-Walburgakapittel, Sint-Niklaasabdij).

(34) Het feit dat hiervan in het archief van de betrokken instelling geen spoor bewaard is gebleven vormt geen bezwaar, want ook bij bepaalde andere instellingen met een goede archiefoverlevering, zoals de Sint-Baafsabdij te Gent en het kathedraalkapittel van Doornik, is de schenking *ad sacrificium altaris* enkel bekend uit de Grote Brief van 1187.

(35) Cf. hoger p. 52 en n. 20.

(36) *Non solum loci sanctitate verum etiam honesta canonicorum conversatione et honesto ecclesie servitio inductus, Ariensem ecclesiam ceteris studiosus frequento, eamque pre omnibus aliis ecclesiis in Flandria constitutis quodam amoris privilegio complector* (Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, Bijlage II, nr. 552, p. 316: a^o 1180). Een soortgelijke clause komt ook voor in een andere oorkonde van deze graaf voor het kapittel van Aire: J. ROUYER, *Recherches historiques*, nr. 8, p. 324 (a^o 1190).

men deze gegevens in kaart brengt, ziet men zeer duidelijk dat het graafschap a.h.w. in 7 zones was verdeeld, waarbinnen de begunstigde instellingen zich telkens tot één welbepaald in die zone gelegen *officium* moesten wenden om hun rente *ad sacrificium altaris* te ontvangen³⁷. Indien het Sint-Veerlekapittel in 1177 een dergelijke rente zou ontvangen hebben, dan zou die in de Grote Brief derhalve normaal moeten vermeld gestaan hebben bij de uitgaven van de *Magna Brevia* te Brugge. Dit inningsbureau was namelijk belast met het uitbetalen van de renten *ad sacrificium altaris* aan instellingen gelegen in een zeer uitgebreid gebied dat naast Brugge en omgeving (Sint-Donaaskapittel, O.L.V.-kapittel Brugge, Sint-Trudo Odegem, Sint-Andries, Eekhout, Ter Doest, Oudenburg, Gistel), ook de streek van Gent (Sint-Pieters, Sint-Baafs, Drongen, Petegem), Ieper (Sint-Maartens Ieper, Zonnebeke, Nonnenbosse, Voormezele), het Land van Aalst (Affligem, Ninove, Ename) en het Land van Waas (Coesvoorde) omvatte³⁸. Gezien de rekening van de *Magna Brevia* te Brugge voor Gent alleen de twee grote benediktijnerabdijen vermeldt en deze rekening wat dit betreft geen hiaten vertoont³⁹, kan er eigenlijk niet aan getwijfeld worden dat het Sint-Veerlekapittel in 1177 niet behoorde tot de instellingen die van graaf Filips van de Elzas een jaarlijkse rente *ad sacrificium altaris* ontvingen⁴⁰.

Indien de afwezigheid van dignitarissen van Sint-Veerle in de grafelijke charters van voor 1200 evenals het ontbreken van *altaria* in het kapitteldomein en het niet voorkomen van de clausaliteit niet als doorslaggevend argumenten tegen het bestaan van het kapittel in de 11de-12de eeuw kunnen beschouwd worden, dan vormt het ontbreken van Sint-Veerle in de lijst van instellingen die in 1177 een gift *ad sacrificium altaris* ontvingen er o.i. wel één. Het is immers moeilijk te aanvaarden dat de graaf geen dergelijke schenking zou verricht hebben ten gunste van Sint-Veerle als er aan deze kerk toen reeds een kapittel zou verbonden geweest zijn. Op basis hiervan mag o.i. dan ook met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gesteld worden dat het Sint-Veerlekapittel in 1177 nog niet bestond.

(37) Cf. n. 32.

(38) A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 177.

(39) Het door de rekening opgegeven totaalbedrag klopt met de som van de 20 nominatim vermelde renten.

(40) De Grote Brief van 1187 vermeldt ten gunste van de Sint-Veerlekerk wel een rente in boter op de spijker van Gent: *Datum Pharahildi butiri 2 pise* (*Ibidem*, p. 144). In de Grote Brief van 1255 luidt deze post: *Datum Sancte Pharaïldi butiri 2 pise* (RAG, fonds Gaillard, 72bis). Ook in latere grafelijke rekeningen komt deze rente nog voor, zo o.m. in de "renenghelle" van 1420: *Et au doyen de Sainte Pharahaut de Gand par an 2 poises de burre ...* (ARA, Rekenkamer, 7807, f° 9v°). In een renteboek van het Sint-Veerlekapittel van omstreeks 1560 treffen we deze spijkerrente aan onder de inkomsten van een prebende: *up den Spikere van Ghendt twee pysen boters ...* (RAG, Sint-Veerle, 148, f° 71r°). Voor het al dan niet bestaan van een kapittel bij de Sint-Veerlekerk in 1187 levert dit evenwel geen argument op, want behalve renten voor kapittels en abdijen, bevat de Grote Brief van 1187 ook heel wat renten ten gunste van grafelijke kapellen; zo o.m. voor de kapellen van Male, Wijnendale, Nieppe en Ruhout (A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 177, 179 en 184), alsook voor de Sint-Basiliuskapel in de Brugse burcht (*Ibidem*, p. 152, 172-173 en 175: *presbiteri de capella*).

Naast de vier net behandelde negatieve aanwijzingen tegen het bestaan van een kapittel in de Gentse burchkerk in de 11de-12de eeuw, beschikken we ook over een positief bewijs in dit verband. Uit de termen die gebruikt worden om de kerk aan te duiden kan namelijk opgemaakt worden dat Sint-Veerle blijkbaar zelfs bij de aanvang van de 13de eeuw nog niet het statuut van een kollegiale kerk bezat. De lijst van de oudste voor ons onderzoek in aanmerking komende vermeldingen van de Sint-Veerlekerk ziet er als volgt uit⁴¹:

- 10de eeuw: *in novo edificata castello ecclesia*⁴²
- 1073: *huius ecclesie canonicis*⁴³
- [1111-1115]: *Gandavi capellam Sancte Pharahildis*⁴⁴
- 1138: *ecclesie et clero ad Sanctam Pharailem*⁴⁵
- [1146]: *in dicta ecclesia per canonicos*^{45bis}
- 1146/47: *clerum ecclesie Sancte Pharaildis*⁴⁶
- 1170: *in ecclesia Sancte Pharahildis*⁴⁷
- [1171-1172]: *praebendam in ecclesia Sanctae Pharaildis*⁴⁸
- 1179: *quasi a primo ecclesie Sancte Pharaildis fundamento, que est in Gandensi oppido sita et specialis est capella Flandrie comitis*⁴⁹
- 1190: *sepulturam ecclesiae eorumdem canonicorum*⁵⁰
- [1191]: *inter capellam Sancte Pharahildis et urbem comitis*⁵¹
- 1193: *in ecclesia Sanctae Pharaildis*⁵²
- 1194: *Gandavi, in monasterio Sancte Pharaildis*⁵³
- 1197: *in ecclesia Sanctae Pharaildis in Gandavo*⁵⁴

(41) Teksten waarin geen sprake is van *ecclesia*, *capella* of een soortgelijke term werden in deze lijst niet opgenomen.

(42) *Miracula sancti Bavonis*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 593.

(43) M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica*, I, nr. 144, p. 254 (12 juni 1073).

(44) F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 75, p. 172.

(45) Th. DE HEMPTINNE-A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 - september 1191). II. Uitgave. Band I: Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128 - 17 januari 1168)*, Brussel, 1988, nr. 40, p. 75.

(45bis) *Ibidem*, II, 1, nr. 90, p. 150 (14 augustus [1146]).

(46) RAG, Bisdom, K 2300, niet gepagineerd (analyse 17de eeuw); voor andere afschriften van deze analyse, cf. n. 98. Betreffende de valsheid van deze tekst, zie verder p. 64-67.

(47) A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand*, I, Gent, 1868, nr. 319, p. 180.

(48) J.P. MIGNE, *Patrologia Latina*, CC, kol. 786-787 (4 maart [1171-1172]).

(49) M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, nr. 4, p. 21.

(50) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 980. In de editie van dit charter bij M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, nr. 5, p. 23 is de betrokken zinsnede grotendeels weggevallen.

(51) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nrs. 1, p. 15 en 4, p. 29.

(52) M. H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, nr. 6, p. 24.

(53) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 27, p. 73.

(54) *Ibidem*, II, nr. 62, p. 140 (2 mei 1197).

- 1199: *in ecclesia Sanctae Pharaïldis in Gandavo*⁵⁵
- 1200: *in capella Sancte Pharahildis Gandensis*⁵⁶
- [1202-1204]: *ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo*⁵⁷

De meest voorkomende term is duidelijk *ecclesia*, maar deze zeer algemene benaming laat geen enkele konklusie toe wat betreft het statuut van de kerk⁵⁸. Dit is wel het geval met de term *capella Sancte Pharahildis* die voorkomt in [1111-1115], [1191] en 1200. Hiermee kan bezwaarlijk een kollegiale kerk bedoeld zijn. Met een *capella* wordt immers veeleer een afhankelijke kerk aangeduid⁵⁹. Het feit dat Sint-Veerle in 1200 nog als dusdanig wordt betiteld, pleit dus tegen het bestaan van een kapittel in dat jaar, zonder dat dit evenwel — zoals we verder zullen zien — als een absoluut argument mag beschouwd worden⁶⁰.

De benaming *specialis est capella Flandrie comitis* die in 1179 gebruikt wordt, vergt in dit verband evenwel een nadere uitleg, want soortgelijke zinswendingen komen nog voor nadat Sint-Veerle reeds een kapittelkerk geworden was. Het is duidelijk dat Sint-Veerle in oorsprong de grafelijke burchtkapel was. Dit bleef zo tot aan de herinrichting van het grafelijk burchtgebied na de grote brand van 1176⁶¹. Bij het optrekken van het Gravensteen in 1180 kwam er immers binnen dit nieuwe *castellum* ook een nieuwe burchtkapel, die in de bronnen opduikt op het einde van de 12de eeuw⁶². Hoewel de Sint-Veerlekerk van dan af eigenlijk geen burchtkapel meer was, bleef men haar tot in de 17de eeuw soms nog aanduiden als grafelijke kapel. In 1218 bijv. heeft gravin Johanna van Constantinopel het over *dictam ecclesiam quam specialiter diligo et que est capella mea*⁶³, Filips de Goede spreekt in 1459 over *dilectos nostros capellanos prepositum, decanum et capitulum capelle nostre ecclesie collegiate Sancte Pharahildis*⁶⁴ en bij het overbrengen van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk in 1614 verlenen we dat ook deze kerk voortaan zal genieten *privilegio specialis capellae comitum Flandriae*⁶⁵. Uit deze laatste zinswending blijkt dat de benaming “grafelijke kapel” eigenlijk een eretitel was die de Sint-Veerlekerk

(55) *Ibidem*, II, nr. 105, p. 225 (juni 1199).

(56) *Ibidem*, II, nr. 137, p. 302 (25 juli 1200).

(57) *Ibidem*, II, nr. 263, p. 548.

(58) Cf. J.F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1976, p. 364.

(59) *Ibidem*, p. 130.

(60) Zie verder p. 75-76.

(61) Over deze herinrichting van het burchtgebied, zie A. VERHULST, *Twee oorkonden van Filips van Elzas voor het Leprozenhuis*, p. 17-19 en H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg te Gent. Bijdrage tot de oudste Geschiedenis van de Vlaamse Steden*, in H.M.G.O.G., n.r., XIV (1960), p. 30 en 43. Betreffende de brand van 1176, cf. n. 1.

(62) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nrs. 34, p. 89 (26 juli 1195: *Actum Gandavi, in superiori capella mea*), 49, p. 113 (4 maart 1196: *Actum apud Gant in capella*), 169, p. 369 ([17 december 1195 - 25 december 1201]: *capella mea que est in castro Gandensi*) en 186, p. 393 (december 1201: *capella mea, quae est in castro Gandensi*).

(63) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 17 juni 1218.

(64) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 15 december 1459.

(65) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 1111 (13 maart 1614).

mocht voeren⁶⁶. De aanduiding van de kerk als grafelijke kapel na het oprichten van het kapittel vormt dus geen bezwaar tegen onze interpretatie van de benaming *capella Sancte Pharahildis*.

Ook de term *monasterium* die in 1194 voorkomt vormt geen enkel probleem, hoewel dit woord soms gebruikt werd in de betekenis van kollegiale kerk of van kapittelgebouwen⁶⁷. In onze gewesten echter betekent het in de 11de-12de eeuw vaak kerk of kapel⁶⁸. De *Annales Elmarenses* bijv. betitelen de Sint-Michielskerk en de Sint-Niklaaskerk n.a.v. een brand in 1120 als *monasteriis Sancti Michaelis et Sancti Nicholai*⁶⁹ en een 11de-eeuwse hagiografische bron uit Lobbes duidt de Gentse Sint-Janskerk aan als *monasterium Sancti Iohannis Baptistae*⁷⁰. Het is ongetwijfeld deze betekenis die de opsteller van het charter uit 1194 bedoeld heeft.

2. BESPREKING EN WEERLEGGING VAN MOGELIJKE TEGEN-ARGUMENTEN

De argumenten die we tot nu toe aangehaald hebben maken het o.i. mogelijk te stellen dat er in de 11de-12de eeuw nog geen kapittel bestond in de Sint-Veerlekerk. De kritische lezer zal natuurlijk opwerpen dat we hierbij de diverse vermeldingen van *canonici* in deze periode uit het oog verliezen, evenals de twee 12de-eeuwse teksten die spreken over prebenden. Niets is minder waar.

Er is inderdaad in 1073, [1146], 1146/47, 1169, 1179, 1190 en 1197⁷¹ sprake van *canonici* die aan de Sint-Veerlekerk verbonden waren, maar — hoe paradoxaal het ook moge klinken — de aanwezigheid van kanunniken bij een kerk betekent niet noodzakelijk dat er daar ook een kapittel bestond. Een paar concrete voorbeelden zullen dit verduidelijken. Diede-

(66) Er zou dienen nagegaan te worden of dit ook het geval was bij andere grafelijke burchkerken.

(67) Een dergelijke betekenis komt o.m. voor in de *Miracula sancti Donatiani* m.b.t. het Brugse Sint-Donaaskapittel (ed. S. DYCKIUS, AA. SS., Octobris VI, p. 509) en in een oorkonde van bisschop Gerard II van Kamerijk voor het kapittel van Sint-Amatus in Dowaaï (Ch. DUVIVIER, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, I, Brussel, 1898, p. 193-200: 23 mei 1081).

(68) Cf. N. HUYGHEBAERT, *Notes sur l'origine de la pluralité des curés dans l'ancien comté de Flandre*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 64 (1969), p. 411.

(69) Ph. GRIERSON, *Les annales*, p. 99.

(70) *Miracula sancti Ursuari in itinere per Flandriam facta*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 841.

(71) 1073: *huius ecclesie canonicis* (cf. n. 43); [1146]: *in dicta ecclesia per canonicos* (cf. n. 45bis); 1146/47: *dominis canonicis* (cf. n. 46; betreffende de valsheid van deze tekst, zie verder p. 67); 1169: *omnes canonicos* (M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent*, nr. 3, p. 20); 1179: *scole predicti oppidi assignate fuerunt uni canonicorum* (*Ibidem*, nr. 4, p. 21); 1190: *dilectis filiis nostris canonicis Sancte Pharahildis in Gandavo* (*Ibidem*, nr. 5, p. 23); 1197: *canonicorum eiusdem ecclesiae consilio* (cf. n. 54).

rik van de Elzas en zijn gemalin Sybilla lieten tussen 1134 en 13 mei 1157 in het Brugse *castrum* de Sint-Basiliuskapel — d.i. de huidige Basiliëk van het hl. Bloed — bouwen, waaraan ze 4 *capellani* verbonden⁷². Deze kapelannen werden soms ook wel eens als *canonici* aangeduid, alhoewel er in de Sint-Basiliuskapel nooit een kapittel bestaan heeft. In 1177 bijv. treden enkele *canonici et presbyteri de capella comitis* op als getuigen in een charter van Gerulf, deken van Sint-Donaas⁷³, in 1197 oorkondt *Willelmus canonicus Sancti Basilii de capella* samen met de Brugse deken der christenheid voor het O.L.V.-kapittel in Brugge⁷⁴ en in een "pouillé" van het bisdom Doornik uit 1372 is sprake van de *canonici seu capellani Sancti Basilii Brugensis*⁷⁵. In nog andere teksten worden ze gewoon als *presbyteri* betiteld; zo heeft de Grote Brief van 1187 het steeds over de *presbyteri de capella*⁷⁶. Ons tweede voorbeeld betreft de 6 parochiepriesters van de Sint-Walburgakerk in Oudenaarde. Ook hier is er nooit een kapittel geweest, maar toch spreken 13de-eeuwse teksten geregeld over de *canonici* van deze kerk⁷⁷. Hetzelfde geldt voor de Brugse Sint-Salvatorskerk, waarvan 2 van de 3 parochiepriesters in 1208 eveneens als *canonici* vermeld worden⁷⁸.

Uit deze drie voorbeelden blijkt dat de term *canonici* eveneens kan gebruikt worden om de leden van een groep sekuliere geestelijken (2 in de Brugse Sint-Salvatorskerk, 4 in de Brugse Sint-Basiliuskapel, 6 in Oudenaarde) aan te duiden die aan een niet-kollegiale kerk verbonden waren⁷⁹. Het is deze meer algemene betekenis die o.i. ook in het geval van Sint-Veerle — althans tijdens de 11de-12de eeuw — aan de term *canonici* dient gehecht te worden. Opvallend is dat het hier blijkbaar net als in Sint-Salvators en Sint-Basilius te Brugge en Sint-Walburga te Oudenaarde uit-

(72) Th. DE HEMPTINNE-A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen*, II, 1, nr. 161, p. 258-259. De betrokken oorkonde is een deperditum dat enkel bekend is door de bekrachtiging ervan door zijn zoon Filips van de Elzas in 1187 (A. MIRAEUS - J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, I, p. 552-553).

(73) *Ibidem*, II, p. 1318-1319 (22 september 1177). Betreffende de Sint-Basiliuskapel als grafelijke burchtkapel in de 12de eeuw, zie N. HUYGHEBAERT, *Ipérius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges*, in H.S.E.B., C (1963), p. 159-163.

(74) RAB, Oud archief O.L.V.-Brugge, 13, f° 4r°. In een ongedateerde oorkonde voor de abdij Eekhout uit 1196 draagt dezelfde oorkonder de volgende titel: *Ego Willelmus] ecclesie Sancti Basilii in Brugis canonicus* (Brugge, Archief Groot Seminarie, hs. 181/150, f° 58v°).

(75) A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, p. 399.

(76) A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 152, 172 en 175.

(77) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 160, p. 349 (mei 1201): *ex assensu canonicorum* (cf. n. 160); Oudenaarde, Archief O.C.M.W., register 80bis, f° 1r°-v° (juni 1206): *nos canonici Aldenardenses*; Ch. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, Brugge, 1881, nr. 177, p. 145 (13 december 1229): *canonicos Aldenardensis ecclesie*.

(78) J. NOTERDAEME, *De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 83: *Ego Lampsinus et Willelmus Stoppel, sacerdotes et canonici Sancti Salvatoris vidimus et audivimus et subscripsimus*. De betrokken oorkonde gaat uit van de Brugse deken van de christenheid, die zich in dit charter als deken van de Sint-Salvatorskerk betitelt. Hij was tevens de derde parochiepriester van deze kerk.

(79) Cf. J. F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexikon Minus*, p. 128.

sluitend om priesters gaat. In een grafelijke oorkonde uit 1176 is met name sprake van een *sacerdos Sancte Pharabeldis*⁸⁰, en in een ongedateerde notitie uit het *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij, die tussen 1177 en 1187 dient gesitueerd te worden, komen twee priesters van Sint-Veerle voor, nl. *Arnoldus magister et presbiter Sancte Pharabildis, Georgius presbiter ejusdem sancte*⁸¹. De net genoemde *Arnoldus presbiter Sancte Pharabildis* treffen we in 1183 nogmaals aan in een notitie van het *Liber Traditionum*⁸², terwijl de *Georgius presbiter* die in [1183-1184] getuige is in een charter van Filips van de Elzas⁸³ hoogstwaarschijnlijk dient vereenzelvigd te worden met de gelijknamige priester van Sint-Veerle uit de notitie van [1177-1187]. De *sacerdos* uit 1176 wordt in dezelfde oorkonde door Filips van de Elzas ook aangeduid als *capellanus meus*⁸⁴. Dit wijst er o.i. op dat de *canonici* die in de 11de-12de eeuw bij de Sint-Veerlekerk verbleven eigenlijk grafelijke kapelanen waren. Deze vaststelling zou tevens verklaren waarom het blijkbaar alleen priesters betreft, want kapelanen waren in principe steeds priesters⁸⁵.

Het vermelden van prebenden in [1171-1172] en 1197⁸⁶ vormt evenmin een probleem voor onze argumentatie, want ook de term *prebenda* veronderstelt op zich niet noodzakelijk het bestaan van een kapittel. In de reeds aangehaalde "pouillé" van het bisdom Doornik uit 1372 vernemen we immers dat in de Brugse Sint-Basiliuskapel 4 prebenden bestonden⁸⁷, en, zoals we net gezien hebben, is er aan deze kapel nooit een kapittel verbonden geweest. Het gebruik van de term *prebenda* treffen we ook aan in de Sint-Walburgakerk van Oudenaarde, waar eveneens nooit een kapittel bestaan heeft⁸⁸.

Naast deze beide vrij duidelijke opwerpingen die tegen onze visie zouden kunnen ingebracht worden, bestaan er nog drie andere eventuele objecties. Ze houden verband met de Sint-Veerlescholen, de eventuele exemptie van de kerk en de topografie van het Gentse *castrum* in de 12de eeuw.

(80) A. VERHULST, *Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis*, p. 20 (bijlage 1).

(81) A. FAYEN, *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, Gent, 1906, nr. 195, p. 200.

(82) *Ibidem*, nr. 199, p. 203.

(83) A. VERHULST, *Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis*, p. 23 (bijlage 2).

(84) *Ita quod sacerdos Sancte Pharabeldis, capellanus meus ...* (cf. n. 80). Uit de betrokken oorkonde kan opgemaakt worden dat deze priester wellicht tevens dienst deed als grafelijk ambtenaar en het is derhalve niet uitgesloten dat hij dient vereenzelvigd te worden met de Simon, *canonicus* van Sint-Veerle, die vanaf 1179 als *notarius* te Gent optreedt (zie *Ibidem*, p. 13-14). Over de rol van de *capellani* in de grafelijke administratie, zie Eg. I. STRUBBE, *Egidius van Breedene (11..-1270), grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie*, Brugge, 1942, p. 33-41.

(85) Cf. J. NAENDRUP-REIMANN, *Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burghkapellen*, in H. PATZE (ed.), *Die Burgen im deutschen Sprachraum*, I, Sigmaringen, 1976, p. 140-141. Dit vormt meteen een nieuwe tegenstelling met de sekuliere kapittels, waar priesters doorgaans slechts een minderheid vormden en waarvan de meeste leden veelal maar diaken of subdiaken waren (zie verder n. 155).

(86) [1171-1172]: *praebendam in ecclesia Sanctae Pharauidis* (cf. n. 48); 1197: *praebendis eiusdem ecclesiae* (cf. n. 54).

(87) *Canonici seu capellani Sancti Basilii Brugensis. In eadem ecclesia sunt III^{or} prebende ...* (A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, p. 399).

(88) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 160, p. 350 (mei 1201). Cf. n. 160.

De oudste vermelding van de scholen van Sint-Veerle komt voor in een oorkonde van aartsbisschop Willem van Reims uit 1179⁸⁹, die in verband staat met de zgn. Gentse schoolstrijd uit de late 12de eeuw⁹⁰. Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat het hier reeds om de kapittelscholen van Sint-Veerle gaat, maar bij nader toezien blijkt dit niet het geval te zijn. De scholen in kwestie hangen immers niet af van een kerkelijke instelling verbonden aan de Sint-Veerlekerk, maar staan onder controle van de graaf. De band met Sint-Veerle bestaat volgens het charter van 1179 enkel uit het feit dat de graaf steeds deze scholen toevertrouwde aan één van de *canonici* van de Sint-Veerlekerk, zonder wiens toestemming niemand in Gent scholen mocht openhouden⁹¹. In 1179 was dit recht meer bepaald in handen van de grafelijke *notarius* Simon⁹². Deze situatie, die nog geruime tijd zou blijven voortbestaan, moet tot problemen geleid hebben eens het Sint-Veerlekapittel tot stand gekomen was. Blijkens de oudste kapittelstatuten, die van 31 mei 1225 dateren, behoorde de door de graaf

(89) In de 14de-eeuwse Annalen van Sint-Veerle (cf. n. 2), die zich hiervoor steunen op een verloren 12de-eeuwse bron uit Drongen, wordt reeds een *scholasticus* van Gent (en dus van Sint-Veerle) vermeld onder het jaar 1117: *Godezo prepositus Tronchiniensis obiit et Meynardus Gandensis scolasticus successit et in sequenti anno Meynardus prepositus obiit, cui filius eius Otgerus successit* (Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 135r°). Bemerkt dat reeds in 1073 een Meinardus en een Otgerus voorkomen onder de *canonici* (of priesters-kapelanen) van Sint-Veerle (cf. n.3). In een charter van graaf Boudewijn VII uit [1111-1115], waarvan de rechtshandeling plaats greep in de Sint-Veerlekerk, worden als daar aanwezige getuigen o.m. vermeld: *Otgerus, clericus, Meinardus frater eius* (F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 75, p. 172). Beide namen treffen we ook samen aan in de getuigenlijst van een ongedateerde oorkonde van Wene-mar I, burggraaf van Gent: *Otgeri capellani, Meinardi clerici* (E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Afflighem et des monastères qui en dépendaient*, Leuven, 1894-1901, nr. XI, p. 22: "vers 1100").

(90) F. DE POTTER, *Petit cartulaire*, nr. I, p. 9-10 (onder de verkeerde datum 1178); M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerle cultus te Gent*, nr. 4, p. 20-22. De echtheid van dit charter werd ten onrechte aangevochten door O. OPPERMANN, *Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium*, I, p. 478-481. Betreffende deze schoolstrijd, zie H. PIRENNE, *L'instruction des marchands au moyen âge*, herdruk in *Histoire économique de l'occident médiéval*, Brugge-Parijs, 1951, p. 562-565 en M. H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *De S. Veerlescholen en de schoolstrijd te Gent tot het einde der XIIIe eeuw*, in *Collationes Brugenses et Gandavenses*, IX (1963), p. 382-393.

(91) ... *quod olim quasi a primo ecclesie Sanctae Pharaïldis fundamento, que est in Gandensi oppido sita et specialis est capella Flandrie comitis, scole predicti oppidi assignate fuerunt uni canonicorum, ut nullus in eodem oppido, sine illius assensu cui a comite scole assignate fuerunt, scolas regere et gubernare presumeret*. M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *De S. Veerlescholen*, p. 386-387 spreekt m.b.t. deze oorkonde ten onrechte van het toekennen van het onderwijsmonopolie aan het Sint-Veerlekapittel. Zoals uit de geciteerde passage blijkt is er enkel sprake van een voorrecht van de Sint-Veerlekerk, dat erin bestond dat steeds één van de *canonici* van deze kerk door de graaf met het beheer van de Gentse scholen belast werd.

(92) De aartsbisschoppelijke oorkonde is gericht aan *dilecto filio suo Simoni Gandensi notario*, en helemaal op het einde bevindt zich de volgende clausule: *tibi, dilecte fili Symon, scolas ab eodem comite collatas confirmamus et presentis scripti patrocinio communitus, statuentes et sub interminatione anathematis inhibentes, ne quis sine assensu tuo et licentia in toto Gandensi oppido vel oppidi suburbio scolas regere presumat*. Deze Simon was in 1187 ontvanger van de grafelijke spijker in Gent en tevens beheerder van de inrichtingsbureau's van Aalter, Waas, Drongen en Biervliet (A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 108 en 143). Hij wordt als grafelijk *notarius* (van

aangeduide *scholasticus* voortaan wel tot het kapittel⁹³, maar dit betekende nog niet dat het kapittel ook zeggenschap bezat over de scholen. Hoe zwak het kapittel in die jaren op dit punt wel stond, kan opgemaakt worden uit een charter van gravin Johanna van Constantinopel uit juni 1235⁹⁴. Daarin wordt bepaald dat zolang de toenmalige *scholasticus*, magister Godfried, kanunnik van Doornik, leefde, deken en kapittel van Sint-Veerle jaarlijks met zijn instemming een persoon ter benoeming aan de gravin mochten voordragen die met de scholen zou belast worden⁹⁵. Veel stelde dit recht in de praktijk niet voor, want dit charter stipuleert eveneens dat indien het kapittel iemand tegen de wil van magister Godfried zou willen voordragen, deze keuze van generlei waarde zou zijn en dat magister Godfried dat jaar — zonder rekening te houden met de keuze van het kapittel — iemand aan de gravin mocht voordragen⁹⁶. Kort daarop, nl. in november 1235, verwierf het kapittel tenslotte toch een zekere controle over de scholen, want dan verleende gravin Johanna het *magisterium scholarum*, dat tot dan toe aan de door de graaf voor het leven aangeduide *scholasticus* had toebehoord, aan het kapittel. Dit betekende dat in het vervolg het kapittel zelf jaarlijks een *magister scholarum* ter benoeming aan de gravin mocht voorstellen⁹⁷. Gezien het kapittel voor november 1235 ei-

Gent) vermeld van 1179 tot 1189; zie L.M. DEGRYSE, *The reform of Flemish judicial and fiscal administration*, p. 178 en Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, p. 339-340. Cf. ook hoger n. 84.

(93) *scholasticus autem ab eo qui tenet scholas nihil recipiat, nisi in eisdem in propria persona laboret, et tunc pro rata temporis et pro quantitate laboris percipiat emolumentum* (UBG, hs. 572, p. 81). In deze statuten wordt ook de *magister scholarum, qui tenet scholas* vermeld, d.i. de persoon die jaarlijks op voordracht van de voor het leven aangeduide *scholasticus* door de graaf voor de duur van 1 jaar in de praktijk met de scholen belast werd (zie hiervoor de tekst geciteerd in n. 95).

(94) L.A. WARNKOENIG-A.E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques*, III, Brussel, 1846, nr. XXA, p. 268.

(95) *Cum magister Godefridus, canonicus Tornacensis, magisterium scholarum iuxta vestram ecclesiam regendarum iam dudum canonicè sit adeptus, mandamus vobis et volumus ut eisdem scholas singulis annis, quamdiu idem magister G. vixerit et voluerit, de consilio et voluntate ipsius conferatis, ut sic ius ipsius quamdiu vixerit conservetur. Personam autem cui eisdem scholas de consilio eiusdem magistri G. conferetis singulis annis ante Pascha cum litteris vestris patentibus mittatis ad nos vel ad successores nostros, ut eas de manu nostra recipiat.* Deze *magister Godfried* wordt als kanunnik van Doornik vermeld van 1220 tot 1256; hij stierf op een 7 maart voor 1262; zie J. PYCKE, *Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame de Tournai, 1080-1300*, Louvain-la-Neuve-Brussel, 1988, p. 264-265, nr. 250. Uit deze gegevens en uit de in n. 97 vermelde oorkonde kan opgemaakt worden dat *Godfried* blijkbaar tussen juni en november 1235 afstand deed van het ambt van *scholasticus*.

(96) *Volumus autem et statuimus quod si vivente eodem magistro G. contra voluntatem ipsius eisdem scholas conferre alicui presumeretis vestra collatio eodem anno esset irrita atque nulla et idem magister G. eodem anno dictas scholas conferret.*

(97) L.A. WARNKOENIG-A.E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre*, III, nr. XXB, p. 269-270: ... *concedimus in perpetuum decano et capitulo eiusdem ecclesie Sancte Pharabildis magisterium, quod ad nos spectabat scholarum Gandensium iuxta ipsam ecclesiam regendarum, intelligentes in hac parte, nomine capituli, canonicos in ecclesia eadem presentes. Decanus autem et capitulum supradicti singulis annis ... scholas eisdem ... committant persone ad tale officium idonee, et personam illam singulis annis huius decanus et capitulum ... ad nos et ad successores nostros mittant ante Pascha, ut ipsas scholas de manu nostra recipiat*

genlijk geen zeggenschap bezat over de scholen van Sint-Veerle, impliceert de vermelding van deze scholen in 1179 dus helemaal niet dat er toen al een kapittel bestond.

Volgens een tekst, waarvan we diverse 17de-18de-eeuwse afschriften bezitten, zou de Sint-Veerlekerk reeds in het midden van de 12de eeuw exempt geweest zijn uit de bisschoppelijke jurisdictie. In deze bron, die steeds samen met dezelfde andere teksten voorkomt onder de rubriek *Extracta ex quodam antiquo libro pergameno pro instructione dd. capituli Sanctae Pharaïldis porrigenda*⁹⁸ lezen we immers dat bisschop Simon van Noyon-Doornik in 1146 als *ordinarius* een visitatie van de Sint-Veerlekerk wilde doorvoeren. De *canonici* van Sint-Veerle verzetten zich evenwel hiertegen en vertoonden daarbij de *privilegia* en *immunitates* die graaf Diederik van de Elzas hen verleend had en die door de paus bekrachtigd waren geworden. Enkele maanden later — zo vervolgt deze tekst — werd het bisdom Doornik losgemaakt van dat van Noyon⁹⁹ en de eerste afzonderlijke bisschop van Doornik, Anselm, bekrachtigde op 5 januari 1147 de *exemptiones, libertates et privilegia* van Sint-Veerle¹⁰⁰. Indien deze tekst, die zich voordoet als de analyse van een thans verloren oorkonde van bisschop Anselm, echt is en korrekt weergegeven, dan zou dit betekenen dat er aan de Sint-Veerlekerk toch al in de 12de eeuw een kapittel zou verbonden geweest zijn, want we kunnen ons moeilijk voorstellen dat een grafelijke kapel — of eventueel een parochiekerk — de exemptie uit de bisschoppelijke jurisdictie zou bezeten hebben.

tenendas. M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *De S. Veerlescholen*, p. 391 stelt verkeerdelijk dat de gravin met dit charter "het benoemingsrecht en het beleid over de scholen opnieuw aan het Sint-Veerlekapittel heeft toevertrouwd".

(98) RAG, Bisdom, K 2300, niet gepagineerd (17de eeuw). Al de overige afschriften lijken hierop direkt of indirekt terug te gaan. Het betreft: RAG, Sint-Niklaaskerk, in herklassering (twee afschriften 17de en 18de eeuw; voorheen: 2e section, carton K, 2° Pièces historiques, a); RAG, Sint-Veerle, 157, p. 50-51 (18de eeuw); UBG, hs. 572, p. 188-192 (18de eeuw); Londen, British Museum, Additional Mss., 16954, p. 175-178 (18de eeuw). De teksten die onder deze rubriek vermeld staan zijn analyses van oorkonden van Diederik van de Elzas (1138 en [1146], cf. n. 45 en 45bis), Anselm, bisschop van Doornik (1147, cf. n. 100) en Filips van de Elzas (1169, cf. n. 71), een nota over het bezoek van kardinaal Nicolo Albergati aan Gent in 1435, een afschrift van een bul van paus Eugenius IV van 26 mei 1439 en een nota over het bezoek van de latere koning Filips II aan Gent in 1549.

(99) Dit gebeurde op 10 maart 1146; zie M.A. DIMIER, *Saint-Bernard et le rétablissement de l'évêché de Tournai*, in *Horae Tornacenses. Recueil d'études d'histoire publiées à l'occasion du VIIIe centenaire de la consécration de la cathédrale de Tournai*, Doornik, 1971, p. 57-58.

(100) *Anno MCILVI. Simon Hugonis Magni filius, episcopus Noviomensis et etiam Tornacensis, in qualitate ordinarii voluit per modum visitationis aliquid movere contendens clerum ecclesie Sancte Pharaïldis sibi subjectum, sed repulsam passus in dicta qualitate, exhibitibus dominis canonicis sua privilegia, immunitates a dicto comite concessa et a sede apostolica roborata. Aliquot mensibus post denominatus ad sedem Tornacensem tamquam proprius episcopus et per pontificem Eugenium ecclesie isti preficitur Anselmus, abbas Sancti Vincentii, cui etiam post confirmationem exhibita sunt cleri istius ecclesie exemptiones, libertates et privilegia, et omnia rata habuit, ac de inspectione acta per notarium confecta anno M. C. XXXXVII. januarii V^{ta}.*

Het heeft er echter alle schijn van dat deze tekst een vrij late vervalsing is. We bezitten immers geen enkele aanduiding dat het Sint-Veerlekapittel voor de tweede helft van de 17de eeuw ooit aanspraken gemaakt heeft op de exemptie. Integendeel, diverse charters en andere documenten tonen aan dat Sint-Veerle steeds onderworpen is gebleven aan de bisschoppelijke jurisdictie. Dit moge blijken uit de volgende voorbeelden. In de kapittelstatuten van 1225 wordt bij een paar bepalingen expliciet een mogelijke bisschoppelijke interventie voorzien¹⁰¹, en dit is ook het geval bij één bepaling in de statuten van 1413¹⁰², die oorspronkelijk ook in de ongedateerde 14de-eeuwse statuten moet gestaan hebben¹⁰³. Uit beide laatstgenoemde teksten evenals uit charters van 1245 en 1399 blijkt bovendien dat een nieuwe proost, die verkozen was door deken en kapittel, zich naar de bisschop van Doornik diende te begeven om de bekrachtiging van zijn verkiezing te bekomen en om met de *cura animarum* belast te worden¹⁰⁴. In 1331 richtten proost, deken en kapittel van Sint-Veerle zich tot de bisschop van Doornik met het verzoek om *pontificali auctoritate et ordinaria* de stichting van vier nieuwe kapelanijen te willen bekrachtigen¹⁰⁵, terwijl in 1399 de vicaris-generaal van het bisdom Doornik de privileges en de statuten van het kapittel bevestigde *salvo semper jure ordinario*¹⁰⁶. De bisschop greep soms ook in in de interne organisatie van het kapittel. Zo stelde Walter van Marvis, bisschop van Doornik, in 1245 de waardigheid van proost in¹⁰⁷ en vaardigde de Gentse bisschop Antoon Triest in 1627 nieuwe statuten uit voor het kapittel¹⁰⁸. Een andere bisschop van Gent, Hendrik van der Burch, had in 1615 *auctoritate ordinaria* beslist om het Sint-Veerlekapittel over te brengen naar de Sint-Niklaaskerk¹⁰⁹.

Tegenover al deze teksten die duidelijk aantonen dat het Sint-Veerlekapittel niet over de exemptie beschikte, bestaat er slechts één middeleeuwse tekst die uitdrukkelijk het tegendeel beweert. Het betreft een bul van paus Eugenius IV van 26 mei 1439, waarin te lezen staat dat het kapittel van Sint-Veerle alleen afhangt van de paus (*...ut soli Romano pontifici debeat respondere*)¹¹⁰, of m.a.w. dat het exempt was uit de bisschoppe-

(101) UBG, hs. 572, p. 81 (*donec per dominum episcopum aliud super hoc ordinetur en salva in omnibus episcopi et archidiaconi jurisdictione*).

(102) RAG, Bisdom, S 226, statuten 1413, p. 14.

(103) RAG, Bisdom, S 226, statuten 14de eeuw, f° 14r° (geschrapte passage).

(104) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995 (3 maart 1245 (n.s.)); RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 4 december 1399.

(105) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 22 en 23 augustus 1331 (tekst van 21 augustus 1331).

(106) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 4 december 1399.

(107) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995 (3 maart 1245 (n.s.)).

(108) UBG, hs. 572, p. 119-159; RAG, Sint-Veerle, 158, p. 33-66.

(109) UBG, hs. 572, p. 106 (9 februari 1615).

(110) *ecclesie a comitibus Flandrie constructe ac beate Pharaïldis nuncupate, cum preposito, decano et canonicis beato Petro et nobis liberaliter oblate ... quam in ius et proprietatem nostram suscipimus ..... et ut soli Romano pontifici debeat respondere, tibi et successoribus tuis legitimis facultatem et licentiam indulgemus, auctoritate apostolica prohibentes ne cui*

lijke jurisdictie. Deze pauselijke bul is op grond van een aantal formele anomalieën evenwel te beschouwen als een manifest falsum¹¹¹, dat wellicht vervaardigd werd n.a.v. een konflikt met de Gentse bisschop in de late 17de eeuw. Net als de analyse van de oorkonde van bisschop Anselm uit 1147, die de poging tot visitatie van zijn voorganger Simon van Vermandois verhaalt, behoort de bul van Eugenius IV tot die teksten die we in diverse afschriften uit de late 17de en de 18de eeuw steeds gegroepeerd vinden onder de al vermelde rubriek *Extracta ex quodam antiquo libro* ...¹¹². Ze wordt voor het eerst vermeld op 28 november 1683 in het advies opgesteld door de advocaten van het Sint-Veerlekapittel als verweerschrift tegen de Gentse bisschop Albert de Hornes, die kort voordien zijn voorname om het kapittel als *ordinarius* te visiteren had bekend gemaakt¹¹³. Door het aanhoudend verzet van de kanunniken sleepte deze zaak anderhalf jaar aan en kon de bisschop pas in april 1685 tegen het protest van het kapittel in de visitatie doorvoeren¹¹⁴. Merkwaardig hierbij is dat het kapittel in 1683-1685 een bisschoppelijke visitatie weigerde toe te laten omwille van de exemptie waarover het zou beschikt hebben¹¹⁵, terwijl daar

episcopo vel alii persone ecclesiastica liceat quidquam iuris sibi vindicare. Voor de teksttraditie van deze bul, zie n. 98.

(111) Het is niet mogelijk om op deze plaats onze argumentatie terzake in detail uiteen te zetten. We willen er hier alleen op wijzen dat de valsheid van deze bul voornamelijk blijkt uit de onmogelijke datum (Rome, 26 mei 1439): *Datum Rome, septima kalendis junii, pontificatus nostri anno nono*. Paus Eugenius IV verbleef op die datum immers zeker niet in Rome, want na zijn vlucht uit de stad in juni 1434 omwille van een opstand resideerde hij samen met de curie tot 1443 in Firenze, met onderbrekingen in Bologna en Ferrara (J. HELMRATH, *Eugen IV.*, in *Lexikon des Mittelalters*, 4, München-Zürich, 1988, kol. 80-82). Vanaf Eugenius IV (1431) dienden alle bullen daarenboven ook met het incarnatiejaar gedateerd te zijn (P.-J. SCHULER, *Datierung von Urkunden*, in *Lexikon des Mittelalters*, 3, kol. 577).

(112) Cf. n. 98.

(113) *Ghesien bij d'onderschreven gheconsulteerde de copye van seker privilegie van exemptie verleent bij den paus Eugenius in het neghenste jaer sijns pausdoms aen Philippus hertogh van Borgondien, grave van Vlaenderen, int faveur van de kerke, proost, deken ende capittel van Sinte Pharaïlden op het rapport van den cardinael Albirotus gheweest zijnde legatus a latere binnen dese Nederlanden ten jaere 1435, ghesien oock zeker bescheet ofte advys staende onder eene copye van het voorseide privilegie ghegeven ende onderteeckent B. Coenraedt ten jaere 1656, bij het welcke blijkt datter zaecke ofte proces gheweest is nopende tghemelde privilegie van exemptie ...* (RAG, Sint-Niklaaskerk, 174, f° 30r°).

(114) Een belangrijke bron betreffende dit konflikt vormen natuurlijk de *acta capitularia* voor deze jaren: RAG, Sint-Niklaaskerk, 174, f° 29v°-57r° (kapittelvergaderingen van 3 december 1683, 27 september, 29 september, 1 oktober, 20 oktober, 6 december 1684, 19 en 28 januari 1685). Verder kan men hierover o.m. ook gegevens aantreffen in RAG, Sint-Veerle, 108 en 129, evenals in RAG, Bisdom, B 2919. Zie ook L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 227-228.

(115) Op 28 januari 1685 besloot het kapittel de visitatie toe te staan *sub protestatione de non praeiudicando jurisdictioni ordinariae dicti capituli, necnon exemptioni quo ad visitationem, si quam ostendere possit* (RAG, Sint-Niklaaskerk, 174, f° 57r°). Ook in latere jaren wordt nog herhaaldelijk naar deze aanspraken op de exemptie verwezen. Zo besloot het kapittel op 23 mei 1695 de nieuwe Gentse bisschop de verschuldigde eer te betuigen *sub expressa protestatione quod solummodo honoris causa id fiat et absque ullo praeiudicio juris exemptionis capituli* (RAG, Bisdom, S 239, f° 65v°).

bij visitaties in 1647 en 1655 nog geen sprake van *was*¹¹⁶. Men krijgt dus de indruk dat de kanunniken pas tussen 1655 en 1683 aanspraken op de exemptie hebben laten gelden en dat de valse bul van Eugenius IV, waar in 1683 voor het eerst naar verwezen wordt, bij deze gelegenheid werd vervaardigd. Indien de mededeling van de advocaten van Sint-Veerle, vervat in hun advies van 28 november 1683, over het bestaan van een kopie uit 1656 van de bul van Eugenius IV korrekt is¹¹⁷, dan kan de vervalsing in de jaren 1655-1656 gesitueerd worden.

De gelijkenis tussen de situatie in 1683-1685 en die in 1146 is opvallend. In beide gevallen verzet het kapittel zich tegen een bisschoppelijke visitatie en roept het hiertegen een exemptieprivilegie in. Gezien het Sint-Veerlekapittel echter voor het einde van de 17de eeuw nooit aanspraken heeft laten gelden op de exemptie en steeds duidelijk onderworpen is geweest aan de bisschoppelijke jurisdictie, kan er eigenlijk nauwelijks aan getwijfeld worden dat het verhaal over de visitatiepoging van bisschop Simon van Noyon-Doornik in 1146 een verzinsel is en dat de analyse van de verloren oorkonde van zijn opvolger, bisschop Anselm van Doornik, uit 1147, waaraan dit verhaal zou ontleend zijn, een vervalsing is, die wellicht net als de valse bul van paus Eugenius IV vervaardigd werd ter gelegenheid van het konflikt met de bisschop van Gent op het einde van de 17de eeuw. Het feit dat de handschriftelijke overlevering van dit deperditum, die volledig identiek is aan die van de valse bul van Eugenius IV, niet hoger opklimt dan de late 17de eeuw, bevestigt nog de indruk dat we hier te maken hebben met een late vervalsing¹¹⁸.

Een laatste mogelijke opwerping tegen onze visie wordt geboden door de topografie van het Gentse *castrum* in de 12de eeuw. In de uitvoerige stu-

(116) RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 227r° (kapittelvergadering 17 december 1647): visitatie wordt toegestaan *sine preiudicio litis pendentis indecise coram iudice apostolico inter hoc capitulum et dictum Reverendissimum Dominum ac eius officialem super jurisdictione et cognitione competente huic capitulo in prima instantia ad exclusionem dicti Reverendissimi Domini ac eius officialis ac aliorum quorumcumque in causis criminalibus capitularium, capellanorum et aliorum suppositorum huius ecclesie*; RAG, Sint-Niklaaskerk, 172, f° 67v° (kapittelvergadering 26 oktober 1655): visitatie wordt toegestaan *sine preiudicio suae jurisdictionis et omnium litium propter eandem ad huc ventlantium*.

(117) Zie citaat in n. 113.

(118) In een ongedateerde tekst, die blijkbaar verband houdt met deze zaak, treffen we de volgende passage aan die naar alle waarschijnlijkheid verwijst naar de diverse teksten, die steeds samen onder de rubriek *Extracta ex quodam antiquo libro ...* voorkomen (cf. n. 98): *Constat secundo praedictum capitulum variis casibus occurrentibus praetendisse se esse exemptum a jurisdictione episcopali ordinaria, cujus rei alia notitia non est ad manum, nisi ex quibusdam fragmentis manuscriptis non authenticis* (UBG, hs. 572, p. 200). Wat er ook van zij, de vaststelling dat twee van de teksten, die steeds samen onder de geciteerde rubriek vermeld worden, vals zijn, doet ook vragen rijzen over de echtheid van de andere teksten die onder deze rubriek genoteerd staan (zie het overzicht ervan in n. 98). Vooral de nota's van 1435 en 1549 komen verdacht over. De analyses van de charters van Diederik en Filips van de Elzas daarentegen zijn moeilijk te beoordelen, ook al doet de inhoud van de oorkonde van Diederik van de Elzas van 14 augustus [1146] o.i. erg bevreemdend aan.

die die H. Van Werveke en A. Verhulst in 1960 aan *castrum* en Oudburg te Gent wijdden, wordt veel aandacht besteed aan een oorkonde uit december 1269, die een beschrijving biedt van het gebied ten W. en ten Z. van het Veerleplein¹¹⁹. Het betreft het charter waarbij gravin Margaretha van Constantinopel aan Volker Masch, klerk van de kathedraal van Doornik, o.a. het perceel (*fundus*) voor het Gravensteen (*ante castrum nostrum Gandense*) verkoopt waarop eertijds een grafelijke woning had gestaan (*in quo sita erat domus que aula comitis dicebatur*). Aan de westzijde van dit perceel (*in latere dicti fundi*) lag een langwerpig braakliggend terrein (*reiectum sive terra vacua*) langs de Lieve, dat eveneens deel uitmaakte van de verkoop aan Volker Masch. Volgens de verkoopsakte liep dit langwerpig perceel in de richting van de Leie — d.i. dus naar het Z. toe — door tot achter de scholen van Sint-Veerle en het perceel eertijds ingenomen door het huis en de tuin van proost Gerard van Sint-Veerle (*jacente ... versus Lisiam post scolas Sancte Pharahildis Gandensis et post locum ubi domus et virgultum Gerardi prepositi dicte ecclesie sita erant*)¹²⁰. Uit de gebruikte formulering blijkt duidelijk dat zowel de grafelijke woning (*in quo sita erat*) als het huis en de tuin van de proost van Sint-Veerle (*ubi ... sita erant*) niet meer bestonden in december 1269. Van Werveke en Verhulst identificeren de verdwenen grafelijke woning (*aula comitis*) met een in 1176 vermelde houten woning van de graaf (*domus lignea*), waarvan we nadien nooit meer iets horen, en brengen de verdwijning van dit in hout opgetrokken gebouw in verband met de brand die in datzelfde jaar 1176 de gebouwen rond het Veerleplein teisterde¹²¹. Beide auteurs stellen ook vast dat na de verdwijning, reeds voor 1269, van het huis en de tuin van de proost op dit perceel het kerkhof van Sint-Veerle werd aangelegd, dat in 1324 voor het eerst op deze plaats wordt vermeld¹²², en ze besluiten hieruit dat de brand van 1176 wellicht ook verantwoordelijk mag geacht worden voor de gewijzigde bestemming van de grond aan deze kant van het Veerleplein¹²³. Op de bij hun artikel gevoegde plattegrond, waarop Van Werveke en Verhulst de 12de-eeuwse topografie van het *castrum* pogen te reconstrueren, situeren ze bijgevolg in de hoek tussen de *aula comitis* en de Sint-Veerlekerk het huis en de tuin van de proost¹²⁴. Als deze interpretatie van het charter van 1269 korrekt is, dan zouden we daar dus uit moeten besluiten dat het Sint-Veerlekapittel toch al bestond voor 1176.

(119) H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 29-43.

(120) F. DE POTTER, *Petit cartulaire de Gand*, nr. VI, p. 16-18.

(121) H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 30.

(122) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 25 juli 1324. Sint-Veerle beschikte toen reeds sedert geruime tijd over een eigen kerkhof; het wordt voor het eerst uitdrukkelijk vermeld in de kapittelstatuten van 31 mei 1225 (UBG, hs. 572, p. 82: *in ecclesia, vel in atrio vel prope ecclesiam*), maar het bestaan ervan kan al afgeleid worden uit een oorkonde van april 1212 (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, IV, p. 389: *quodam parrochiano, quem ... apud Sanctam Pharahildem in ipsorum preiudicium sepulium esse dicebant*). De Sint-Veerlekerk verwierf het begrafenisrecht in 1190 of kort ervoor (zie verder p. 98 en n. 289).

(123) H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 43.

(124) *Ibidem*, p. 24.

Een nader onderzoek wijst evenwel uit dat, indien de door Van Werveke en Verhulst voorgestelde verklaring voor het verdwijnen van de *aula comitis* inderdaad erg plausibel is, hetzelfde moeilijk kan gezegd worden van hun uitleg betreffende het huis en de tuin van de proost. Zoals we straks nog zullen zien werd het Sint-Veerlekapittel aanvankelijk geleid door een deken. De functie van proost werd er pas ingesteld door bisschop Walter van Marvis op 3 maart 1245 (n.s.)¹²⁵ en de eerste bekleeder van deze waardigheid was een zekere Gerard die als proost van Sint-Veerle vermeld wordt van 1255 tot 1270¹²⁶. Hieruit volgt logischerwijze dat het in december 1269 vermelde huis van proost Gerard van Sint-Veerle pas na de instelling van deze functie in 1245 kan verdwenen zijn. In de proost Gerard van deze oorkonde uit 1269 moeten we derhalve niet één of andere proost van Sint-Veerle uit de tweede helft van de 12de eeuw zien, maar wel de allereerste proost van het Sint-Veerlekapittel die op dat moment zelfs nog in functie is. Hiermee komt ook deze mogelijke opwerping tegen onze argumentatie te vervallen.

3. HET ONTSTAAN VAN HET KAPITTEL IN DE VROEGE 13de EEUW

Uit de argumentatie die we tot nu toe hebben ontwikkeld kan duidelijk opgemaakt worden dat het Sint-Veerlekapittel nog niet bestond in de 11de en de 12de eeuw. Wel waren er ten laatste sedert 1073 een aantal sekuliere geestelijken aan de Sint-Veerlekerk verbonden, die vaak als *canonici* werden aangeduid. Het ging blijkbaar om een groep priesters, die wellicht ook dienst deden als grafelijke kapelanen. Zekerheid omtrent hun aantal hebben we niet, maar in 1073 lijken ze met vijf geweest te zijn¹²⁷ en dit aantal lag in de 12de eeuw wellicht niet hoger, want voor de jaren 1170/80 kennen we slechts een drietal namen¹²⁸. Over de eventuele structuur

(125) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995. In de rubriek boven deze uitgave wordt gesproken van een heropruchten van de proosdij (*dignitatem praepositurae restaurat*), terwijl in twee 18de-eeuwse cartularia in de rubriek de term *renovatio* gebruikt wordt (UBG, hs. 572, p. 72 en Londen, British Museum, Additional Mss., 16954, p. 69). Het woordgebruik van de oorkonde van Walter van Marvis laat er evenwel geen twijfel over bestaan dat het hier een volledig nieuwe functie betreft (... *quod de cetero sit praepositura in ecclesia Sancte Pharaëldis Gandensis*), en ook de 16de- en 17de-eeuwse rugnota's op het origineel van de betrokken oorkonde hebben het recht over een *erectio* (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 3 maart 1245). Zie ook L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 202.

(126) 1255: C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo te Sinaai-Waas en te Gent. Deel II: Regesten der oorkonden*, 1, Brussel, 1983, nr. 180, p. 268 (9 april 1255); 1270: *Ibidem*, II, 1, nr. 242, p. 300-301 (15 mei 1270) en RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 31 mei 1270.

(127) Uit de in n.3 geciteerde tekst uit 1073 kan immers min of meer opgemaakt worden dat er toen slechts vijf *canonici* aan de Sint-Veerlekerk verbonden waren.

(128) Het betreft Arnoldus (cf. n. 81 en 82), Georgius (cf. n. 81 en 83) en Simon (cf. n. 91 en 92). In een bul van Alexander III van 4 maart [1171-1172] is sprake van het verlenen van een prebende in Sint-Veerle aan een *pauper clericus* genaamd Richard (J.P. MIGNE, *Patrologia Latina*, CC, kol. 786-787); in dezelfde tekst wordt ook een *G. clericus Gandensis* vermeld die misschien mag vereenzelvigd worden met de priester Georgius van Sint-Veerle.

van deze kleine gemeenschap bezitten we geen inlichtingen, maar het mag niet uitgesloten geacht worden dat de *maior capellanus* van Sint-Veerle, die in [1202-1204] wordt vermeld¹²⁹, er de leiding over had.

Wanneer, op wiens initiatief en op welke wijze deze groep van priesterskapelanen zich tot een echt gestructureerd kapittel ontwikkelde, zijn vragen die moeilijk en slechts op een indirecte manier te beantwoorden zijn, en dan nog enkel bij benadering. De reden hiervoor ligt in het feit dat het middeleeuwse archief van het kapittel blijkbaar erg te lijden heeft gehad van de plundering van de Sint-Veerlekerk tijdens de Beeldenstorm (22 augustus 1566) en vooral tijdens de Calvinistische Republiek (10 maart 1579)¹³⁰. Als gevolg hiervan was het kapittel zelf reeds in de 17de eeuw grotendeels onwetend over de oorsprong van de eigen prebenden, zodat hieromtrent inlichtingen dienden ingewonnen te worden bij de bisschop van Doornik¹³¹. Ook in de 17de en de 18de eeuw moeten nog diverse archivalia verloren zijn gegaan. Zo stelde deken Philippe Jaddaert in 1612 een register samen met analyses van de toen nog in het archief voorhanden oorkonden. Dit register is thans verloren, maar nog in de loop van de 17de eeuw bleken sommige van de geanalyseerde charters al onvindbaar¹³². Uit de vergelijking van de archiefinventaris van 1736¹³³ en de 18de-eeuwse cartularia¹³⁴ met de thans op het Rijksarchief Gent bewaarde originele oorkonden blijkt daarenboven dat sinds die tijd nog diverse charters verdwenen zijn.

(129) ... *salvo omni iure maioris capellani eiusdem ecclesie, summo mane vel alia hora quam maior capellanus ordinaverit, debeat celebrare* (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 263, p. 548).

(130) L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 210

(131) De secretaris van het kapittel kreeg meer bepaald op 20 januari 1662 de opdracht om aan de bisschop van Doornik afschriften te vragen uit de registers en de archieven van het bisdom i.v.m. de prebenden en de kapelanijen van Sint-Veerle (RAG, Bisdom, S 239, f° 19r°).

(132) Op een los blad uit de 17de eeuw staat na een paar analyses uit dit register van deken Jaddaert het volgende te lezen: *supradicte littere diligenter quesite in archivis non sunt reperte in archivis, cum eas in iis repererit, legerit et exscripserit ex iis summarium d. Jaddaert decanus a° 1612* (RAG, Sint-Veerle, 8: los blad getiteld *Extracta ex registro compilato et conscripto per d. Philippum Jaddart S. T. Licent. decanum ecclesie collegiate Sancte Pharaïldis ex deputatione dicti capituli anno 1612*).

(133) RAG, Sint-Veerle, 127. In deze inventaris (p. 1-455) wordt herhaaldelijk verwezen naar een register met een andere archiefnummering (bijv. p. 41, nummer C.1° = *in registro sub V. 12*). Wellicht betreft het hier verwijzingen naar het register van deken Jaddaert, en de gedeeltelijke concordantielijst op p. 457-492 van deze inventaris heeft waarschijnlijk eveneens betrekking op dit thans niet meer voorhanden register.

(134) UBG, hs. 567, 572 en 573; Londen, British Museum, Additional Mss., 16954. Betreffende deze vier cartularia, zie M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerleculthus te Gent*, p. 17. Deze 18de-eeuwse cartularia zijn eigenlijk geen cartularia in de echte zin van het woord. Het zijn veeleer verzamelingen van teksten van zeer diverse aard (naast oorkonden ook kapittelstatuten en zelfs liturgische teksten), aangelegd vanuit een historisch oogpunt. Bij het doornemen van het archief van Sint-Veerle met het oog op deze studie troffen we twee vermeldingen aan van thans niet meer bewaarde cartularia die in de 16de eeuw nog voorhanden waren. Een tekst van 5 mei 1525, waarin de kapittelstatuten van 31 mei 1225 zijn ingelast, verwijst als bron voor

Bij deze slechte overleveringstoestand komt nog dat wat overblijft van het archief van het Sint-Veerlekapittel thans, op enkele registers na¹³⁵, bewaard wordt op het Rijksarchief Gent, waar het verspreid zit over drie verschillende fondsen. Het betreft de fondsen Sint-Veerle, Sint-Niklaaskerk en Bisdom, die momenteel slechts gedeeltelijk geïnventariseerd zijn. Enkel van het fonds Sint-Veerle bestaat een bruikbare, zij het weinig gedetailleerde, getypte inventaris¹³⁶, terwijl men zich voor het fonds Bisdom moet behelpen met fiches van de hand van M. Gysseling. Van het archief van de Sint-Niklaaskerk is er wel een summiere gedrukte inventaris opgemaakt door E. Coppieters Stochove in 1903¹³⁷, maar deze inventaris is alleen nog bruikbaar voor wat de registers betreft (de zgn. "1re section"). De "Cartons" (of de "2^e section") en de "Paquets" (of de "3^e section") echter zijn reeds geruime tijd volledig door elkaar gehaald met het oog op een herklassering, die voorsnog op zich laat wachten. Dit heeft voor gevolg dat de archivalia van Sint-Veerle die zich daarin bevinden thans niet meer konsulterbaar zijn, met uitzondering van die stukken (en voor wat Sint-Veerle betreft zijn dat er zeer weinig) waarvoor reeds voorlopige fiches van M. Gysseling bestaan. In deze omstandigheden is het derhalve helemaal niet uitgesloten dat ons hiernavolgend exposé over het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel in de toekomst zal dienen aangevuld en/of gekorrigeerd te worden, wanneer het resterende archief van Sint-Veerle eindelijk volledig geïnventariseerd zal zijn.

Het tijdstip waarop de aan de Sint-Veerlekerk verbonden groep van wellicht vijf priesters-kapelanen zich tot een echt gestructureerd kapittel ontwikkelde kan, zoals reeds aangestipt werd, slechts bij benadering worden bepaald. De vroegste vermelding¹³⁸ van het Sint-Veerlekapittel komt voor in een charter van 12 april 1223 (*decanum et capitulum Sancte Pharaïlde Gandensis*)¹³⁹, maar het hoofd van het kapittel, de deken, wordt reeds ver-

deze ontlening naar een afschrift in een als *liber niger* aangeduid register: ... *juxta quamdam ordinationem in quodam libro nigro contentam et insertam* (UBG, hs. 572, p. 77). In een inventaris van de renteboeken en rentebrieven van het kapittel uit 1584 lezen we o.m.: *Item eenen register ghenaeemt copiarum inhoudende copie van diverse sse rentebrieven* (RAG, Sint-Veerle, 85).

(135) Zie de voorgaande noot, evenals A. DEROLEZ, *Inventaris van de handschriften in de Universiteitsbibliotheek te Gent*, Gent, 1977, p. 48-49.

(136) Onlangs heeft men achteraan in deze inventaris een chronologische lijst ingelast met de data van alle thans in het charter van Sint-Veerle aanwezige oorkonden. Daarnaast bestaat er voor de oorkonden ook een afzonderlijke, handschriftelijke regestenlijst uit de 19de eeuw, die evenwel zeer onvolledig is.

(137) E. COPPIETERS STOCHOVE, *Les archives de l'église Saint-Nicolas*, in H.M.G.O.G., V (1902-1903), p. 217-272. Dat er zich heel wat archiefstukken van Sint-Veerle in het archief van de Sint-Niklaaskerk bevinden, is te verklaren door het feit dat het kapittel van 1614 tot 1783 in deze kerk verbleef (cf. L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 213-215 en 231).

(138) Een oorkonde gericht aan proost, deken en kapittel van Sint-Veerle, die in de datumformule het jaartal 1206 draagt, is zeker verkeerd gedateerd, daar dit charter ook geadresseerd is aan de abdis en het konvent van de Bijloke (UBG, hs. 572, p. 72); dezelfde foutieve datum komt ook voor in de analyse van dit stuk in de archiefinventaris van 1736 (RAG, Sint-Veerle, 127, p. 32).

(139) A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nr. 473, p. 248 (onder de datum 13 april 1223). Recentere editie bij M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *Dot*

meld vanaf 1220. In januari 1220 (n.s.) schonk gravin Johanna van Constantinopel aan de deken en de kanunniken van Sint-Veerle (*decanus et canonici Sancte Pharaïldis in Gandavo*) 60 bunder "wastine" te Sleidinge¹⁴⁰, in april 1220 is er sprake van het zegel van de deken van Sint-Veerle (*sigillis decanorum Sancte Pharaïldis et christianitatis in Gandavo*) in een oorkonde van Arnulf, zoon van Hendrik Damman voor de abdij Ter Doest¹⁴¹, en in mei 1220 oorkondt Simon, deken van het Sint-Veerlekapittel, samen met de Gentse deken der christenheid (*H[enricus] christianitatis et [Simon] Sancte Pharahildis decani Gandenses*) voor de Sint-Baafsabdij¹⁴².

Het jaar 1220 vormt dus een absoluut zekere *terminus ante quem* voor het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel. Opvallend is trouwens dat we vanaf dat jaar plots geen enkel probleem meer hebben om in de bronnen vermeldingen van de deken en/of het kapittel van Sint-Veerle aan te treffen. Zoals uit de net geciteerde teksten uit 1220 blijkt, duikt het kapittel overigens ongeveer tegelijkertijd op in de archieven van drie verschillende

cumenten uit de praktijk van de gedingbeslissende rechtspraak van de officialiteit van Doornik. Oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300), Brussel, 1985, nr. 7, p. 12-13 (onder de datum 12 april 1223 (n.s.)). In deze editie is iets vreemds aan de hand met de datum van dit charter. Op het origineel van de betrokken oorkonde luidt de datumformule: *Actum anno Domini M° CC° vicesimo tercio, feria quarta post Isti sunt dies* (RAG, Sint-Pieters, oorkonde op datum 3 april 1224). In de laatstgenoemde uitgave echter is *tercio* geëmend in *secundo*. De redenering achter deze toch wel ingrijpende emendatie is de volgende. Dit charter van de officiaal van Doornik wordt reeds vermeld in een oorkonde van de Doornikse bisschop Walter van Marvis van februari 1224 (n.s.) (onuitgegeven: RAG, Sint-Pieters, oorkonde op datum), zodat de datum van de oorkonde van de officiaal onmogelijk volgens de toen heersende paasstijl in 3 april 1224 (n.s.) kan omgezet worden. Om toch een datering in paasstijl te kunnen behouden zag de uitgever zich derhalve genoodzaakt tot de hogervermelde ingreep. Deze ganse redenering gaat echter uit van de verkeerde premisse dat alle Doornikse oorkonden op dat ogenblik reeds de paasstijl volgen in hun datering. Dit standpunt is blijkbaar ontleend aan de studie van C. VLEESCHOUWERS, *Chronologische problemen aangaande de bisschoppen van Doornik (1146-1218): episcopaaatsjaren en jaarsstijl*, in H.S.E.B., CXVII (1980), p. 5-55, die de overgang van kerst- naar paasstijl in de bisschoppelijke kanselarij van Doornik o.i. te kategorisch situeert in 1204. In werkelijkheid — en ik steun hiervoor op eigen onderzoek ondernomen in het kader van de door mij voorbereide uitgave van de bisschoppelijke oorkonden van Doornik uit de periode 1190-1218 — is de overgang geleidelijker gebeurd en zijn bisschop, officiaal en kapittel van Doornik tot in de jaren 1220 sporadisch nog de oude kerststijl blijven gebruiken naast de nieuwe en dominerende paasstijl. De hier besproken oorkonde van de officiaal vormt trouwens, precies door de hoger vermelde onmogelijkheid om de datum om te zetten in nieuwe stijl, één van de bewijsstukken ten gunste van de kerststijl. Er is bijgevolg geen enkele reden om een wijziging in de datum van het origineel aan te brengen.

(140) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 987-988.

(141) F. [VAN DE PUTTE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864, nr. CCCXXXV, p. 505. Theoretisch zou dit charter ook tussen 1 en 10 april 1221 (n.s.) kunnen gedateerd worden, maar aangezien we uit december 1220 reeds een uitspraak bezitten in een konflikt nopens de in deze oorkonde vervatte schenking (*Ibidem*, nr. CCCCXXXIX, p. 559) is deze mogelijkheid uitgesloten.

(142) C. VLEESCHOUWERS, *Oorkondenboek van de Sint-Baafsabdij (819-1321)*, ter perse, nr. 159.

instellingen (Sint-Veerle, Sint-Baafs, Ter Doest) en in de daarop volgende jaren komen daar nog vermeldingen bij afkomstig uit de archieven van de abdijen van Sint-Pieters¹⁴³, Marke¹⁴⁴, Affligem¹⁴⁵ en Ename¹⁴⁶. Dit plotse en gelijktijdige opduiken van deken en kapittel van Sint-Veerle in bronnen van diverse instellingen wijst er op zichzelf reeds op dat er blijkbaar pas kort voordien iets wezenlijks veranderd was aan het statuut van deze kerk^{146bis}.

Twee oorkonden uit het archief van Sint-Veerle zelf maken het mogelijk de *terminus ante quem* nog te verschuiven. De eerste is een charter van gravin Johanna van Constantinopel van 30 juli 1215, dat alleen overgeleverd is in een 16de-eeuwse Nederlandse vertaling¹⁴⁷. Daarin oorkondt de gravin dat haar *clericus* Walter van Kortrijk de prebende die hij bezat in het Sint-Donaaskapittel te Brugge met Hendrik van Zomergem geruild heeft tegen de prebende van deze laatste in de Sint-Veerlekerk¹⁴⁸. Op dat ogenblik moet het Sint-Veerlekapittel zeker reeds bestaan hebben¹⁴⁹. Dit blijkt niet alleen al uit de afstand van een prebende in Sint-Donaas in ruil voor een prebende in Sint-Veerle, maar ook uit het feit dat de *clericus* Walter van Kortrijk, die slechts de lagere wijdingen ontvangen had en daarenboven gehuwd was¹⁵⁰, niet meer tot de groep van priesters-kapelanen kan

(143) Cf. n. 139.

(144) Th. LUYCKX, *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen*, Antwerpen, 1946, nr. XIX, p. 549: *iuxta wastinam decani et canonicorum Sancte Pharahildis* (maart 1223 (n.s.)); het betreft hier een oorkonde ten gunste van Walter van Kortrijk, *protonotarius* van Vlaanderen, die later in het archief van de door diens dochters gestichte abdij Marke/Groeninge is terechtgekomen).

(145) E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem*, nr. CCCLXV, p. 451-452: *coram decano ecclesie Sancte Pharaildis Gandensis* (24 februari 1227 (n.s.)).

(146) Ch. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*, nr. 191, p. 160: *decanus et capitulum Beate Pharahildis Gandensis* (december 1230).

(146bis) Het feit dat de oudste kapittelstatuten van 31 mei 1225 dateren (UBG, hs. 572, p. 79-83), vormt in dit verband geen argument, omdat ook voor heel wat oudere kapitels de oudst gekende statuten pas uit de eerste helft van de 13de eeuw dagtekenen (o.a. Sint-Donaas Brugge, Seclin en Harelbeke).

(147) E. COPPIETERS STOCHOVE, *Les archives de l'église Saint-Nicolas*, nr. II, p. 271-272.

(148) ... *dat Walterus van Curterycke mynen clerc ghepermuteert hadde zyn prebende, die hy ghehadt heeft in de kercke van Sente Donaes binnen Brugge theghen Heynderic van Zomergem voor zyn prebende die hy hadde in de kercke van Sente Verhilden te Ghendt*. In een oorkonde van gravin Johanna van Constantinopel van oktober 1215 wordt hij reeds aangeduid als *Walterus de Curtraco, clericus meus et canonicus Sancte Pharaildis in Gandavo* (Th. LUYCKX, *Johanna van Constantinopel*, nr. III, p. 534-535).

(149) Het in dit charter vermelde zegel van de Sint-Veerlekerk (*metten zeghel van der kercken van Sente Verhilden*) vormt evenwel geen argument in dit verband, want ook de Brugse Sint-Basiliuskapel, waaraan nooit een kapittel verbonden is geweest (zie hoger), beschikte over een eigen zegel, dat o.m. vermeld wordt in een charter uit 1207: ... *quia ego Arnulphus sigillo careo sigillum Sancti Basilii, cuius canonicus sum, addidi* (Mons, Archives de l'Etat, Cartulaires, 33, f° 294 r°).

(150) Voor biografische gegevens over Walter van Kortrijk, grafelijk *clericus* (vanaf 1199) en nadien *protonotarius* van Vlaanderen (van 1219 tot aan zijn dood in 1227), zie Eg. I. STRUBBE, *Egidius van Breedene*, p. 44-45 (voetnoot) en E. WARLOP, *Rogier van Maarke en Walter van Kortrijk*, in *Vlaamse Stam*, V (1969), p. 89-91.

gerekend worden die tot in de late 12de eeuw de dienst uitmaakten aan de Sint-Veerlekerk. Deze vaststelling wordt bevestigd door een ander gegeven uit deze oorkonde, dat toelaat de prebende die Walter van Kortrijk verwerft te identificeren als een subdiakonale prebende. De inkomsten van de betrokken prebende bestaan namelijk uit diverse betalingen verschuldigd door *elcke hofstede toebehoorende der vorseyder prebende van den lande ghe-naemt Blasam*, d.i. de heerlijkheid Blaisant op de Muide die nog in de 18de eeuw verbonden was aan één van de vier subdiakonale prebenden van het Sint-Veerlekappel¹⁵¹.

Een ander charter, dat evenwel slechts bekend is door een analyse afkomstig uit het thans niet meer voorhanden register van deken Jaddaert aangelegd in 1612, laat toe de *terminus ante quem* voor het ontstaan van het kapittel nog een aantal jaren te vervroegen. Volgens deze analyse immers zou Volker Utenhove (*Fulco de Curia*), een lid van een vooraanstaande Gentse patriciërsfamilie, in 1207 een prebende gesticht hebben, die beschikte over 5 bunder *iuxta Brielam*¹⁵². Uit een andere analyse uit hetzelfde register blijkt dat het hier een diakonale prebende betrof¹⁵³ en dit stemt overeen met de bepaling in de eerste analyse dat de houder van de betrokken prebende het evangelie diende te zingen (*oritque cantans evangelium*). Nog in de 18de eeuw ruste namelijk op elk van de drie diakonale prebenden de verplichting om *ten toure te singhen het evangelie*¹⁵⁴.

Het bestaan in 1207 en 1215 van een diakonale en een subdiakonale prebende, die daarenboven een duidelijke continuïteit vertonen tot in de 18de eeuw, wijst er onweerlegbaar op dat de groep van priesters-kapelanen zich inmiddels reeds tot een heus kapittel had ontwikkeld. De aanwezigheid van verschillende kategoriën prebenden (presbiterale, diakonale, subdiakonale, eventueel ook prebenden voor acolieten) is immers een typisch kenmerk van sekuliere kapittels¹⁵⁵.

(151) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 122 (overzicht "grote vruchten" van proosdij en prebenden, a° 1767). Van deze heerlijkheid is o.m. een renteboekje uit 1550 bewaard gebleven, dat opent met de vertaling van de grafelijke oorkonde uit 1215: RAG, Sint-Niklaaskerk, 53 (eerste deel), niet gepagineerd.

(152) *Sub littera F. num. 16. Fundata prebenda a d. Fulconis de Curia habet quinque bolaria iuxta Brielam que debent duos cereos ad summam missam providere, 1207, et mortuo 4° possessore conferent hanc prebendam canonici, oritque cantans evangelium, vidimus a° 1378* (RAG, Sint-Veerle, 8: los blad 17de eeuw; cf. n. 132). De *fondatio prebende domini Fulcronis* wordt eveneens vermeld in een lijst met oorkonden i.v.m. renten uit de late 16de eeuw (RAG, Sint-Veerle, 85).

(153) *Sub littera F. nu. 17. Litteris capituli quibus dicitur quod collatio prebende diaconalis supradicta pertinebit ad capitulum ...* (RAG, Sint-Veerle, 8: los blad 17de eeuw).

(154) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 121-122.

(155) In het kapittel van Rijsel waren de 40 prebenden netjes verdeeld in telkens 10 prebenden voor priesters, diakens, subdiakens en acolieten (E. HAUTCOEUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, I, Rijsel-Parijs, 1896, p. 11). Het kapittel van Harelbeke telde 5 sacerdotale, 5 diakonale en 3 subdiakonale prebenden (P. DECLERCK, *Het Sint-Salvatorskapittel van Harelbeke*. *Archivalia*, in *De Leiegouw*, XVIII (1976), p. 234-235 (voetnoot)). Bij de stichting van het kapittel van Kassel in 1085 voorzag Robrecht de Fries 7 priesters, 5 diakens en 8 subdiakens of geestelijken met lagere wijdingen (F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 6, p. 18), terwijl in

Bij een eerste lezing van de oorkonde van graaf Boudewijn IX voor Sint-Veerle van 2 mei 1197 zou men geneigd kunnen zijn om de *terminus ante quem* voor het ontstaan van het kapittel van 1207 naar deze datum te verschuiven. In dit charter bepaalt de graaf immers dat, telkens een prebende vrij komt, de inkomsten van deze prebende gedurende één jaar ten goede zullen komen aan de kerkfabriek¹⁵⁶. Het betreft hier een maatregel ten gunste van het onderhoud van het kerkgebouw die ook voorkwam in andere kapittels, zoals die van Rijsel¹⁵⁷ en Harelbeke¹⁵⁸. Om deze reden en ook omwille van het feit dat deze bepaling later in de kapittelstatuten van Sint-Veerle is terechtgekomen¹⁵⁹, zou men kunnen denken dat het Sint-Veerlekapittel reeds bestond in 1197. Toch kan bij nader toezien uit deze statutaire bepaling geen enkele konklusie getrokken worden m.b.t. het al dan niet bestaan van een kapittel bij de Sint-Veerlekerk, want Boudewijn IX vaardigde in mei 1201 ook een soortgelijke maatregel uit i.v.m. de prebenden van de Sint-Walburgakerk in Oudenaarde¹⁶⁰, waaraan, zoals we reeds gezien hebben, nooit een kapittel is verbonden geweest¹⁶¹. Daarom lijkt het ons beter om 1207 als *terminus ante quem* te behouden, ook al omdat onze hiernavolgende argumentatie over de *terminus post quem* veeleer naar de vroege 13de eeuw wijst dan naar de late 12de eeuw.

Het bepalen van een *terminus post quem* voor het ontstaan van het kapittel is echter minder eenvoudig dan op het eerste gezicht zou kunnen lijken. We hebben hoger al gezien dat het aanduiden van de Sint-Veerlekerk als *capella* in 1200 pleit tegen het bestaan van het Sint-Veerlekapittel in dat jaar¹⁶². Een absoluut argument vormt dit gegeven evenwel niet, want het zou kunnen dat de oude en verouderde term *capella* om de Sint-Veerlekerk aan te duiden ook na de omvorming tot een kapittelkerk nog een tijdlang in gebruik is gebleven. Dit blijkt duidelijk in het geval van Kortrijk, waar graaf Boudewijn IX omstreeks 1200 besloot het groepje van 3 priesterskapelanen verbonden aan zijn burchtkerk aldaar om te vormen tot een ka-

de kollegiale kerk van Eine in 1200 4 priesters, 2 diakens en 1 subdiaken aangesteld werden (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 148, p. 320). In het kapittel van Kortrijk waren er 4 sacerdotale, 4 diakonale en 4 subdiakonale prebenden (J. DE CUYPER, *De 13de-eeuwse statuten van het Kortrijkse kapittel*, in *De Leiegouw*, XVII (1975), p. 317 n. 34).

(156) ... *quotienscumque in eadem ecclesia praebenda aliqua simpliciter vacare contigerit, fructus praebendae a die qua vacaverit per annum in usus cedet ad fabricam ipsius ecclesiae reparandam* (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 62, p. 140).

(157) E. HAUTCOEUR, *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, I, nrs. XXXV, p. 43 (24 december 1181) en XLII, p. 50 (13 juni 1188).

(158) A.C. DE SCHREVEL, *Approbation des statuts du chapitre d'Harlebeke par l'official de Thérouanne*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XXVI (1896), p. 282.

(159) RAG, *Bisdóm*, S 226, statuten 14de eeuw, f° 10v°. Deze bepaling komt nog voor in de nieuwe statuten die de Gentse bisschop Antoon Triest in 1627 verleende aan het kapittel (UBG, hs. 572, p. 134).

(160) *Preterea volo, ex assensu canonicorum, quod quando aliquem canonicorum decedere contigerit, quod medietas prebende sue de primo anno cedat in necessariis usus ecclesie ...* (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 160, p. 349-350).

(161) Zie hoger p. 60-61.

(162) Cf. p. 58.

pittel van 12 kanunniken onder de leiding van een deken¹⁶³. Kort na de stichting van dit kapittel, nl. in maart 1202 of 1203, wordt de nieuwe kollegiale kerk door gravin Maria namelijk nog aangeduid als *capelle mee nove de Curtraco*¹⁶⁴. Het is derhalve niet volledig uit te sluiten dat ook de tekst die in 1200 de Sint-Veerlekerk nog als *capella* betitelt in feite reeds van kort na de stichting dateert i.p.v. ervoor zoals de term *capella* op zichzelf schijnt aan te geven. Uit wat volgt zal evenwel blijken dat deze laatste mogelijkheid toch de voorkeur verdient.

De reeds geciteerde vermelding van deken Simon van Sint-Veerle uit 1220¹⁶⁵ laat ons namelijk toe in dit verband tot een meer zekere uitspraak te komen. In een oorkonde van gravin Johanna van Constantinopel uit november 1235 wordt de op dat ogenblik reeds overleden deken Simon immers aangeduid als de eerste deken van het Sint-Veerlekapittel (*et specialiter Symonis primi decani ecclesiae saepedictae*)¹⁶⁶. Gezien de waardigheid van proost pas in 1245 werd ingesteld¹⁶⁷, betekent dit dat Simon het eerste hoofd van het Sint-Veerlekapittel is geweest. We staan hier bijgevolg voor een gegeven dat onze argumentatie tegen het bestaan van een kapittel in de 11de-12de eeuw bevestigt en aantoot dat het Sint-Veerlekapittel wel degelijk pas ontstond in de vroege 13de eeuw. In de betrokken oorkonde uit november 1235 bepaalt de gravin dat de kapelaan van het Gravensteen voortaan ook kanunnik in het Sint-Veerlekapittel zal zijn en daarbij stelt ze o.m. dat deken Simon, erfgenaam van de *notarius* Rolinus en diens vrouw Lidildis, zich bijzonder had ingespannen voor de tiende van Burst, die haar vader Boudewijn IX aan zijn Gentse burchtkapel had geschonken¹⁶⁸. Hieruit kan opgemaakt worden dat Simon, eerste deken

(163) Betreffende de stichting van het kapittel van Kortrijk, zie J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk (1199-1212)*, in *Miscellanea Historica in honorem Alberti De Meyer*, I, Leuven-Brussel, p. 510-527.

(164) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 253, p. 526. Met de *capella comitis* die in een charter van 8 oktober 1210 vermeld wordt, is wellicht de oude burchtkapel bedoeld en niet de nieuwe in de boomgaard opgetrokken kollegiale kerk (Ch. MUSSELY-E. MOLITOR, *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, Gent, 1880, nr. XXXVIII, p. 43).

(165) Zie hoger p. 72 en n. 142.

(166) UBG, hs. 567, p. 94-96 (zie het citaat in n. 168). Deken Simon komt behalve in de in n. 142 vermelde oorkonde uit 1220 nog voor in een charter van 1 februari 1222 (n.s.) voor de Sint-Baafsabdij (C. VLEESCHOUWERS, *Oorkondenboek van de Sint-Baafsabdij*, nr. 168), evenals in een ongedateerde oorkonde voor Sint-Veerle (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 2de kwart 13de eeuw). Volgens een verzameling Gentse grafschriften uit het midden van de 16de eeuw bevond zich toen in het koor van de Sint-Veerlekerk een grafzerk waarop Hendrik Damman werd aangeduid als eerste deken: *Anno Domini 1251, 2° nonas decembris, obiit dominus Henricus dictus Amman, primus decanus huius ecclesiae* (F. DE POTTER, *Second cartulaire de Gand*, Gent, 1886, p. 376). Deze grafzerk kan zeker niet eigentijds geweest zijn, want deken Hendrik was maar de tweede deken van het Sint-Veerlekapittel. Hij wordt als kapitteldeken vermeld van 21 juni 1231 (C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo*, II, 1, nr. 59, p. 202) tot augustus 1250 (*Ibidem*, II, 1, nr. 158, p. 252-253).

(167) Cf. hoger p. 69 en n. 125.

(168) *Annuatim faciet quoque anniversaria Rolini notarii et Lidildis uxoris suae ac heredum suorum, et specialiter Symonis primi decani ecclesiae saepedictae, qui pro decima praefata de Borst multa expendit et plurimum laboravit.*

van het Sint-Veerlekapittel, ook de eerste kapelaan van het Gravensteen moet geweest zijn. Bij de stichting van een kapelanij in deze burchtkapel tussen 1195 en 1201 schonk graaf Boudewijn IX namelijk niet alleen een rente op de tiende van Burst¹⁶⁹, maar verleende hij aan zijn *notarius* Rodulfus ook het recht om de eerste kapelaan aan te duiden¹⁷⁰. Rodulfus liet zijn keuze vallen op de zoon van zijn vrouw, Simon, die in december 1201 door Boudewijn IX tot kapelaan van het Gravensteen werd benoemd¹⁷¹. In een andere, ongedateerde grafelijke oorkonde, die tussen 14 april 1202 en aanvang 1204 dient gesitueerd te worden en die betrekking heeft op de stichting van een kapelanij in de Sint-Veerlekerk, wordt Simon aangeduid als de zoon van Lidildis, weduwe van *notarius* Rodulfus¹⁷². Uit de combinatie van al deze gegevens blijkt duidelijk dat Simon, eerste kapelaan van het Gravensteen en zoon van Lidildis, de vrouw van *notarius* Rodulfus, dezelfde persoon is als Simon, eerste deken van het Sint-Veerlekapittel en erfgenaam van *notarius* Rolinus en diens vrouw Lidildis¹⁷³. Daar Simon in de grafelijke oorkonden van 1201 en

(169) In de oorkonde uit november 1235 wordt het voorgesteld alsof Boudewijn IX de tiende als dusdanig zou hebben geschonken (*Ad sustentationem vero eiusdem capellani nostri praefatus pater noster assignavit decimam quamdam de Borst*), terwijl in het charter van Boudewijn IX enkel sprake is van een rente op deze tiende (*de decima de Borst, quam Rodulfus notarius sub censu tenet hereditario, III^{or} libre*; cf. n. 170). In de Grote Brief van 1187 wordt dit bedrag bij de inkomsten van de spijker van Aalst vermeld: *ex Burst pro decima 4 l. hoc anno* (A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le Compte Général de 1187*, p. 193). Uit de combinatie van deze gegevens kan opgemaakt worden dat Rodulfus de tiende van Burst in erfpacht hield. Zie hiervoor B. LYON-A. VERHULST, *Medieval finance. A comparison of financial institutions in Northwestern Europe*, Brugge, 1967, p. 33. Het feit dat in het charter van november 1235 gezegd wordt dat Simon, een erfgenaam van *notarius* Rolinus (of Rodulfus, zie n. 173), zich bijzonder voor de tiende van Burst ingespannen had (cf. n. 168), wekt het vermoeden dat hijzelf de tiende van Burst als dusdanig overgedragen heeft aan de grafelijke kapelanij.

(170) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 169, p. 368-370: *Electionem vero presbiteri in praefata capella mea ad presens concessi Rodulfo notario ...*

(171) *Ibidem*, II, nr. 186, p. 393-394: *Praefatus autem Rodolphus tandem mihi Simonem filium uxoris suae iuvenem integrae famae et bonae indolis et testimonio bonorum virorum commendabilem mihi repraesentans, eidem Simoni causa Dei et interventu precum praedicti Rodolphi notarii praenominatam capellaniam concessi.*

(172) *Ibidem*, II, nr. 263, p. 547-548: *Lidildis, uxor Radulfi notarii bone memorie, ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo L et VI mensuras terre iacentes in Sameslacht ad opus capellani ..... concessit, ita ut donatio huiusmodi beneficii et institutio capellani ad Symonem filium praefate Lidildis quoad vixerit pertineat.*

(173) Hieruit kan tevens met zekerheid opgemaakt worden dat de *notarius* Rodulfus en de *notarius* Rolinus één en dezelfde persoon zijn. De naam Rolinus is trouwens een verkleiningsvorm van Rodulfus; zie hiervoor C. TAVERNIER-VEREËCKEN, *Gentse naamkunde van ca 1000 tot 1253. Een bijdrage tot de kennis van het oudste middelnederlands*, s.l., 1968, p. 166 en 185. Betreffende Rodulfus/Rolinus, *notarius* (1196-1201) en baljuw (1190-1201) van Gent, zie H. NOWE, *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1928, p. 38-40 en 55; W. PREVENIER, *De oorkonden*, I, p. 314-315 (Rolinus en Rodulfus worden hier als verschillende personen beschouwd) en L. M. DE GRUYSE, *Some observations on the origin of the Flemish baillif (bailli): the reign of Philip of Alsace*, in *Viator*, 7 (1976), p. 283-284. Zijn jaargetijde werd in Sint-Veerle samen met dat van zijn vrouw herdacht op 29 september (RAG, Bisdom, S 241, p. 6 en 8).

1202/1204 de titel van deken van Sint-Veerle nog niet voert, houdt dit in dat in die jaren het Sint-Veerlekapittel nog niet bestond.

Dit lijkt een erg vanzelfsprekende konklusie, maar toch dienen ook bij dit argument enkele kritische kanttekeningen geplaatst te worden. Het valt immers op dat, niettegenstaande het kapittel — zoals net aangetoond — in 1207 reeds bestond, het nog tot 1220 duurt vooraleer we een kapitteldeken vermeld vinden. Het ontbreken van de deken in oorkonden ten gunste van Sint-Veerle uit 1208, 1210 en 1218 heeft niets bijzonders, daar deze charters evenmin gewagen van een kapittel of van kanunniken en de instelling enkel aanduiden als *ecclesia*¹⁷⁴. Ook na 1220 kwamen nog dergelijke oorkonden voor waarin geen sprake is van de deken of van het kapittel¹⁷⁵. Frappant evenwel is het niet vermelden van de deken in een oorkonde waarbij bisschop Goswijn en aartsdiaken Johannes van Doornik in april 1212 een geschil nopens het begrafenisrecht beëindigen tussen de abt en het konvent van de Sint-Pietersabdij aan de ene kant (*abbatem et conventum Sancti Petri Gandensis ex una parte*) en de kanunniken van Sint-Veerle aan de andere kant (*canonicos Sancte Pharahildis ex altera*)¹⁷⁶. Gezien voor de Sint-Pietersabdij wel de abt vermeld wordt, komt het ontbreken van de deken van Sint-Veerle enigszins bevreemdend over. Het wordt zo mogelijk nog vreemder als we zien dat de officiaal van Doornik in 1223 in een charter over dezelfde zaak wel herhaaldelijk de deken en het kapittel van Sint-Veerle vermeldt als hij het heeft over zijn eigen tijd, maar m.b.t. de net geciteerde oorkonde van 1212 alleen de *canonici Sancte Pharahildis* aanhaalt¹⁷⁷. Dit wekt in zekere zin de indruk dat men in 1223 wist dat er in 1212 nog geen deken was in Sint-Veerle.

Indien men deze interpretatie zou aanvaarden, dan hoeft dit niet noodzakelijk een onoverkomelijke tegenspraak te betekenen met de datum 1207 als *terminus ante quem*. Het zou immers kunnen dat de functie van deken pas enige tijd na het ontstaan van het kapittel tot stand kwam. Het omstreeks 1200 door Boudewijn IX gestichte kapittel van Kortrijk biedt ook hiervoor weer een mogelijk vergelijkingspunt. Daar was van bij de stichting voorzien dat het kapittel geleid zou worden door een deken¹⁷⁸ en

(174) 27 april 1208: RAB, Oud Archief O.L.V.-Brugge, 13, f° 61v°-62r° (*ecclesie Sancte Pharahildis de Gandavo*); 1210: E. COPPIETERS STOCHEVE, *Les archives de l'église Saint-Nicolas*, nr. I, p. 270 (*ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo*); 17 juni 1218: RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum (*ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo*).

(175) 30 juli 1222: Ch. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, nr. 113, p. 93 (*ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo*); de datum 1212 die dit charter draagt moet zeker in 1222 gekorrigeerd worden; zie hiervoor E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300*, I, Handzame, 1968, p. 52 n. 246; november 1243: N. HUYGHEBAERT, *Nog Flandrina, abdis van Marke*, in *De Leiegouw*, VI (1964), nrs. II, p. 199 (*ecclesie Sancte Pharahildis in Gandavo*) en III, p. 199 (*ecclesiae Sanctae Pharahildis Gandensis*).

(176) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, IV, p. 389.

(177) A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nr. 473, p. 248 (12 april 1223).

(178) Oorkonde Boudewijn IX, maart 1205 (n.s.): ... *super altare capelle nostre Curtracensis, Deo vivimus et in manibus capellanorum nostrorum promissimus, quod ibidem iuxta curiam nostram ... de nostro fundaremus ecclesiam, in qua duodecim canonicos et decanum, qui tredecimus esset, institueremus* ... (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 287, p. 627).

hij wordt ook effectief vermeld in de statuten van 1203 en 1209¹⁷⁹, maar toch lijkt het tot 1211 geduurd te hebben vooraleer deze functie daadwerkelijk ingevuld werd. In dat jaar immers creëerde Filips van Namen door het toewijzen van een rente van 20 lb. een materiële basis voor deze functie¹⁸⁰ en in 1214 wordt voor het eerst een deken van het Kortrijks kapittel bij name genoemd. Het betreft Egidius, die tot dan toe in de bronnen vermeld werd als gewoon kanunnik of als grafelijk kapelaan van Kortrijk¹⁸¹. Dit laattijdig opduiken van de deken in Kortrijk houdt verband met het moeizame tot stand komen van dit kapittel. Bij het vertrek van Boudewijn IX op kruistocht in 1202 waren namelijk nog maar 6 van de 12 voorziene prebenden gesticht en het zou tot de jaren 1209-1211 dueren vooraleer ook de 6 resterende prebenden tot stand kwamen¹⁸². Blijkbaar heeft men daar dus de voltooiing van het aantal prebenden afgewacht om de functie van deken werkelijk in te stellen. Men zou bijgevolg eventueel kunnen denken dat zich iets dergelijks ook bij het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel heeft voorgedaan.

Dit lijkt ons echter weinig waarschijnlijk, zoniet uitgesloten. Immers, indien er zeker bepaalde onmiskenbare gelijkenissen zijn waar te nemen met het kapittel van Kortrijk, dan zijn er toch ook een aantal duidelijke verschillen. Zo moest men in Kortrijk het aantal reeds voor de stichting van het kapittel aanwezige prebenden verviervoudigen: van 3 priesterskapelannen ging men er over naar 12 kanunniken¹⁸³. In Sint-Veerle daarentegen lagen de zaken veel eenvoudiger: zoals we straks zullen zien voegde men hier aan de wellicht 5 reeds aanwezige priesterskapelannen in eerste instantie waarschijnlijk slechts twee prebenden toe en bij deze 7 prebenden kwam er in 1207 nog een achtste, waarna het aantal prebenden geen wijzigingen meer zou ondergaan tot de late 13de of de vroege 14de eeuw. Ten laatste in 1207 was de omvorming van het groepje priesterskapelannen van Sint-Veerle naar een echt kapittel m.a.w. voltooid en het ligt voor de hand dat er op dat ogenblik geen enkele reden was om nog te wachten met de aanstelling van een hoofd voor deze nieuwe instelling.

Deze misschien ietwat omslachtige omweg, ingegeven door een mogelijke interpretatie van oorkonden uit 1212 en 1223, blijkt bij nader toezien overigens helemaal niet nodig geweest te zijn. Dat de officiaal van Doornik in 1223 m.b.t. de oorkonde van 1212 niet spreekt over de deken en het kapittel, maar enkel over de kanunniken van Sint-Veerle, is gewoon een gevolg van het feit dat de betrokken zinsnede bijna letterlijk ontleend is aan de vooroorkonde van 1212¹⁸⁴. En ook de in dit charter van 1212 vast-

(179) Ch. MUSSELY-E. MOLITOR, *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, nrs. XVII, p. 18 (juni 1203) en XXXVI, p. 39 (oktober 1209).

(180) *Ibidem*, nr. XLIII, p. 46 (11 december 1211).

(181) J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk*, p. 526-527.

(182) *Ibidem*, p. 518 en 524-526.

(183) *Ibidem*, p. 511-512.

(184) April 1212: ... *quod cum inter abbatem et conventum Sancti Petri Gandensis ex una parte, et canonicos Sancte Pharahildis ex altera, quedam coram nobis causa verteretur* ... (cf. n. 176); 12 april 1223: ... *contra quandam compositionem inter ipsos abbatem et con-*

gestelde asymetrie, die op het eerste gezicht bevreemdend overkomt, vormt in feite helemaal geen probleem. Ook in een bul van paus Lucius III van 11 november [1184-1185], die handelt over een konflikt tussen de Sint-Baafsabdij en het kapittel van Harelbeke, treffen we iets dergelijks aan: aan de ene kant is er wel sprake van de abt en de monniken van Sint-Baafs, maar als tegenpartij worden enkel de *canonici de Arlebec* vermeld¹⁸⁵. Het kapittel van Harelbeke werd van bij zijn stichting tussen 1035 en 1042 geleid door een proost¹⁸⁶, zodat uit zijn afwezigheid in deze bul geen enkele konklusie te trekken valt. Dit geldt ook voor het niet vermelden van de deken van Sint-Veerle in de oorkonde van 1212, want ook na de eerste vermeldingen van deze deken in 1220 zijn er nog charters die het gewoon hebben over de *canonici* van Sint-Veerle, zonder van een deken of een kapittel te gewagen¹⁸⁷.

Het jaartal 1202/1204 kan derhalve behouden blijven als *terminus post quem* voor het ontstaan van het kapittel, temeer daar ook het tweemaal vermelden van een *maior capellanus* in de betrokken grafelijke oorkonde waarschijnlijk pleit tegen het al bestaan van het kapittel op dat ogenblik¹⁸⁸. Zoals we reeds gezien hebben is het immers niet uitgesloten dat deze *maior capellanus* aan het hoofd stond van het groepje priesterskapelanen die voor de oprichting van het kapittel aan de Sint-Veerlekerk verbonden waren.

De omvorming van dit groepje kapelanen tot een echt kapittel kan dus tussen 1202/1204 en 1207 gesitueerd worden. Op welke wijze deze omvorming tot stand kwam is moeilijker om te achterhalen. Bij gebrek aan directe eigentijdse bronnen hierover zijn we namelijk grotendeels aangewezen op het afleiden van gegevens uit latere bronnen, en zelfs voor deze latere periodes zijn de bronnen die informatie bevatten over de organisatie van de prebenden niet zo talrijk. Tijdens ons onderzoek vonden we bijv. slechts één algemeen overzicht van de inkomsten (de "grote vruchten") en de verplichtingen verbonden aan de diverse prebenden, en het dagte kent pas uit 1767¹⁸⁹. Wat volgt kan bijgevolg niet meer zijn dan een hypothe-

ventum ex una parte, et canonicos Sancte Pharahildis ex altera per viros venerabiles dominum Gossuinum, bone memorie quondam episcopum, et dominum J., archidiaconum Tornacensem, in vitam et firmitatem ... (cf. n. 177).

(185) C. VLEESCHOUWERS, *Oorkondenboek van de Sint-Baafsabdij*, nr. 72.

(186) Cf. G. DECLERCQ, *Het kapittel van Harelbeke in de 11de en 12de eeuw. Een bijdrage tot de studie van de "vita canonica" in Vlaanderen*, in *Sacris Erudiri*, XXIX (1986), p. 269-273.

(187) Maart 1220 (o.s.): RAB, Oud Archief O.L.V.-Brugge, 13, f° 63v° (*canonicis Sancte Pharahildis in Gandavo*); december 1230: Ch. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, nrs. 187, p. 155-156 (*canonici Sancte Pharahildis Gandensis*) en 188, p. 156-157 (*canonici Sancte Pharahildis in Gandavo*).

(188) Cf. n. 129.

(189) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119-123. Niettegenstaande de laattijdigheid van deze bron is zij toch bruikbaar voor retrospectief onderzoek. De erin vermelde gegevens over de inkomsten van de diverse prebenden weerspiegelen immers duidelijk een veel oudere toestand. Dit blijkt uit een vergelijking van de "grote vruchten" uit 1767 met oudere gegevens die we bezitten voor sommige prebenden: RAG, Sint-Veerle, 72 (renteboek

se die bij verder onderzoek terzake zal dienen getoetst te worden. Voor de duidelijkheid hebben we in ons verder betoog op grond van de volgorde in het overzicht uit 1767 aan elke prebende een nummer gegeven van 1 tot 12. Er mag immers aangenomen worden dat deze volgorde veel ouder is dan 1767, want op één uitzondering na worden de prebenden in dezelfde volgorde opgesomd in de rekening voor de jaren 1614-1673 van het eerste jaar van de zgn. "grote vruchten", dat bij elke wisseling van prebendaris aan de kerkfabriek moest afgestaan worden¹⁹⁰.

Het uiteindelijk aantal prebenden in het Sint-Veerlekapittel bedroeg 12, verdeeld in 5 presbiterale, 3 diakonale en 4 subdiakonale prebenden¹⁹¹. De deken, die in een eerste fase alleen aan het hoofd stond van het kapittel, lijkt van bij de aanvang, naast specifieke inkomsten uit hoofde van zijn functie, ook een gewone prebende gehad te hebben¹⁹². Bij de in 1245 in-

a° 1522 dat ook een paar 15de-eeuwse documenten bevat = 10de prebende uit 1767); RAG, Sint-Veerle, 148 (renteboek ca. 1560), f° 53v°-54r° (= 12de prebende) en 71r° (= 1ste prebende); RAG, Bisdom, K 2300, niet gepagineerd (stuk 14de eeuw = 3de prebende). Deze vaststelling belet overigens niet dat er in de loop der eeuwen wel kleine wijzigingen zijn opgetreden in de "grote vruchten" van deze of gene prebende (zie voorbeelden hiervan verder in n. 225 en 229). Dat voor 3 prebenden in 1767 zelfs helemaal geen "grote vruchten" vermeld worden (de 2de, de 4de en de 11de) is gewoon een gevolg van het feit dat de goederen van deze prebenden zich bevonden in de Vier Ambachten, waar ze verloren gingen door overstromingen in de late 15de eeuw; betreffende deze verliezen, zie een ongedateerde tekst uit de vroege 17de eeuw: UBG, hs. 572, p. 178-181. De bedragen van 5 lb., die in 1767 voor elk van deze prebenden als enige inkomsten vermeld worden, werden in het eerste kwart van de 17de eeuw aan deze prebenden toegewezen uit de inkomsten van een kapelanij; zie Londen, British Museum, Additional Mss., 16954, p. 330 (22 januari 1606, analyse); RAG, Sint-Niklaaskerk, 167, f° 5v°-7v° (21 mei 1607); UBG, hs. 572, p. 159-168 (ongedateerd, tussen 1607 en 1613).

(190) RAG, Sint-Veerle, 166, f° 4v°-18r°. Deze rekening biedt ook wel een overzicht van de "grote vruchten", maar het is minder duidelijk en onvolledig (de 12de prebende, sinds 1613 verbonden aan de proosdij, ontbreekt). Daarenboven wordt het karakter van de prebende (presbiteraal, diakonaal of subdiakonaal) niet aangegeven. Toch is deze rekening voor ons onderzoek erg belangrijk gebleken omdat ze voor de periode 1614-1673 voor elke prebende de namen van de opeenvolgende kanunniken opgeeft. Gekombineerd met het overzicht van de "grote vruchten", dat vergelijking toeliet met de lijst uit 1767, heeft dit het ons vaak mogelijk gemaakt om in andere bronnen prebenden, die alleen aangeduid werden met de naam van de kanunnik, precies te identificeren.

(191) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119-123; RAG, Sint-Niklaaskerk, 174, f° 40r°-v° en 204r°-v°; L.A. COLINEZ, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 205.

(192) Dit blijkt reeds uit de oudste kapittelstatuten van 31 mei 1225: *decanus pro corpore decaniae habeat duodecim libras Flandrenses annui redditus bene assignatas, et in oblationibus et anniversariis et etiam cotidiano duplicem habeat portionem ratione decaniae sicut et praebendae* (UBG, hs. 572, p. 79). Zie ook de instellingsoorkonde van de proosdij van 3 maart 1245 (n.s.): *decanatus ad quem duodecim librae cum praebenda simplici pertinebunt* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995). De aan deze functie verbonden prebende was blijkbaar geen vaste prebende: nu eens betrof het een presbiterale prebende (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119: a° 1767), dan weer een diakonale (RAG, Sint-Niklaaskerk, 174, f° 40r°-v°: a° 1684) of een subdiakonale prebende (Ibidem, f° 204r°-v°: a° 1692). Deze situatie gaat wellicht terug op een kapittelbeslissing van 4 februari 1267 (n.s.), die bepaalt dat de deken voortaan niet meer buiten het kapittel mag gekozen worden (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 4 februari 1266); dit houdt m.a.w. in dat vanaf 1267 de nieuwe deken steeds een al tot het Sint-Veerlekapittel

gestelde funktie van proost, die niet alleen een aantal rechten en bevoegdheden overnam van de deken, maar ook een deel van diens inkomsten¹⁹³, lag dit enigszins anders. De eerste proost, Gerard (1255-1270), had nog wel een prebende¹⁹⁴, maar zijn opvolgers moesten zich blijkbaar tevreden stellen met de inkomsten van de proosdij¹⁹⁵. Daar kwam pas verandering in toen op 30 maart 1613 één van de vier subdiakonale prebenden aan de proosdij verbonden werd¹⁹⁶. Gezien de proost voordien niet over een prebende beschikte, telde het kapittel in zijn grootste omvang dus eigenlijk 13 leden, met name de proost en de 12 geprebendeerde kanunniken (w.o. de deken).

De overgang van 5 priesters-kapelanen naar 12 kanunniken is echter niet in één keer gebeurd. In een ongedateerde "pouillé" van het bisdom Doornik uit de 14de eeuw is er slechts sprake van 8 prebenden in de Sint-Veerlekerk¹⁹⁷. Uit het feit dat Pieter van Adegem, die van 1322 tot 1337 als deken van Sint-Veerle vermeld wordt¹⁹⁸, hier nog als gewoon kanunnik voorkomt en ook uit een vergelijking van de namen van de kanunniken met de "pouillés" van 1330 en 1372¹⁹⁹, kan opgemaakt worden dat deze "pouillé" blijkbaar uit de vroege 14de eeuw, of misschien zelfs uit de late 13de eeuw dateert²⁰⁰.

De 4 prebenden die nadien nog aan de 8 al bestaande werden toegevoegd zijn naar alle waarschijnlijkheid de 4 grafelijke prebenden die we aantreffen

behorende kanunnik was, die, gezien onze net gedane vaststelling, blijkbaar de prebende die hij al bezat als kanunnik gewoon kon behouden na zijn verkiezing. Vandaar dus dat we steeds andere prebenden aantreffen in de handen van de kapitteldekens. Hoe de toestand was voor 1267 valt niet uit te maken.

(193) Zie hiervoor de oorkonde van bisschop Walter van Marvis van 3 maart 1245 (n.s.) (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995).

(194) Oorkonde proost Gerard, 31 mei 1270: ... *ad opus corporis prebende nostre* ... (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum). Voor de *termini* van het proostschap van Gerard, zie n. 126.

(195) Zo vermelden de 14de-eeuwse "pouillés" voor de proost enkel inkomsten uit hoofde van zijn funktie, terwijl ze voor de deken ook van een prebende gewagen (A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, p. 408 en 438).

(196) RAG, Sint-Niklaaskerk, 168, f° 186r°-188r°; UBG, hs. 572, p. 83-87.

(197) A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, p. 438: *prebende ecclesie Sancte Pharaïldis Gandensis sunt octo*.

(198) 30 april 1322: C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo*, II, 1, nrs. 497-498, p. 433-434; januari 1337 (n.s.): *Ibidem*, II, 1, nr. 586, p. 479-480; 7 oktober 1337: RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum. Dat de deken Pieter uit deze teksten met zijn volledige naam Pieter van Adegem heette, blijkt o.m. uit een oorkonde van 21 augustus 1331 (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 22 en 23 augustus 1331). Zijn voorganger Pieter ute Merham stierf volgens de Annalen van Sint-Veerle in 1321 (Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 136v°).

(199) Ch. PIOT, *Les limites et les subdivisions de l'ancien diocèse de Tournai*, in H.S.E.B., 22 (1870), p. 214 ("pouillé" 1330); A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims*, I, p. 408 (ca. 1372).

(200) Een grondig onderzoek van de namen van de kanunniken in deze "pouillé" als ook van de gegevens voor andere instellingen zou allicht tot een nauwkeuriger datering kunnen leiden, al is het natuurlijk wel zo dat met dit soort bronnen erg voorzichtig dient omgesprongen te worden; zie hieromtrent de bemerkingen van P. DECLERCQ, *Het Sint-Salvatorskapittel van Harelbeke*, p. 231 n. 48.

in de kapittelstatuten uit de 14de en de 15de eeuw²⁰¹. Later duidt men deze prebenden aan als prinselijke en/of castrale prebenden²⁰². Gezien de naam betreft het prebenden gesticht door de graaf²⁰³ en waarover hij blijkbaar ook het begevsrecht bezat²⁰⁴. Vanaf 1334 bezitten we immers meerdere teksten waaruit blijkt dat de graaf in het Sint-Veerlekapittel het begevsrecht had over enkele prebenden²⁰⁵. Het gaat zo te zien steeds om dezelfde welbepaalde prebenden²⁰⁶, zodat niets hun vereenzelving met de 4 grafelijke prebenden uit de statuten in de weg staat.

Deze statuten maken het ons overigens ook mogelijk om een *terminus post quem* voor de stichting van deze 4 prebenden te bepalen. De betrokken statuten bepalen immers dat de 4 grafelijke prebenden een uitzondering vormen op de algemene voorschriften over de residentie van de kanunniken²⁰⁷. In de oudste kapittelstatuten, die van 31 mei 1225 date-

(201) RAG, Bisdom, S 226, statuten 14de eeuw, f° 10v° (*canonici IIII^r prebendarum domini nostri comitis Flandrie*) en statuten 1413, p. 11 (*quatuor canonicis prebendarum domini comitis*).

(202) RAG, Sint-Veerle, 72 (renteboek subdiakonale prebende, a° 1522), f° 1r° (*ter prebenden subdiaconael, castrael ende princelic*), 4v° (kopie tekst 28 mei 1422: *duas prebendas castrales domini principis Flandrie*), 7r° (*ghelyc den anderen castralen prebenden*) en 19r° (*de vier princelicke prebenden*); RAG, Sint-Veerle, 160 (rekeningen prebende verbonden aan proosdij, 1615-1629), rekening 1617, f° 2r° en rekening 1626, f° 2r°.

(203) In de aanhef van het renteboek van één van deze prebenden uit 1522 wordt dit overigens uitdrukkelijk gezegd: *Dit naervolghende zyn de renten ende andere goedinghen toebehoerende ter prebenden subdiaconael, castrael ende princelic ghefondeert bij de graven van Vlaendren in de kercke collegiaal van Sinte Veerhilden binnen Gbendt* (RAG, Sint-Veerle, 72, f° 1r°). Vermeldingen van thans niet meer voorhanden grafelijke oorkonden betreffende deze prebenden komen voor in de 14de-eeuwse kapittelstatuten (RAG, Bisdom, S 226, statuten 14de eeuw, f° 10v°: *prout eis ex privilegiis ipsius domini nostri comitis*) en in het reeds aangehaalde renteboek uit 1522 (RAG, Sint-Veerle, 72, f° 7r°: *by privilegien van tsgravenweghe*).

(204) Zoals we verder nog zullen zien bezat de graaf (of de vorst) niet over alle prebenden van grafelijke oorsprong het begevsrecht (cf. p. 91). Gezien hun naam en de eraan verbonden voorrechten is het evenwel duidelijk dat deze 4 prebenden behoorden tot de 5 prebenden waarover de vorst later het begevsrecht had (zie hiervoor p. 85).

(205) M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de 14de eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de raad en de raadsberen achter de figuur van Lodewijk van Nevers (1322-1346)*, onuitgegeven doktoraatsverhandeling RUG, 1976-1977, Bijlage II: regestenlijst, 2, nr. 169bis, p. 671 (22 augustus 1334); Th. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre*, Brugge, 1898, I, nrs. II, p. 2-3 (20 oktober 1349), CXXXVI, p. 140 (5 mei 1349) en DXVII, p. 465-466 (7 februari 1358 (n.s.)); F. DE POTTER, *Petit cartulaire de Gand*, nr. XXVIII, p. 57 (10 juni 1382). Zie ook A. DESPLANQUE, *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. Série B, II*, Rijsel, 1872, p. 119 (overzicht inhoud grafelijk kanselarijregister 1358-1363).

(206) Uit de in de vorige noot geciteerde grafelijke oorkonden blijkt bijv. dat eenzelfde prebende achtereenvolgens in handen was van Jehan de Scochem, Jehan Faber, Pierre du Molin en Thomas Vilain. Dat het steeds om dezelfde welbepaalde prebenden gaat blijkt daarenboven in deze oorkonden ook uit een clausule zoals bijv. *canonicatum et prebendam ... ad nostram collationem pleno jure spectantes* (Th. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, I, nr. II, p. 2: 20 oktober 1349).

(207) *Quicumque canonicorum residentiam facere voluerit annualem in ecclesia ipsa resideat per tempus tringintanovem septimanarum in anno alioquin de grosso sue prebende ni-*

ren, is er bij de bepaling over de residentie van een dergelijke uitzondering nog geen sprake²⁰⁸, zodat we mogen aannemen dat de 4 grafelijke prebenden op dat ogenblik nog niet bestonden. We kunnen deze *terminus* trouwens nog een tiental jaren verschuiven, want als gravin Johanna van Constantinopel in november 1235 de kapelanij van het Gravensteen verenigt met een prebende in het Sint-Veerlekapittel, bepaalt ze dat de betrokken kanunnik-kapelaan ertoe gehouden is ter plaatse te resideren en dat hij de goddelijke diensten moet bijwonen zoals de andere kanunniken²⁰⁹. De residentieverplichting wordt hier zelfs nog strikter omschreven dan in de statuten van 1225. Er kan bijgevolg geen twijfel over bestaan dat deze prebende — ook al was ze van grafelijke oorsprong en behoorde het begeversrecht erover toe aan de graaf²¹⁰ — niet behoorde tot de 4 grafelijke prebenden die vanaf de 14de eeuw herhaaldelijk in de bronnen vermeld worden. De oorsprong van deze 4 prebenden situeert zich bijgevolg ergens tussen 1235 en 1334. Rekening houdend met de reeds hoger aangehaalde “pouillé” uit de late 13de of de vroege 14de eeuw, dient het moment van hun ontstaan wellicht dichter bij de tweede dan bij de eerste datum geplaatst te worden.

Om welke 4 prebenden handelt het nu precies? Volledige zekerheid bezitten we voor 2 van de 4 prebenden. Het betreft twee subdiakonale prebenden die in het overzicht van 1767 respectievelijk de 10de en de 12de plaats innemen²¹¹. Van de 10de prebende is een renteboek uit 1522 bewaard gebleven dat deze subdiakonale prebende uitdrukkelijk betitelt als *castrael ende princhelic*²¹². Onder de goederen van deze prebende komt o.a. een meers van 2 gemeten groot voor die gelegen was bij Meulestede en die één geheel vormde met een meers behorende tot een andere prebende van Sint-Veerle²¹³. In hetzelfde renteboek is een tekst ingelast van 28 mei 1422 waaruit blijkt dat ook de prebende, die de andere helft van deze in totaal

chil levabit. Quatuor canonicis prebendarum domini comitis dumtaxat exceptis (RAG, Bisd., S 226, statuten 1413, p. 11). Een soortgelijke bepaling komt ook voor in de 14de-eeuwse statuten (Ibidem, statuten 14de eeuw, f° 10v°), terwijl er in het renteboek van een castrale prebende uit 1522 op dit voorrecht gealludeerd wordt (RAG, Sint-Veerle, 72, f° 19r°).

(208) *Foraneitas de cetero observetur ut non liceat alicui esse absentem nisi per spatium duorum mensium in anno* (UBG, hs. 572, p. 82).

(209) ... *sit de choro eiusdem ecclesiae Sanctae Pharaïldis ipsamque frequentet ecclesiam et ad residentiam ibidem faciendam teneatur interposito juramento et quantum, salvo servitio capellae nostrae, poterit in ipsa ecclesia horis canonicis et praecipue missae ac vesperis sicut alii canonici interesse debet* (UBG, hs. 567, p. 94-96).

(210) Oorkonde gravin Johanna van Constantinopel, november 1235: ... *quilibet qui a nobis vel a successoribus nostris capellaniam in castello nostro de Gandavo ab illustri et karissimo patre nostro B. felix memoriae, quondam Constantinopolitano imperatore, fundatam suscipiet* (UBG, hs. 567, p. 94-96). Betreffende de grafelijke oorsprong van deze prebende, zie verder p. 91.

(211) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119 en 122-123.

(212) RAG, Sint-Veerle, 72. Uit de vergelijking van de gegevens van dit renteboek met die van de 10de prebende in het overzicht uit 1767 (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 122-123) en de rekening van het eerste jaar van de zgn. “grote vruchten” uit 1614-1673 (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 15v°) blijkt dat het wel degelijk om dezelfde prebende handelt.

(213) RAG, Sint-Veerle, 72, f° 4r°.

4 gemeten oppervlakte tellende meers bezat, een castrale prebende was²¹⁴. Op grond van het overzicht van 1767, waarin deze meers nog steeds bij beide prebenden vermeld wordt, kunnen we deze andere prebende identificeren als de op de 12de plaats vermelde subdiakonale prebende, die sinds 1613 verbonden was aan de proosdij²¹⁵. Deze vaststelling wordt bevestigd door rekeningen van deze 12de prebende uit 1617 en 1626, die haar expliciet aanduiden als prinselijk en castraal²¹⁶.

Voor de resterende 2 grafelijke prebenden vonden we geen directe bronnen, zodat we voor hun identificatie op een meer omslachtige manier moesten tewerkgaan. Uitgangspunt van onze argumentatie is de reeds gedane vaststelling dat behalve de 4 grafelijke prebenden nog een vijfde prebende onderworpen was aan het begevingsrecht van de graaf. Het betreft de prebende die sinds 1235 verbonden was aan de kapelanij van het Gravensteen²¹⁷. Over de 7 andere prebenden bezat de proost van het Sint-Veerlekapittel zelf het begevingsrecht. We bezitten hierover geen precieze gegevens wat de middeleeuwen betreft, maar het begevingsrecht van de proost wordt in algemene termen wel reeds vermeld in de oprichtingsoorkonde van de proosdij van 3 maart 1245 (n.s.)²¹⁸ en in een tekst van 30 maart 1613 vernemen we dat de proost het begevingsrecht bezat over 7 prebenden²¹⁹, wat overeenstemt met onze vaststelling dat de graaf (of de vorst) 5 van de 12 prebenden in het Sint-Veerlekapittel kon begeven. In 1767 echter is de verhouding juist omgekeerd: in het uit dat jaar daterende overzicht van de "grote vruchten" worden de 3 diakonale en de 4 subdiakonale prebenden betiteld als *royal* en *regius*, terwijl een dergelijke aanduiding ontbreekt bij de 5 presbiterale prebenden²²⁰. Deze verschuiving vond in twee keer plaats in de loop van de eerste helft van de 17de eeuw. Bij de vereniging van een subdiakonale en castrale prebende met de proosdij op 30 maart 1613 stond de proost als compensatie aan de aartshertogen het begevingsrecht af over één van zijn 7 prebenden²²¹, zodat de verhouding 6-6 werd. Kort daarop moet de proost, om een reden die we ditmaal niet konden achterhalen, nog een prebende afgestaan hebben, want uit een

(214) Ibidem, f° 4v° (...*quod quidem pratum pertinet ad duas prebendas castrales domini principis Flandrie*).

(215) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119 en 122-123. In dit overzicht staan de meeste goederen van de 12de prebende niet op hun eigenlijke plaats (p. 123) vermeld, maar wel bij de proosdij (p. 119), waarmee deze prebende sinds 30 maart 1613 verenigd was (cf. n. 196).

(216) RAG, Sint-Veerle, 160, rekening 1617, f° 2r° en rekening 1626, f° 2r°.

(217) Cf. n. 210.

(218) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995: ... *et nichilominus conferet praebendas*. Voor de instelling van het proostschap in 1245 gebeurde het begeven van de toen al bestaande prebenden door de deken in samenspraak met de kanunniken; zie de statuten van 31 mei 1225: *cum beneficium vacare contigerit omnes vocentur qui commode vocari poterunt, et tam novi quam veteres intersint, et collationibus praebendarum in quibus decanus habeat primam vocem die ad hoc statuta* (UBG, hs. 572, p. 82).

(219) RAG, Sint-Niklaaskerk, 168, f° 187v°: *ex septem prebendis ad d. prepositi ordinariam provisionem spectantibus*.

(220) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119-123.

(221) RAG, Sint-Niklaaskerk, 168, f° 187v°.

nazicht van de *acta capitularia* voor de jaren 1630-1650 en 1657-1671²²² blijkt dat toen reeds dezelfde situatie bestond als in 1767. In die jaren werden de 5 presbiterale prebenden immers begeven door de proost²²³, terwijl bij de 3 diakonale en de 4 subdiakonale prebenden de kanunniken aangesteld werden door de koning van Spanje²²⁴. Welke de twee prebenden zijn waarvan het begevensrecht overging van de proost naar de vorst, konden we niet met zekerheid uitmaken. Zoals uit het hiernavolgende betoog blijkt bestaat wel een vermoeden dat het om de 6de (diakonale) prebende en om de 9de (subdiakonale) prebende handelt.

Uit de bovenstaande gegevens kan in elk geval al opgemaakt worden dat de 2 nog te identificeren grafelijke prebenden zeker niet onder de 5 presbiterale prebenden moeten gezocht worden, want het begevensrecht over deze prebenden behoorde tot aan de afschaffing van het kapittel toe aan de proost. Ook de diakonale prebende die in het overzicht van 1767 de 7de plaats inneemt komt niet in aanmerking. Dit is namelijk de prebende die sinds 1235 verbonden was aan de kapelanij van het Gravensteen²²⁵. Er

(222) We hebben deze jaren uitgekozen omdat de rekening van het eerste jaar van de "grote vruchten" voor de periode 1614-1673 niet alleen voor elke prebende de namen van de opeenvolgende kanunniken opgeeft, maar ook de precieze data van hun opvolging (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 2r°-18r°), zodat het vrij eenvoudig was om in de *acta capitularia* informatie over hun aanstelling op het spoor te komen. In de voetnoten 223 en 224 verwijzen de referenties ingeleid door de data 1614-1673 en 1767 naar de gegevens (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 2r°-18r° en 158, p. 119-123) die het ons mogelijk maakten de in de aanstellingsakten van de *acta capitularia* vermelde prebenden precies te identificeren.

(223) 1ste prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 64v°-65v° (22 maart 1633); RAG, Bisdome, S 222, f° 154r° (30 juni 1667); cf. 1614-1673, f° 4v°-5r° en 1767, p. 119; 2de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 130v°-131r° (30 juli 1637); cf. 1614-1673, f° 5v°-6r° en 1767, p. 119; 3de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 222r°-v° (31 mei 1647); cf. 1614-1673, f° 6v°-7r° en 1767, p. 120; 4de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 12v°-13r° (29 oktober 1630) en 150v°-151r° (11 juni 1639); cf. 1614-1673, f° 7r°-v° en 1767, p. 120; 5de prebende: RAG, Bisdome, S 222, f° 85v° (20 juni 1663) en 87v°-88r° (4 augustus 1663); cf. 1614-1673, f° 8r°-9r° en 1767, p. 120.

(224) 6de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 46r°-v° (22 mei 1632) en 234v° (26 februari 1649); cf. 1614-1673, f° 12v° en 1767, p. 121; 7de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 226° (26 oktober 1647); RAG, Bisdome, S 222, f° 227r°-v° (13 mei 1671); cf. 1614-1673, f° 9v°-11r° en 1767, p. 121; 8ste prebende: RAG, Bisdome, S 222, f° 13v° 14° (22 maart 1658) en 204r°-v° (12 juli 1670); cf. 1614-1673, f° 11v°-12r° en 1767, p. 122; 9de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 222r° (25 mei 1647); RAG, Bisdome, S 222, f° 161v°-162v° (28 maart 1668); cf. 1614-1673, f° 13v°-15r° en 1767, p. 122; 10de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 138v°-139r° (14 mei 1638), 177v° (14 juni 1641) en 210r° (22 juni 1645); cf. 1614-1673, f° 15v°-17v° en 1767, p. 122-123; 11de prebende: RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 151v°-152r° (23 juni 1639); RAG, Bisdome, S 222, f° 47r° (23 april 1660); cf. 1614-1673, f° 17v°-18r° en 1767, p. 123. Van het begeven van de 12de prebende, die sinds 30 maart 1613 verbonden was aan de proosdij (cf. n. 196), is hier natuurlijk geen sprake meer, maar toch wordt deze prebende in 1767 (p. 123) nog betiteld als *royal*. De prebenden 6 tot en met 8 zijn diakonaal, de nummers 9 tot en met 12 subdiakonaal.

(225) Zowel het overzicht uit 1767 (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 121) als de rekening van het eerste jaar van de "grote vruchten" uit 1614-1673 (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 9r°-10r°) duiden deze prebende uitdrukkelijk aan als de kapelanij van het Gravensteen.

blijven dus nog 4 prebenden over, met name 2 diakonale (de 6de en de 8ste) en 2 subdiakonale prebenden (de 9de en de 11de). Daar we hoger al gezien hebben dat in 1207 en 1215 respectievelijk al een diakonale en een subdiakonale prebende bestonden²²⁶ en gezien de 4 grafelijke prebenden wellicht pas in de late 13de of de vroege 14de eeuw gesticht werden, weten we met zekerheid dat het bij de 2 resterende grafelijke prebenden om een diakonale en een subdiakonale prebende moet gaan.

Van de 2 in aanmerking komende diakonale prebenden, de 6de of de 8ste, moet de 8ste wellicht beschouwd worden als de grafelijke prebende waarnaar we zoeken. Tot de zgn. "grote vruchten" van deze prebende behoorden immers o.m. inkomsten uit de heerlijkheid Overbroek aan de Brugse Poort²²⁷. Deze heerlijkheid is, althans voor zover we konden nagaan, steeds verdeeld geweest over 3 prebenden²²⁸. Naast de 8ste, diakonale, prebende betrof het 2 subdiakonale prebenden²²⁹. Daar de 8ste prebende dus de enige diakonale prebende was onder de 3 prebenden die inkomsten uit deze heerlijkheid bezaten, mag aangenomen worden dat een uit 1550 daterend renteboekje, dat een overzicht biedt van de inkomsten uit Overbroek die behoorden tot een welbepaalde diakonale prebende, betrekking heeft op de 8ste prebende. Dit is van belang voor ons onderzoek, omdat in de aanhef van dit renteboekje te lezen staat dat de betrokken diakonale prebende gesticht werd *by den prince den grave van Vlaenderen*²³⁰. Daar de enige andere diakonale prebende die van grafelijke oor-

Ze vermelden tevens dat deze prebende om die reden belast is met een dagelijkse mis in de kapel van de Raad van Vlaanderen, en de opgesomde goederen gaan duidelijk terug op de stichtingsdotatie van de grafelijke kapelanij, zoals die voorkomt in oorkonden van Boudewijn IX (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 169, p. 368-370: tussen 1195 en 1201) en Johanna van Constantinopel (UBG, hs. 567, p. 94-96: november 1235). Voor een kleine wijziging (afstand van een tiende te Desteldonk) in het goederenbezit van de 7de prebende, zie RAG, Sint-Niklaaskerk, 168, f° 68v°-71r° (17 en 19 december 1614) en 84r°-85v° (15 mei 1615). Dat deze diakonale prebende zeker niet tot de 4 grafelijke prebenden kan gerekend worden, hebben we reeds aangetoond op p. 84.

(226) Cf. hoger p. 73-74.

(227) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 122 (a° 1767) en 166, f° 11v° (1614-1673).

(228) RAG, Sint-Veerle, 72, f° 19v° (tekst 28 september 1538) en 158, p. 119 en 122 (a° 1767).

(229) In 1767 gaat het om de 9de en de 12de prebende (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119 en 122). De 9de prebende lijkt altijd inkomsten uit Overbroek gehad te hebben; zie de rekening van het eerste jaar van de "grote vruchten" uit de jaren 1614-1673 (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 13v°-14r°), alsook een renteboek uit 1753, dat gegevens bevat tot voor 1586 (RAG, Sint-Veerle, 139, f° 2r°). Bij de 12de prebende ligt dit evenwel anders. In een renteboek van omstreeks 1560 komt een overzicht voor van de "grote vruchten" van deze prebende, waarbij er nog geen sprake is van inkomsten uit de heerlijkheid Overbroek (RAG, Sint-Veerle, 148, f° 53v°-54r°). Een andere subdiakonale prebende, de 10de uit de lijst van 1767, blijkt daarentegen volgens een renteboek uit 1522 op dat ogenblik wel inkomsten uit Overbroek te bezitten (RAG, Sint-Veerle, 72, f° 10r°-18v°), terwijl er in 1614-1673 en 1767 onder de goederen van deze prebende geen spoor meer is te bekennen van die inkomsten (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 15v° en 158, p. 122-123). Deze inkomsten lijken dus in de late 16de of de vroege 17de eeuw van de 10de naar de 12de prebende verschoven te zijn.

(230) RAG, Sint-Niklaaskerk, 53, niet gepagineerd (tweede deel; het eerste deel is een renteboek van de heerlijkheid Blaisant): *De prebende diaconale in de collegiaal kerkelcke*

sprong is, nl. de 7de prebende verbonden aan de grafelijke kapelanij, geen goederen had in de heerlijkheid Overbroek²³¹, duidt deze zinswending zeker één van de 4 grafelijke prebenden aan. Niets staat bijgevolg nog de identificatie van de 8ste prebende als een grafelijke prebende in de weg, waaruit tevens volgt dat we in de nog resterende diakonale prebende (de 6de) de in 1207 door Volker Utenhove gestichte prebende moeten zien²³². Onze argumentatie impliceert ook dat de 6de prebende één van de twee prebenden moet zijn waarvan het behevingsrecht in 1613 en de daaropvolgende jaren overging van de proost naar de vorst.

De overblijvende subdiakonale grafelijke prebende konden we eveneens identificeren. De 9de prebende kan het immers niet zijn, want aan deze subdiakonale prebende is nog in 1767 de heerlijkheid Blaisant verbonden, waarvan we hoger al gezien hebben dat ze behoorde tot de prebende die Walter van Kortrijk in 1215 door ruil wist te verwerven²³³. Deze 9de prebende is m.a.w. ouder dan de stichting van de grafelijke prebenden op het einde van de 13de of het begin van de 14de eeuw, en daar ze in 1647 en 1668 al door de Spaanse koning begeven werd²³⁴, kunnen we ze tevens met vrij grote waarschijnlijkheid beschouwen als één van de twee prebenden waarvan het behevingsrecht in de eerste helft van de 17de eeuw overging van de proost naar de vorst. De nog resterende grafelijke en subdiakonale prebende kan derhalve alleen maar de 11de prebende uit het overzicht van 1767 zijn²³⁵. Deze door eliminatie bekomen konklusie wordt bevestigd door het feit dat de kanunniken voor deze prebende reeds voor de verschuivingen in het behevingsstelsel, die plaatsvonden in 1613 en de daarop volgende jaren, door de vorst benoemd werden²³⁶.

De 4 grafelijke prebenden omvatten dus 1 diakonale (de 8ste) en 3 subdiakonale prebenden (de 10de, de 11de en de 12de). De 8 oorspronkelijke prebenden van het Sint-Veerlekapittel zijn derhalve de 5 presbiterale prebenden (de nummers 1 tot en met 5 uit het overzicht van 1767), evenals 2 diakonale prebenden (de 6de en de 7de) en 1 subdiakonale prebende (de

van Sente Veerbilden te Ghendt by den prince den grave van Vlaenderen, daer af nu possesseur es meester Jacop de la Rue, heeft t'Overbrouc buuten der Waelpoorten zekere heerlicke rente van coorne, pennynghen ende cappoenen; uit de vergelijking met een soortgelijke tekst, hoger geciteerd in n. 203, blijkt dat in deze aanhef een woord als *ghefondeert* moet zijn weggevalen.

(231) Cf. de referenties in n. 225. We vermelden de 7de prebende hier omdat de mogelijkheid dat het om een andere dan één van de 4 grafelijke prebenden zou gaan, theoretisch niet uit te sluiten is, daar deze grafelijke prebenden niet alle door de graaf gestichte prebenden omvatten (cf. hoger n. 204 en zie ook verder p. 91-92).

(232) Een positief gegeven ten gunste van deze identificatie hebben we evenwel niet gevonden.

(233) Cf. hoger p. 73-74.

(234) Cf. n. 224.

(235) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 123.

(236) RAG, Sint-Niklaaskerk, 167, f° 10r°-11r° (1 juni 1607). Voor de identificatie van deze prebende aan de hand van de naam van de betrokken kanunnik, zie eerst RAG, Sint-Veerle, 166, f° 17v°-18r° (1614-1673), daarna het in de vorige noot vermelde overzicht van de "grote vruchten" uit 1767.

9de). De 5 presbiterale prebenden gaan naar alle waarschijnlijkheid terug op de prebenden van de priesters-kapelanen die voor het ontstaan van het kapittel aan de Sint-Veerlekerk verbonden waren. Met de *canonici antiqui*, vermeld in de oudste kapittelstatuten van 31 mei 1225²³⁷, worden wellicht deze vroegere priesters-kapelanen bedoeld, die in de 11de-12de-eeuwse bronnen inderdaad vaak als *canonici* aangeduid werden. Zoals we hoger reeds gezien hebben waren ze waarschijnlijk met vijf²³⁸, wat wonderwel overeenstemt met het aantal presbiterale prebenden in het latere kapittel. We hebben bijgevolg alle reden om aan te nemen dat bij de omvorming van het groepje priesters-kapelanen tot een echt kapittel in de jaren tussen 1202/1204 en 1207 slechts 3 nieuwe prebenden tot stand kwamen: 2 diakonale en 1 subdiakonale. De oprichting van deze nieuwe prebenden is blijkbaar in twee fasen verlopen, waarbij eerst een diakonale en een subdiakonale prebende ingesteld werden en pas nadien nog een tweede diakonale prebende tot stand kwam.

De stichting door Volker Utenhove van een diakonale prebende in 1207²³⁹ vormde o.i. het sluitpunt van deze ontwikkeling. Op dat ogenblik had de omvorming tot een kapittel zich zeker al voltrokken, want gezien het hier een grafelijke burchtkerk betreft kan een wijziging in het statuut van deze kerk alleen van het grafelijke gezag uitgegaan zijn. De stichting van een prebende door een lid van het stadspatriciaat moet derhalve noodzakelijkerwijze na deze statuutwijziging en de ermee gepaard gaande oprichting van een paar nieuwe prebenden plaats gevonden hebben. Om van een kapittel te kunnen spreken moest de clerus van de betrokken kerk trouwens naast priesters ook bestaan uit diakens en subdiakens²⁴⁰. Een kapittel diende m.a.w. van bij zijn stichting ook minstens één diakonale en één subdiakonale prebende te omvatten. Daar men in het geval van Sint-Veerle in eerste instantie duidelijk voor deze minimale oplossing geopteerd heeft, betekent dit dat men er bij de omvorming tot een echt kapittel onmiddellijk en tegelijkertijd een diakonale en een subdiakonale prebende moet ingesteld hebben. Ook om deze reden kan de door Volker Utenhove gestichte prebende pas na de oprichting van deze beide prebenden tot stand gekomen zijn. Daar we reeds hebben kunnen vaststellen dat de diakonale prebende, die in 1207 door Volker Utenhove opgericht werd, waarschijnlijk dient vereenzelvigd te worden met de 6de prebende uit het overzicht van 1767²⁴¹, kunnen we de diakonale en de subdiakonale prebende die samen met de omvorming tot een kapittel gesticht werden, identificeren met

(237) *Canonici antiqui foranei deserviant per subdiaconos praebendas suas, donec per dominum episcopum aliud super hoc ordinetur* (UBG, hs. 572, p. 81). Het gebruik van de term *antiqui*, evenals het feit dat op de overige kanunniken blijkbaar een andere bepaling van toepassing was (ibidem, p. 82: *foranei autem deserviant suas praebendas per speciales vicarios, non per aliquem socium vel habentem redditus alios in ecclesia*) wijzen op een overgangsmaatregel uit de beginperiode van het kapittel.

(238) Cf. hoger p. 69.

(239) Cf. hoger p. 74.

(240) Cf. n. 155.

(241) Cf. hoger p. 88.

de prebenden die in datzelfde overzicht respectievelijk op de 7de en de 9de plaats staan. De 9de prebende is de subdiakonale prebende die in 1215 door ruil in handen kwam van Walter van Kortrijk²⁴², terwijl de 7de prebende de diakonale prebende is die in 1235 door gravin Johanna van Constantino- pel verenigd werd met de kapelanij van het Gravensteen²⁴³. Uit onze re- denering volgt dus dat de grafelijke kapelaan in 1235 een reeds bestaande prebende ontving. Theoretisch zou men echter ook kunnen veronderstel- len dat bij die gelegenheid een nieuwe prebende gecreëerd werd. Het feit dat de zgn. „grote vruchten“ van de 7de prebende grotendeels dezelfde zijn als de goederen die Boudewijn IX tussen 1195 en 1201 schonk aan de grafel- ijke kapelanij²⁴⁴, zou zelfs een aanwijzing in deze richting kunnen zijn. Toch is deze mogelijkheid niet verdedigbaar, en dit niet alleen omwille van onze redenering van hierboven. De kapelaan van het Gravensteen was im- mers per definitie een priester²⁴⁵ en dit bleef zo na zijn opname als ka- nunnik in het Sint-Veerlekapittel vanaf november 1235²⁴⁶. De 7de prebende die aan de grafelijke kapelanij verbonden werd, was echter geen presbiterale prebende, maar een diakonale. Dit wijst erop dat het geen nieuw gestichte prebende voor de grafelijke kapelaan betreft, maar een al bestaande prebende die aanvankelijk bestemd was voor een diaken.

De geleidelijke ontwikkeling van het Sint-Veerlekapittel kan bijgevolg als volgt samengevat worden. Bij de omvorming van de oude burchtkapel tot een kollegiale kerk tussen 1202/1204 en 1207 dienden de prebenden van de wellicht 5 priesters-kapelanen, die al in de 11de-12de eeuw aan de Sint-Veerlekerk verbonden waren, als vertrekpunt. Daaraan werden on- middellijk en tegelijkertijd een diakonale en een subdiakonale prebende toegevoegd. Aldus telde het pas gevormde Sint-Veerlekapittel in een eerste fase 7 prebenden: 5 presbiterale prebenden (de prebenden 1 tot en met 5 uit het overzicht van 1767), 1 diakonale prebende (de 7de prebende) en 1 subdiakonale (de 9de). Vrij vlug kwam daar in 1207 door toedoen van Vol- ker Utenhove nog een tweede diakonale prebende bij (de 6de uit 1767). Aan deze 8 prebenden werden zeker tussen 1235 en 1334 en naar alle waar- schijnlijkheid in de late 13de of de vroege 14de eeuw de 4 grafelijke of castrale prebenden toegevoegd. Het betrof 1 diakonale (de 8ste) en 3 sub- diakonale prebenden (de 10de, de 11de en de 12de uit de lijst van 1767). Het kapittel werd aanvankelijk geleid door een deken, die naast specifieke inkomsten uit hoofde van zijn functie ook over een prebende beschikte. Met de instelling van het proostschap in 1245 werd deze dignitaris het eigenlijke hoofd van het kapittel. Hij nam niet alleen een aantal rechten en

(242) Zie hoger p. 73-74.

(243) Cf. hoger p. 86.

(244) Zie de referenties aangehaald in n. 225.

(245) Zie de oorkonden van Boudewijn IX betreffende deze kapelanij bij W. PREVE- NIER, *De oorkonden*, II, nrs. 169, p. 369 (*presbitero in capella mea que est in castro Gan- densi amministraturo*; tussen 1195 en 1201) en 186, p. 393 (*ad opus sacerdotis, qui in eadem capella deserviret*).

(246) Oorkonde Johanna van Constantino- pel, november 1235: *et nulli de cetero capel- lania poterit praefata conferri nisi qui infra annum possit et debeat in presbyterum promo- veri* (UBG, hs. 567, p. 94-96).

bevoegdheden van de deken over, maar ook een deel van diens specifieke inkomsten. Hierdoor werd de deken definitief naar het tweede plan verschoven. In tegenstelling tot de deken had de proost echter, behalve tijdens een aanvangsfase, voor het begin van de 17de eeuw niet de beschikking over een prebende, maar enkel over specifieke inkomsten verbonden aan zijn functie.

Er blijft nu nog één belangrijke, voorsnog niet beantwoorde vraag over, nl. wie is verantwoordelijk voor de omvorming van het groepje priesters-kapelanen tot een echt kapittel tussen 1202/1204 en 1207? De eigen traditie van het Sint-Veerlekapittel schrijft de oorsprong van kerk en kapittel toe aan de Vlaamse graven²⁴⁷. Hoewel we hierover zoals reeds gezegd geen rechtstreekse en eigentijdse bronnen bezitten, wijst alles er toch op dat dit een juiste opinie is. De Sint-Veerlekerk was immers in oorsprong de burchtkapel van het grafelijk *castrum*²⁴⁸ en de eraan verbonden priesters oefenden in de 12de eeuw blijkbaar de functie van grafelijke kapelanen uit²⁴⁹. De graaf bezat in die periode ook een duidelijke greep op de interne situatie van deze kleine gemeenschap van priesters-kapelanen. Zo bezat hij, zoals we hoger gezien hebben, de controle over de Sint-Veerlescholen²⁵⁰ en kon hij, zoals Boudewijn IX dat deed in 1197²⁵¹, statutaire bepalingen uitvaardigen nopens de interne organisatie van zijn burchtkapel. Het ligt dan ook voor de hand dat de omvorming tot een kapittelkerk in de jaren tussen 1202/1204 en 1207 op zijn minst niet zonder zijn instemming kan gebeurd zijn.

Op één na — de prebende gesticht door Volker Utenhove — zijn daarenboven alle prebenden onmiskenbaar van grafelijke oorsprong. Dit is erg vanzelfsprekend voor de 4 grafelijke prebenden die pas later ontstonden, maar het geldt o.i. ook voor de 5 presbiterale prebenden, omdat deze teruggaan op de prebenden van de vroegere priesters en grafelijke kapelanen van de burchtkerk, evenals voor de diakonale en de subdiakonale prebende die op het ogenblik van de omvorming zelf opgericht werden. Het feit alleen al dat gravin Johanna van Constantinopel de grafelijke kapelanij van het Gravensteen in 1235 verenigde met een prebende, die we op grond van latere bronnen kunnen identificeren als een diakonale prebende²⁵², wijst er reeds op dat zij enige zeggenschap bezat over deze prebende. Eenzelfde redenering is ook van toepassing op de subdiakonale prebende, gezien de ruil van deze prebende tussen Hendrik van Zomergem en Walter van Kortrijk eveneens beoorkond werd door gravin Johanna van Constantinopel²⁵³. Dat van de 11 prebenden waaraan wij een grafelijke oorsprong toeschrijven, er uiteinde-

(247) RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 15 december 1459; UBG, hs. 572, p. 43 (26 augustus 1386), 49 (30 juli 1501) en 159 (ongedateerd, tussen 1607 en 1613).

(248) Cf. n. 2.

(249) Cf. hoger p. 61.

(250) Cf. hoger p. 62.

(251) Cf. hoger p. 75.

(252) Cf. hoger p. 86.

(253) Cf. hoger p. 73.

lijk maar 5 zijn waarover de graaf ook het begevsrecht bezat, nl. de 4 grafelijke prebenden en de prebende verbonden aan de kapelanij van het Gravensteen²⁵⁴, vormt geen bezwaar voor onze veronderstelling. De situatie in het door de graaf gestichte kapittel van Aire bewijst dit. In Aire waren 37 van de 38 prebenden van grafelijke oorsprong²⁵⁵, maar toch bezat de graaf van Artesië later slechts het begevsrecht over de 6 zgn. prebenden "du Prince" die Filips van de Elzas in 1190 gesticht had. Bij een zevende in 1190 door Filips van de Elzas opgerichte prebende, evenals bij de 16 al in 1169 door dezelfde graaf gestichte prebenden en bij de 14 prebenden gesticht door Boudewijn V in het midden van de 11de eeuw, behoorde het begevsrecht toe aan de kapittelproost²⁵⁶.

In de richting van een grafelijke tussenkomst bij het tot stand komen van het kapittel wijst ook het feit dat Simon, de eerste deken van het kapittel, tevens de eerste kapelaan van de door Boudewijn IX gestichte kapelanij van het Gravensteen is geweest²⁵⁷. Iets dergelijks stellen we ook vast in het kapittel van Kortrijk, dat omstreeks 1200 door graaf Boudewijn IX gesticht werd. Daar werd de plaatselijke grafelijke kapelaan Egidius, die ook na de inrichting van het kapittel nog in 1202, 1202/1204, 1205 en 1206 aangeduid werd als *capellanus comitis* van Kortrijk²⁵⁸, tussen 1211 en 1214 aangesteld tot eerste deken van het kapittel van de nieuwe Kortrijkse burchtkerk²⁵⁹.

Er bestaan dus voldoende aanduidingen die erop wijzen dat de verantwoordelijkheid voor het omvormen van de burchtkapel tot een kollegiale kerk tussen 1202/1204 en 1207 bij de graaf van Vlaanderen moet gelegd worden. Een dergelijke ingrijpende wijziging van het statuut van zijn burchtkapel kan immers moeilijk zonder zijn instemming gebeurd zijn. Of hij ook zelf het initiatief hiertoe genomen heeft kunnen we niet uitmaken. Noodzakelijk is dit evenwel niet, want het zou best kunnen dat de vaak als *canonici* aangeduide priesters-kapelaan van zijn burchtkapel er zelf op aangedrongen hebben dat hun kerk hetzelfde statuut van kapittelkerk zou krijgen als de andere grafelijke burchtkerken in Vlaanderen (Brugge, Do-waai, Rijsel, Aire, Veurne, Sint-Omaars), temeer daar de graaf kort voor-

(254) Cf. hoger p. 85.

(255) J. ROUYER, *Recherches historiques*, p. 66-76; zie ook hoger p. 52 en n. 19-20.

(256) Volgens J. ROUYER, *Recherches historiques*, p. 104, behoorde het begevsrecht over alle 37 prebenden van grafelijke oorsprong toe aan de proost. In de baljuwsrekeningen van Aire uit 1303-1304 is evenwel sprake van 6 prebenden waarover de gravin van Artesië het begevsrecht had: *pour 6 prouwendes d'Aire que on doit a 6 canones dont ma dame a le collation* (B. DELMAIRE, *Le compte général du receveur d'Artois*, p. 82, 164 en 233). Dat het om de 6 in 1190 gestichte prebenden "du Prince" handelt (cf. *Ibidem*, p. LXXXVI) blijkt uit een vergelijking van de gegevens uit de baljuwsrekeningen met een oorkonde van Boudewijn IX uit 1202 over de inkomsten van deze prebenden (W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 226, p. 476-477).

(257) Cf. hoger p. 76-77.

(258) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nrs. 253, p. 526 (maart 1202) en 262, p. 547 (tussen 1202 en 1204); Ch. MUSSELY-E. MOLITOR, *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, nrs. XXV, p. 28 (a° 1205) en XXVIII, p. 32 (april 1206).

(259) J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk*, p. 526-527.

dien ook in Kortrijk zijn burchtkapel had uitgebouwd tot een kollegiale kerk²⁶⁰. Wat er ook van zij, er kan o.i. niet aan getwijfeld worden dat de graaf bij de omvorming een actieve rol moet gespeeld hebben. Zoals we al gezien hebben zijn de diakonale en de subdiakonale prebende die tegelijkertijd met de omvorming tot een kapittel tot stand kwamen immers naar alle waarschijnlijkheid van grafelijke oorsprong en ook het feit dat de eerste deken van het pas opgerichte kapittel de vroegere kapelaan van het Gravensteen was, kan bezwaarlijk een toeval genoemd worden.

De grafelijke betrokkenheid bij het ontstaan van het kapittel staat dus eigenlijk buiten kijf, zodat alleen nog de vraag overblijft om welke graaf het konkreet handelt. Gezien de omvorming tot een kapittel plaatsvond tussen 1202/1204 en 1207 komen slechts twee graven hiervoor in aanmerking, nl. Boudewijn IX (1195-1205) en zijn broer Filips, graaf van Namen, die regent was tijdens de minderjarigheid van Johanna van Constantinopel (1206-1211). Boudewijn IX verbleef sinds april 1202 wel buiten Vlaanderen, maar vanuit het Oosten bleef hij oorkonden ten gunste van Vlaamse instellingen uitvaardigen, terwijl in het graafschap zelf de grafelijke macht achtereenvolgens in zijn naam werd uitgeoefend door zijn echtgenote, gravin Maria, en door een regentschapsraad²⁶¹. Filips van Namen, die al tijdens de afwezigheid van Boudewijn IX betrokken was bij de uitoefening van de macht, was vanaf 1206 regent over Vlaanderen en Henegouwen²⁶². Of het Sint-Veerlekapittel ontstond tijdens de afwezigheid van Boudewijn IX door toedoen van hemzelf of eventueel van zijn vrouw, gravin Maria, dan wel tijdens de eerste jaren van het regentschap van Filips van Namen, kan uit de beschikbare documentatie niet opgemaakt worden. Het feit dat het jaargetijde van Boudewijn IX nog in de 16de, 17de en 18de eeuw als enig grafelijk jaargetijde herdacht werd in het Sint-Veerlekapittel²⁶³, kan in dit verband niet als argument aangewend worden. Bij de schenking van 60 bunder "wastina" te Sleidinge in januari 1220 (n.s.) bepaalde gravin Johanna van Constantinopel dat het kapittel voortaan jaarlijks o.m. het jaargetijde van haar vader Boudewijn IX diende te vieren, zonder dat daarbij melding wordt gemaakt van een eventuele rol van deze graaf bij het tot stand komen van het Sint-Veerleka-

(260) Dit gebeurde omstreeks 1200; zie J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk*, p. 510-527. De bijna gelijktijdigheid van de stichting van dit kapittel met het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel valt des te meer op omdat de andere kapittels die aan grafelijke burchtkerken verbonden waren alle van voor 1100 dateerden. Zie voor de stichtingsdata van deze kapittels G. DECLERCQ, *Sekuliere kapittels in Vlaanderen (10de - begin 13de eeuw)*, in *De Leiegouw*, XXVIII (1986), p. 241-242.

(261) Cf. W. PREVENIER, *De oorkonden*, I, p. 24-25 en II, p. XVII-XXI en LXIII-LXV. Zie ook de studie geciteerd in de volgende voetnoot.

(262) B. HENDRICKX, *Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op kruisvaart (1202-1211)*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 48 (1970), p. 377-393.

(263) RAG, *Bisdom*, S 241, p. 6 (16de eeuw); RAG, *Sint-Veerle*, 99 (16de eeuw); RAG, *Bisdom*, S 235, nr. 57 (1591-1607); RAG, *Sint-Veerle*, 127, p. 705 (a° 1734); UBG, hs. 571, p. 33 (18de eeuw).

pittel²⁶⁴. Dit zou dus eerder tegen dan voor de betrokkenheid van Boudewijn IX kunnen pleiten. In november 1235 herhaalt Johanna van Constantinopel n.a.v. de verbinding van de door Boudewijn IX gestichte kapelanij van het Gravensteen met een prebende in het kapittel nogmaals de verplichting om het jaargetijde van haar vader te vieren²⁶⁵ en daar dit jaargetijde later nog steeds rustte op de prebende van de grafelijke kapelanij²⁶⁶, is het duidelijk dat Boudewijn IX in het Sint-Veerlekapittel niet herdacht werd omwille van zijn mogelijke betrokkenheid bij het ontstaan van het kapittel, maar wel als stichter van de kapelanij van het Gravensteen.

In de ontstaansgeschiedenis van het Sint-Veerlekapittel heeft, zoals we hoger reeds gezien hebben, ook Volker Utenhove, een telg uit een voor-
aanstaand Gents patriciërsgezicht, een bescheiden rol gespeeld. Vrij kort na het ontstaan van het kapittel, nl. in 1207, bracht hij immers door het stichten van een diakonale prebende het totaal aantal prebenden op 8²⁶⁷. Volker Utenhove, die vooral bekend is gebleven als medestichter van de abdij Nieuwenbos en het Bijlokehospitaal, was zelf kanunnik in het Sint-Pieterskapittel te Rijsel (1206-1243), waar hij later ook een tijdlang de waardigheid van deken zou bekleden (1217-1220)²⁶⁸. In Sint-Veerle zien we hem nog een tweede keer tussenkomen in 1219 met de stichting van een *vicaria perpetua*²⁶⁹. De belangstelling van dit lid van een patriciërsfamilie voor het kapittel van de Gentse burchkerk, die zich uit in deze twee stichtingen, is overigens geen alleenstaand geval. Van bij het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel in de vroege 13de eeuw lijkt er immers een nauwe band bestaan te hebben tussen deze instelling van grafelijke oorsprong en het Gentse stadspatriciaat. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat in de 13de-14de eeuw diverse leden van patriciërsfamilies leidende functies uitoefenden in het kapittel. Zo behoorde Hendrik, de tweede deken van het kapittel (vermeld van 1231 tot 1250), blijkbaar tot de familie Damman²⁷⁰ en zonder een systematisch onderzoek naar de proosten en de dekens van

(264) *Praeterea sciendum quod decanus et canonici praefatae ecclesiae facient singulis annis anniversarium bonae memoriae domini et patris mei B. imperatoris Constantinopolitani, comitis Flandriae et Hannoniae, et dominae M. matris meae ...* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 988).

(265) *Et anniversarium patris nostri praefati ac matris nostrae et post mortem nostram anniversarium nostrum solempniter facere tenebitur* (UBG, hs. 567, p. 94-96).

(266) RAG, Sint-Veerle, 158, p. 121 (a° 1767); zie ook RAG, Bisdome, S 241, p. 6 (16de eeuw).

(267) Cf. hoger p. 74 en 88-89, evenals n. 152.

(268) Betreffende Volker Utenhove, zie C. VLEESCHOUWERS, *Het beheer van het O.L. Vrouw-hospitaal te Gent en de stichting van de Cisterciënsinnenabdij O.L. Vrouwen-Bos (1215) en Bijloke (1228) door uten Hove's*, in *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaal Geschiedenis*, 9 (1971), p. 11-34, waar men ook verwijzingen vindt naar de oudere literatuur.

(269) *Sub littera F. num. 7. Fundavit vicariam perpetuam d. Fulco de Curia, canonicus Insulensis, 1219, cum onere personaliter legendi quotidie evangelium in summa missa, et confirmata per legatum cardinalem* (RAG, Sint-Veerle, 8: los blad 17de eeuw; cf. n. 132).

(270) Cf. n. 166.

Sint-Veerle in deze periode ondernomen te hebben, kunnen we daar nog de namen aan toevoegen van Hendrik Masch (proost, vermeld van 1282 tot 1293)²⁷¹, Lieven De Visschere ("Piscator", proost van 1295 tot 1317)²⁷², Pieter ute Merham (als deken vermeld vanaf 1307, proost-elect van 1317 tot 1321)²⁷³, Pieter Broossche (proost, vermeld van 1328 tot 1336)²⁷⁴ en Hendrik Braem (deken, vermeld in 1377)²⁷⁵.

Met deze bemerkingen, die het beginpunt zouden kunnen vormen van verder onderzoek, naderen we stilaan maar zeker het einde van onze lange zoektocht naar het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel^{275bis}. We wensen hier nogmaals te onderstrepen dat heel wat van de resultaten die we daarbij bereikt hebben, ook al hebben we ze misschien nogal categorisch geformuleerd, eigenlijk slechts hypotheses zijn, die bij grondiger en systematischer onderzoek op hun deugdelijkheid zullen dienen getoetst te worden. Gezien een algemene inventaris van de bewaarde archivalia van het Sint-Veerlekapittel thans niet voorhanden is en sommige delen van dit archief voorlopig zelfs gewoon niet konsulteerbaar zijn, was het van meet af aan duidelijk dat ons onderzoek geen aanspraak zou kunnen maken op volledigheid. Het systematisch nazicht van alle bewaarde en toegankelijke stukken zou immers een veel te tijdrovende operatie geweest zijn. Dit is trouwens ook de reden waarom we bij ons betoog over het prebendensysteem nagenoeg geen aandacht besteed hebben aan de goederen die aan elke prebende verbonden waren. Toch zou een studie van het goederenbezit van het kapittel, en meer in het bijzonder het nagaan van de herkomst van de goederen van elke prebende, waarschijnlijk meer licht kunnen werpen op de oorsprong en de ontwikkeling van dit prebendensysteem.

(271) 4 mei 1282: J. BETHUNE, *Cartulaire du Béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand*, Brugge, 1883, nr. 46, p. 37; 23 februari 1293: F. BLOCKMANS, *Het Gentsche Stadspatriaciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-'s Gravenhage, 1938, p. 431.

(272) 27 april 1295: C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo*, II, 1, nr. 351, p. 356; overleden op 22 juni 1317: Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 136v°.

(273) maart 1307 of 1308 (n.s.): C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo*, II, 1, nr. 425, p. 395; 4 maart 1308 (n.s.): *Ibidem*, II, 1, nr. 422, p. 394. In 1317 verkozen tot proost en in 1321 als proost-elect overleden: Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 136v°.

(274) 10 maart 1328 (n.s.): C. VLEESCHOUWERS, *Het archief van de abdij van Boudelo*, II, 1, nr. 527, p. 449; 9 februari 1336 (n.s.): RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum. Dat deze proost met zijn volledige naam Pieter Broossche heette, blijkt uit een oorkonde van 21 augustus 1331: RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 22 en 23 augustus 1331.

(275) 25 mei 1377: J. WALTERS, *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, II, Gent, 1930, p. 285.

(275bis) De vraag waarom het Sint-Veerlekapittel zo laat is ontstaan in vergelijking met de kapittels van de meeste andere grafelijke burchtkerken (cf. n. 260), hebben we hier niet behandeld omdat het beantwoorden ervan o.i. alleen mogelijk is in een ruimer kader. Als voorbeeld voor een dergelijk onderzoek naar de grafelijke burchtkerken in Vlaanderen zou kunnen dienen G. STREICH, *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters. Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen*, Sigmaringen, 1984 (2 delen).

Niettegenstaande al deze beperkingen hebben we uit zowel eigentijdse als latere bronnen diverse aanwijzingen kunnen afleiden die enerzijds pleiten tegen het bestaan van een kapittel bij de Sint-Veerlekerk in de 11de-12de eeuw en anderzijds aantonen dat de Gentse burchtkerk pas in de vroege 13de eeuw een kollegiale kerk geworden is. Het blijft natuurlijk vreemd dat van een dergelijke belangrijke wijziging in het statuut van de Sint-Veerlekerk geen enkele rechtstreekse of onrechtstreekse getuigenis is bewaard gebleven. Dat hierover geen oorkonde, of zelfs maar een latere vermelding daarvan, meer bestaat, kan natuurlijk toegeschreven worden aan de hoger reeds geschetste slechte overleveringstoestand van het archief van het Sint-Veerlekapittel voor wat de middeleeuwen betreft²⁷⁶. Anderzijds is het zelfs helemaal niet zeker of er wel ooit een eigenlijke stichtings-oorkonde bestaan heeft. Het Sint-Veerlekapittel was immers geen creatie "ex nihilo". Voor het omvormen tot een echt kapittel waren er namelijk al 5 priesters-kapelanen aan de kerk verbonden. De overgang van dit groepje van 5 naar een kapittel dat in eerste instantie 7 kanunniken telde, is dus wellicht vrij geruisloos verlopen. De toestand in Sint-Veerle is op dit vlak bijgevolg helemaal niet te vergelijken met die in de Kortrijkse burchtkerk. Daar bracht Boudewijn IX eerst het aantal kapelanen van 1 op 3, om vrij kort daarna het besluit te treffen dit groepje uit te bouwen tot een echt kapittel van 12 kanunniken onder de leiding van een deken²⁷⁷. In Kortrijk moest m.a.w. het kapittel nagenoeg van de grond af opgebouwd worden, zodat het normaal is dat daarover heel wat oorkonden uitgevaardigd werden²⁷⁸. In Sint-Veerle daarentegen kon men steunen op de 5 oude prebenden van de priesters-kapelanen, die toen al een lange traditie achter de rug hadden. Vandaar dat er misschien geen echte stichtingsoorkonde geweest is, maar alleen een oorkonde betreffende de oprichting van de twee nieuwe prebenden. Ook het bestaan van een charter over de dotatie en de rechten van de nieuw gecreëerde functie van deken mag niet voor onmogelijk gehouden worden²⁷⁹.

Tot slot dient er nog op gewezen te worden dat ongeveer rond hetzelfde tijdstip als dat waarop het kapittel ontstond ook het bouwen van een nieuwe Sint-Veerlekerk en het ontstaan van de Sint-Veerleparochie moet gesitueerd worden. De *Annalen* van Sint-Veerle, die uit het midden van de 14de eeuw schijnen te dateren²⁸⁰, vermelden immers voor de Sint-

(276) Cf. hoger p. 70. In dit verband is het bevreemdend dat er wel diverse oorkonden i.v.m. de oprichting van kapelanijen zijn bewaard gebleven, terwijl we slechts één vermelding van een stichtingsoorkonde van een prebende kennen (cf. n. 152).

(277) J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk*, p. 510-518.

(278) Cf. W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, p. XXXII en Ch. MUSSELY-E. MOLI-TOR, *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, p. 1-47.

(279) Het niet meer voorhanden zijn van een oorkonde betreffende de aanvankelijke rechten en inkomsten van de deken kan eventueel een gevolg zijn van het feit dat in 1245 diverse van deze rechten en inkomsten overgenomen werden door de proost; zie hiervoor de instellingsoorkonde van de proost van 3 maart 1245 (n.s.): A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 995.

(280) Cf. n. 2.

Veerlekerk een kerkwijding op 30 juni 1216²⁸¹. Er is geen enkele reden om aan dit gegeven te twijfelen, daar we uit een eigentijdse bron weten dat Goswijn, bisschop van Doornik, amper een paar dagen voordien, nl. op 28 juni 1216 de O.L.V.-kapel in de crypte van de abdijkerk van Sint-Pieters had gewijd²⁸². De bevoegde bisschop om een kerk te wijden was eind juni 1216 dus wel degelijk in Gent aanwezig en uit de kerkwijding op 30 juni 1216 mag derhalve gekonkludeerd worden dat de oude burchtkapel, die terugging tot de eerste helft van de 10de eeuw²⁸³, blijkbaar in de vroege 13de eeuw vervangen is door een nieuwe kerk, waarvan de bouwwerkzaamheden in 1216 voltooid waren. Het ontstaan van een kapittel in een burchtkapel ging vaak gepaard met het bouwen van een nieuwe, ruimere kerk ten behoeve van deze nieuwe instelling²⁸⁴. Dit is erg duidelijk in Kortrijk, waar Boudewijn IX kort na 1200 in de boomgaard van zijn kasteel een nieuwe burchtkerk liet bouwen voor het door hem pas opgerichte kapittel²⁸⁵. De bijna gelijktijdigheid tussen het ontstaan van het Sint-Veerlekapittel (1202/1204-1207) en het bouwen van een nieuwe kerk (voor 1216) laat veronderstellen dat ook in Gent de nieuwe en allicht ruimere kerk speciaal ten behoeve van het kort voordien tot stand gekomen kapittel werd opgetrokken.

Als oudste vermelding van de kleine Sint-Veerleparochie, die alleen het eigenlijke burchtgebied rondom de kerk en het Gravensteen omvatte²⁸⁶, wordt steeds het jaar 1298 aangehaald²⁸⁷. Bij ons onderzoek naar de oorsprong van het Sint-Veerlekapittel vonden we echter een vermelding die nog 70 jaar ouder is. In de kapittelstatuten van 31 mei 1225 handelen immers een paar bepalingen over de parochiepriester van Sint-Veerle, die tevens kanunnik was²⁸⁸. De *terminus post quem* voor het ontstaan van de

(281) 1216. *Hoc anno dedicata est ecclesia iuxta novum castellum in Gandavo pridie kalendas julii in honore sanctorum Bavonis et Pharaïldis* (Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 9675, f° 135v°). Deze kerkwijding ontbreekt bij N. HUYGHEBAERT, *Dedicationes Tornacenses (616-1395)*, in *Horae Tornacenses*, p. 9-27.

(282) Ph. GRIERSON, *Les annales*, p. 52; cf. N. HUYGHEBAERT, *Dedicationes Tornacenses*, p. 22.

(283) Cf. n. 2.

(284) Cf. G. DECLERCQ, *Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge?*, in *H.S.E.B.*, CXXII (1985), p. 155-156.

(285) W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nrs. 197, p. 413 (*canonicis ecclesie Beate Marie, quam fundavi in pomerio meo de Cortraco*; maart 1202) en 253, p. 526 (*capelle mee nove de Curtraco, que in pomerio sita est*; maart 1202); cf. J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk*, p. 516 en L. DEVLIEGHER, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Kortrijk*, Tielt-Utrecht, 1973, p. 13.

(286) Voor de grenzen van de parochie, zie H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 26-29 (met kaart).

(287) G. DE CLERCQ, *De kerkelijke instellingen te Gent*, p. 124; M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1954, p. 34; H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 27. Het charter waarnaar telkens verwezen wordt is RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum 3 oktober 1298.

(288) We citeren hier bij wijze van voorbeeld slechts één bepaling uit deze statuten: *presbitero parochiali assignentur novem librae de communibus redditibus pro corpore prae-*

parochie wordt gevormd door de oorkonde waarbij aartsbisschop Willem van Reims in 1190 aan de Sint-Veerlekerk het begrafenisrecht bevestigde²⁸⁹. Uit deze oorkonde kunnen we opmaken dat dit recht blijkbaar kort voordien aan Sint-Veerle was verleend door de toenmalige paus Clemens III (1187-1191)²⁹⁰. Het begrafenisrecht werd volgens de aartsbisschoppelijke oorkonde aan Sint-Veerle verleend onder voorbehoud van de eerbiediging van de rechten van de parochies waartoe de te begraven personen behoorden (*salvo tamen jure ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur inibi sepelienda*)²⁹¹. Dergelijke bepalingen zijn typisch bij het verlenen van het begrafenisrecht aan kerken die zelf niet over parochiale rechten beschikten. Ze komen vooral voor bij bedelorden²⁹², maar ook bij de Kortrijkse kapittelkerk, die inderdaad nooit parochiale rechten gehad heeft, treffen we een dergelijk voorbehoud aan²⁹³. Alleen al het feit dat een recht, dat tot de normale bevoegdheden van een parochiekerk

bendae et in ceteris omnibus obventionibus sicut canonicus suam habeat portionem (UBG, hs. 572, p. 80). De prebende die verbonden was aan de functie van parochiepriester werd aangeduid als de *praebenda pastoralis* (RAG, Sint-Niklaaskerk, 167, f° 5v°-7v°: 21 mei 1607). Bij de inlijving van de Sint-Veerleparochie bij de Sint-Niklaasparochie in 1614 werd deze prebende, die op dat ogenblik in handen was van Simon De Moor, weer een gewone, vrije prebende: *praebendam vero quam dominus Simon De Moor, ante hac curatus praetactae parochialis ecclesiae Sanctae Pharahildis, nunc possidet, a cura animarum dictorum parochianorum, quae eidem praebendae incumbat et annexa erat, liberavimus et in posterum esse liberam ad instar aliorum praebendarum sacerdotalium ... declaravimus* (UBG, hs. 572, p. 107: 9 februari 1615; zie ook het verslag van de kapittelvergadering van 7 maart 1614: RAG, Sint-Niklaaskerk, 168, f° 40r°-41r°). De naam van Simon De Moor maakt het ons over de omweg van de rekening van het eerste jaar van de "grote vruchten" voor de periode 1614-1673 (RAG, Sint-Veerle, 166, f° 5v°) mogelijk deze prebende te identificeren als de presbiterale prebende die in het overzicht uit 1767 de 2de plaats inneemt (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 119). Uit de net aangehaalde teksten van 7 maart 1614 en 9 februari 1615, evenals uit een akte van 13 maart 1614 (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 1111), vernemen we tevens dat bij de overbrenging van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk aan de functie van parochiepriester van deze kerk een andere presbiterale prebende verbonden werd die op dat moment toebehoorde aan deken Philippe Jaddaert (cf. RAG, Sint-Veerle, 166, f° 7r°); het betreft de 4de prebende uit de lijst van 1767 (RAG, Sint-Veerle, 158, p. 120).

(289) *Nichilominus secundum eiusdem scripti tenorem sepulturam ecclesiae eorundem canonicorum liberam eis concedimus et quietam, salvo tamen jure ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur inibi sepelienda* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 980).

(290) De zinsnede *secundum eiusdem scripti tenorem* verwijst naar de eraan voorafgaande zin, waar het volgende staat: *sicut in scripto domini papae continetur auctentico*. Het niet vermelden van de naam van de paus wijst erop dat het om de regerende paus handelt.

(291) Het niet naleven van deze clausule gaf aanleiding tot diverse conflicten, eerst met de Sint-Pietersabdij (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, IV, p. 389 (april 1212); A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nrs. 473, p. 248 (12 april 1223) en 479, p. 252 (3 maart 1225); RAG, Sint-Pieters, oorkonde op datum februari 1224 (n.s.)), nadien ook met de parochiepriesters van Ekkergerm en Sint-Michiels (RAG, Sint-Veerle, oorkonde op datum december 1238).

(292) W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1250-ca. 1350)*, Brussel, 1987, p. 185-187.

(293) J. DE CUYPER, *De 13de-eeuwse statuten van het Kortrijkse kapittel*, p. 311-312.

behoorde, als een soort voorrecht aan de Sint-Veerlekerk werd verleend, wijst er daarenboven reeds op dat de Sint-Veerleparochie op dat ogenblik nog niet bestond. Het ontstaan van de parochie kan derhalve tussen 1190 en 1225 gedateerd worden.

Gezien de ligging van de Sint-Veerlekerk op de linkeroever van de Leie en daar de eraan grenzende Oudburg (waarmee het gebied rondom Sint-Veerle en het Gravensteen een langwerpige door waterlopen begrensd eiland vormde, dat ooit wellicht het oorspronkelijke *castrum* was geweest) ressorteerde onder de Sint-Michielsparochie, neemt men doorgaans aan dat ook de Sint-Veerleparochie is ontstaan uit het patronaatsgebied van de Sint-Baafsabdij, en meer bepaald uit de Sint-Michielsparochie, die zelf tussen 1156 en 1169 uit de parochie Ekkergem werd afgezonderd²⁹⁴. Deze voorstelling van zaken lijkt ons evenwel niet verdedigbaar. Van een eventueel patronaatsrecht van de Sint-Baafsabdij over de Sint-Veerleparochie is in de bronnen immers geen spoor te bekennen. Integendeel, in een tekst van 13 maart 1614 nopens de overbrenging van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk en de ermee gepaard gaande inlijving van de Sint-Veerleparochie bij de Sint-Niklaasparochie, wordt uitdrukkelijk gezegd dat het patronaatsrecht over de oude Sint-Veerleparochie bleef toebehoren aan het Sint-Veerlekapittel²⁹⁵. Dit gegeven uit een laattijdige bron wordt bevestigd door oudere teksten die bewijzen dat de parochiepriester van Sint-Veerle wel degelijk door de kapittelproost werd aangesteld²⁹⁶. Konkrete gezien gebeurde deze aanstelling vanwege de proost door het verlenen van de presbiterale prebende die aan de functie van parochiepriester verbonden was²⁹⁷.

Niettegenstaande haar ligging op de linkeroever van de Leie ontsnapte de Sint-Veerleparochie dus toch geheel aan het patronaatsrecht van de Sint-Baafsabdij. Dit betekent dat bij de afbakening door middel van de Leie van de kerkelijke rechten te Gent van de beide Gentse abdijen rond het midden van de 10de eeuw²⁹⁸ dit kleine gebied, dat toen aangeduid werd als het *no-*

(294) G. DE CLERCQ, *De kerkelijke instellingen te Gent*, p. 117; H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 27; N. HUYGHEBAERT, *Notes sur l'origine de la pluralité des curés*, p. 412-413.

(295) *Capitulum autem retinebit similiter antiquum suum jus patronatus et oblationum intra limites antiquos parochiae Sanctae Pharahildis* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 1112; cf. UBG, hs. 572, p. 98).

(296) Dit blijkt bijv. uit een oorkonde van de proost van Sint-Veerle van 2 juni 1453: *canonicatum et praebendam ac curam eiusdem ecclesiae simul annexos ... quorum collatio, provisio et omnimoda dispositio ad nos pertinere dinoscuntur* (UBG, hs. 572, p. 68). Voor de instelling van het proostschap in 1245 gebeurde de aanstelling door de kapitteldeken, zoals blijkt uit de statuten van 31 mei 1225: *curam laicorum ab ipso recipiat et fidelitatem juret sicut caeteri canonici* (Ibidem, p. 80).

(297) Zie de tekst uit 1453 geciteerd in de vorige voetnoot. Betreffende de prebende van de parochiepriester, zie n. 288.

(298) Over deze afbakening, zie A. VERHULST, *Leie en Schelde als grens in het portus te Gent tijdens de Xde eeuw*, in Feestbundel voor Maurits Gysseling, Leuven, 1984, p. 407-419.

*uum castellum*²⁹⁹, buiten beschouwing moet zijn gelaten³⁰⁰. Deze vaststelling impliceert op haar beurt dat het gebied van de latere Sint-Veerleparochie aanvankelijk volledig buiten de parochiale organisatie van het Gentse grondgebied viel³⁰¹. Blijkbaar behield de graaf dus in de 10de eeuw bij de restauratie van de beide abdijen en de restitutie door hem van heel wat goederen³⁰² zich de kerkelijke rechten voor over zijn eigen burchtgebied³⁰³. Dit verklaart allicht waarom de net aangehaalde tekst van 13 maart 1614 bij de overbrenging van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk, waarover de Sint-Pietersabdij het patronaatsrecht bezat, bepaalt dat het Sint-Veerlekapittel niet zou onderworpen zijn aan het patronaatsrecht van Sint-Pieters, omdat het kapittel ressorteerde *sub immediato patronatu principis sui comitis Flandriae*³⁰⁴. Al veel vroeger, nl. in de late 13de eeuw, wordt de graaf van Vlaanderen m.b.t. zijn rechten over de Sint-Veerlescholen reeds betiteld als *patronus* van de Sint-Veerlekerk³⁰⁵. Deze aanduidingen van de graaf als patroon wijzen erop dat het Sint-

(299) In H. VAN WERVEKE-A. VERHULST, *Castrum en Oudburg*, p. 8-13, wordt de benaming *novum castellum* nog van toepassing geacht op het gehele langwerpige burchteiland, maar prof. Verhulst is o.i. sindsdien terecht tot de konklusie gekomen dat ze alleen betrekking heeft op de zuidwestelijke hoek van dit eiland, die overeenstemt met de latere Sint-Veerleparochie; zie A. VERHULST-G. DECLERCQ, *Het vroeg-middeleeuwse Gent*, p. 56.

(300) Tot deze konklusie was blijkbaar ook M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis*, p. 34, reeds gekomen.

(301) Op grond van deze vaststelling zou moeten nagegaan worden hoe de toestand op parochiaal vlak was bij de andere grafelijke burchten. Zonder op dit onderzoek te willen vooruitlopen, meen ik toch reeds te mogen stellen dat de situatie in Brugge wellicht vergelijkbaar was met die in Gent.

(302) Betreffende deze restituties, zie A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958, p. 65-80 en 277-283, en IDEM, *De vroegste geschiedenis en het ontstaan van de stad Gent*, in H.M.G.O.G., n.r., XXVI (1972), p. 24-30. Een overzicht van de ingewikkelde restauratiegeschiedenis van de beide abdijen, met een nieuwe chronologie, is te vinden in A. VERHULST-G. DECLERCQ, *Het vroeg-middeleeuwse Gent*, p. 53-55.

(303) Het feit dat, gezien de latere parochiale toestand, de kerkelijke rechten over de rest van het langwerpige eiland (de Oudburg) wel aan de Sint-Baafsabdij gerestitueerd werden, wijst erop dat dit gebied op dat ogenblik (omstreeks 964) niet meer van betekenis was als deel van het *castrum*. Het vormt m.a.w. een bewijs voor de stelling dat met de term *novum castellum* alleen de zuidwestelijke hoek van het eiland bedoeld wordt, die overeenstemt met de latere Sint-Veerleparochie.

(304) A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 1112. In een tekst van 9 oktober 1615 over hetzelfde onderwerp duidt de bisschop van Gent de aartschertogen aan als *patronis antedictae ecclesiae collegiatae* (*Ibidem*, II, p. 1109, onder de verkeerde datum 1618; onvolledig, cf. UBG, hs. 572, p. 87). Dit vorstelijk patronaatsrecht wordt ook vermeld in de akten waarbij de vorsten de nieuwe kanunniken aanstelden voor de prebenden waarover ze het behevingsrecht bezaten; zo bijv. in een akte van de Spaanse koning van 25 april 1638: *canonicatum et prebendam ... ad nostram collationem, provisionem seu quamvis aliam dispositionem ratione juris nostri patronatus plenarie spectantes et pertinentes* (RAG, Sint-Niklaaskerk, 171, f° 138v^o).

(305) *illustri domino nostro comiti Flandriae et ecclesiae nostrae praedictae patrono* (L.A. WARNKOENIG-A.E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre*, III, nr. XXB, p. 270: 23 april 1283).

Veerlekapittel waarschijnlijk van de graaf het patronaatsrecht over de Sint-Veerleparochie gekregen heeft, of — misschien beter uitgedrukt — dat de graaf zijn patronaatsrecht over de Sint-Veerlekerk gedelegeerd heeft aan het door zijn toedoen ontstane kapittel. We zouden dus kunnen stellen dat het patronaatsrecht over Sint-Veerle, zoals de tekst van 1614 aantoonde, in rechte steeds is blijven toebehoren aan de graaf, maar dat het in feite uitgeoefend werd door het kapittel, dat de eraan verbonden inkomsten inde³⁰⁶ en de parochiepriester aanstelde.

4. BESLUIT

Ter afsluiting van deze studie over de oorsprong van het Sint-Veerlekapittel zetten we hier de voornaamste resultaten ervan nog eens op een rij.

De Sint-Veerlekerk klimt als burchtkerk wel op tot de eerste helft van de 10de eeuw, maar het zou verkeerd zijn om ook aan het kapittel een vroege oorsprong toe te schrijven. Aan de hand van een aantal argumenten menen we immers te hebben kunnen aantonen dat er in de 11de-12de eeuw nog geen kapittel verbonden was aan de Sint-Veerlekerk. Ons voornaamste argument terzake was het ontbreken van Sint-Veerle in de lijst van instellingen die in 1177 van Filips van de Elzas een gift *ad sacrificium altaris* ontvingen. De *canonici* die vanaf 1073 herhaaldelijk bij de Sint-Veerlekerk vermeld worden, waren, in tegenstelling tot wat men op het eerste gezicht zou kunnen denken, geen kanunniken in de betekenis die wij thans aan die term hechten. Wel betrof het een groep priesters, die aan de Gentse burchtkerk verbonden waren en er wellicht ook dienst deden als grafelijke kapelanen. Deze kleine gemeenschap van priesters-kapelanen lijkt 5 leden geteld te hebben, die misschien onder de leiding stonden van de in [1202-1204] vermelde *maior capellanus*.

In de vroege 13de eeuw, meer bepaald tussen 1202/1204 en 1207, werd dit groepje van priesters-kapelanen door toedoen van de graaf van Vlaanderen (Boudewijn IX? gravin Maria? regent Filips van Namen?) omgevormd tot een echt kapittel. Als vertrekpunt bij de omvorming van de oude burchtkapel tot een kollegiale kerk dienden de prebenden van de wellicht 5 priesters-kapelanen die al in de 11de-12de eeuw bij de Sint-Veerlekerk verbleven. Aan deze 5 reeds bestaande presbiterale prebenden werden bij het ontstaan van het kapittel onmiddellijk en tegelijkertijd een diakonale en een subdiakonale prebende toegevoegd, zodat het pas gevormde Sint-Veerlekapittel in een eerste fase 7 prebenden omvatte. Vrij vlug kwam daar in 1207 met de stichting van Volker Utenhove nog een tweede diakonale prebende bij, wat het totaal aantal prebenden op 8 bracht. Aan deze 8 prebenden werden naar alle waarschijnlijkheid in de late 13de of de vroege 14de eeuw — in elk geval tussen 1235 en 1334 — de 4 grafelijke of castrale

(306) Zie hiervoor de tekst van 13 maart 1614 (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica*, II, p. 1112).

prebenden toegevoegd. Aldus telde het Sint-Veerlekapittel vanaf de 14de eeuw 12 prebenden, verdeeld over 5 presbiterale, 3 diakonale en 4 subdiakonale prebenden.

Aanvankelijk werd het kapittel geleid door een deken, die naast specifieke inkomsten uit hoofde van zijn functie ook over een prebende beschikte. Met de instelling van het proostschap in 1245 werd deze dignitaris het eigenlijke hoofd van het kapittel en verschoof de deken naar het tweede plan. De proost bezat wel eigen inkomsten verbonden aan zijn functie, maar in tegenstelling tot de deken had de proost echter, behalve tijdens een aanvangsfase, voor het begin van de 17de eeuw niet de beschikking over een prebende. Zo telde het kapittel in zijn grootste omvang dus eigenlijk 13 leden, met name de proost en de 12 geprebendeerde kanunniken (w.o. de deken).

Uit een kerkwijding die plaatsvond op 30 juni 1216 kan opgemaakt worden dat naar aanleiding van het ontstaan van het kapittel blijkbaar ook een nieuwe en allicht ruimere Sint-Veerlekerk werd opgetrokken. Rond dezelfde tijd als het bouwen van deze kerk en het tot stand komen van het kapittel, nl. tussen 1190 en 1225, ontstond ook de kleine Sint-Veerleparochie, die alleen het eigenlijke burchtgebied omvatte. Deze parochie ontstond niet zoals men doorgaans aanneemt uit het patronaatsgebied van Sint-Baafs, maar het gebied ervan vormde blijkbaar al voor haar ontstaan een enclave waarover de kerkelijke rechten steeds in handen gebleven zijn van de graaf. Later werd het patronaatsrecht over de Sint-Veerleparochie uitgeoefend door het Sint-Veerlekapittel, zodat mag aangenomen worden dat de graaf zijn rechten, die hij steeds is blijven behouden, na de oprichting van het kapittel gewoon gedelegeerd heeft aan de nieuwe instelling³⁰⁷.

(307) Bij het beëindigen van deze studie gaat onze dank in de eerste plaats uit naar prof. dr. A. Verhulst, die dit artikel in handschrift las en ons enkele nuttige verbeteringen en aanvullingen suggereerde. Dank zijn we ook verschuldigd aan dr. Th. de Hempinne, dr. M. Boone en P. Ruyffelaere.